



km 346-2018
rev. 2018-06-08
Per Lundgren

Bergsbrunna

Uppsala kommun



Kulturhistorisk förundersökning inför fördjupad översiktsplan

Per Lundgren 2018-06-08



UPPLANDSMUSEET

Innehåll

1. Inledning	5
1.1 Bakgrund	5
1.2 Uppdraget.....	5
2. Sammanfattning	6
3. Metod.....	7
4. Området och dess innehåll	8
4.1 Tidigare inventeringar och lagskydd.....	8
4.1.1 Kommunala kulturmiljöer	8
4.1.2 Miljöbalken	9
4.1.3 Kulturmiljölagen	9
4.1.4 Naturresurslagen.....	10
4.1.5 Linnéstig.....	11
4.1.6 Långhundraleden	11
4.2 Översiktlig beskrivning av området idag	12
4.3 Nåntuna	14
4.4 Sävja.....	26
4.5 Ekeby – Bergsbrunna	46
4.6 Berga.....	66
4.7 Vallby	80
4.8 Lilla Söderby.....	88
4.9 Stora Söderby.....	96
4.10 Siktlinjer.....	105
4.10.1 Danmarks kyrka.....	105
4.10.2 Uppsalas klassiska siluett	106
4.10.3 Linnés Hammarby	106
5. Bevarade strukturer.....	107
5.1 Stråk och kommunikationsleder.....	107
5.2 Gränser mellan ägoslag och historisk mark-användning.....	108
5.3 Landskapsrum.....	110
5.4 Samband	111

5.5 Bebyggelse.....	112
6. Kulturhistorisk värdering.....	113
6.1 Inledning.....	113
6.2 Byarna vid Uppsala	113
6.3 Slättens byar.....	115
6.4 Järnvägssamhället.....	116
6.5 Sammanfattande värdering	118
6.5.1 Översiktlig beskrivning.....	118
6.5.2 Värderingsgrunder.....	118
6.5.3 Värdering.....	119
6.5.4 Speciellt värdefulla områden.....	121
7. Referenser	124
7.1 Arkiv	124
7.2 Tryckta källor och litteratur.....	124
8. Bilagor, kartor.....	125
8.1 Karta över Uppsala fredsmil 1669 (LM).....	125
8.2 Häradsekonomisk karta 1861	126
8.3 Ekonomisk karta 1952 (LM)	127

1. Inledning

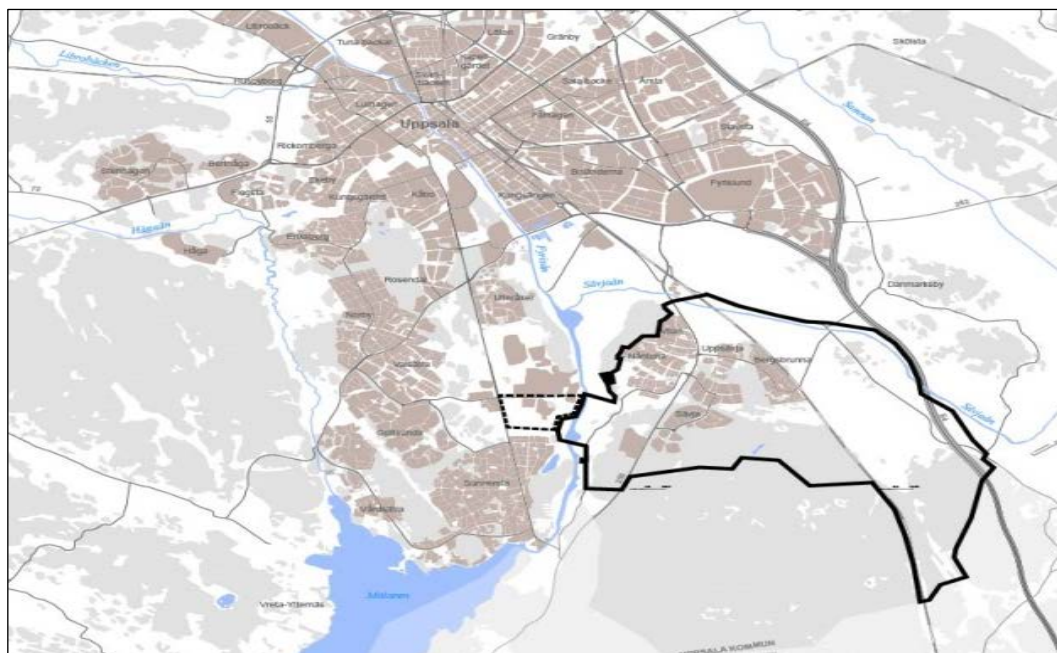
1.1 Bakgrund

Uppsala kommun har föreslagit att stadsdelen Bergsbrunna utvecklas i anslutning till en ny station i samband med en investering i ökad spårkapacitet på ostkustbanan. I ett område innefattande Bergsbrunna med omgivningarna samt Södra staden och Gottsunda ska tillskapas planeringsförutsättningar för 33 000 nya bostäder och 10 000 – 20 000 arbetsplatser.

De sydöstra stadsdelarna är i översiktsplan 2016 utpekade som ett sammanhållet ”större utvecklingsområde” där fördjupad översiktsplan ska upprättas. Kommunstyrelsen gav 11 maj 2016 (§ 82) stadsbyggnadsförvaltningen i uppdrag att inleda arbete med denna fördjupade översiktsplan, inklusive en fördjupningsstudie av förutsättningarna för lätt spåruren kollektivtrafik i stråket Bergsbrunna-Ultuna-Gottsunda (”Ultunalänken”).

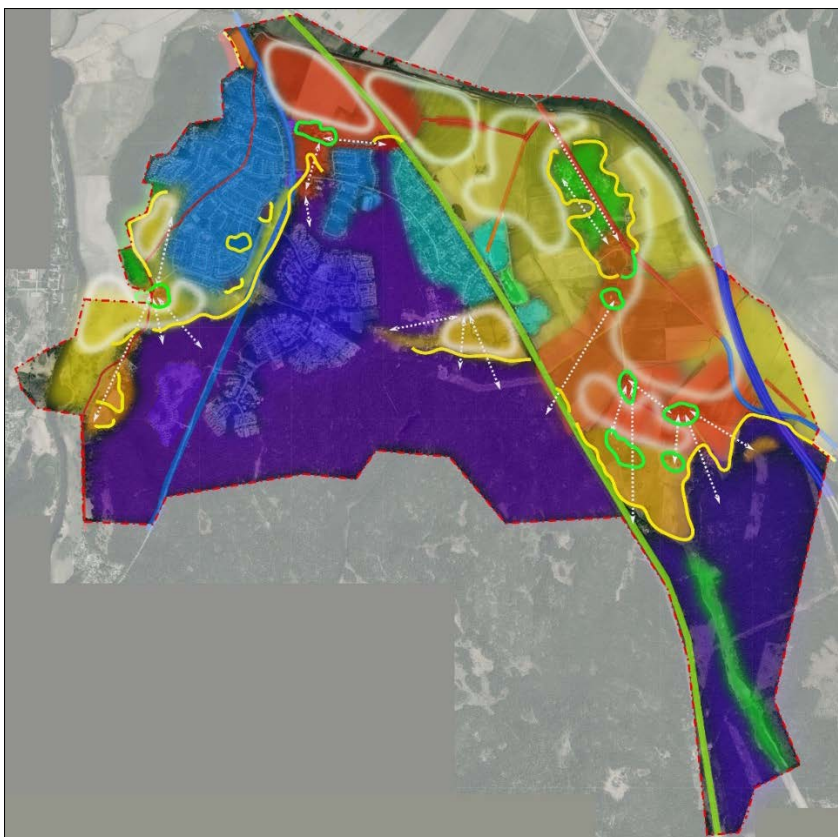
1.2 Uppdraget

Föreliggande utredning har utförts av Upplandsmuseet på uppdrag av Uppsala kommun. Utredningen ska fungera som ett planeringsstöd. Syftet är att öka kunskapen om kulturmiljöns framväxt över tid och dess kulturhistoriska värden. Utredningsområdet framgår av nedanstående karta. Området innefattar de historiska byarna Nántuna, Sävja, Bergsbrunna, Berga, Vallby, Lilla Söderby och Stora Söderby.



2. Sammanfattning

Utredningen visar att områdets kulturhistoriska värden i första hand är kopplade till de välbevarade agrara miljöerna i ett brett band längs Fyrisån och Sävjaån. Området mellan järnvägen och Sävjaån, liksom Sävja, tillhör Uppsalaslätten, och genom sin bybebyggelse på de gamla, tydligt avgränsade bytomterna, omgivna av öppen jordbruksmark och utan inslag av sentida småhusbebyggelse, ger det en anmärkningsvärt tydlig bild av det historiska slättlandskapet kring sekelskiftet 1900. Detta har i sin tur sina rötter i 1600-talet eller tidigare. Det ålderdomliga intrycket förstärks av att det finns relativt få gårdar i landskapet som flyttades ut i samband med laga skifte. På några ställen finns bevarade ängslador från första hälften av 1900-talet som visar på de forna ängsmarkernas betydelse. Området är exponerat från motorvägen till Stockholm och utgör en anslående entré till Uppsala när man närmar sig staden från söder och vägen passerar ut från Stora Söderbys höglänta gamla utmarker och ner på slätten. I området finns det två äldre vägsträckningar med speciella värden, den raka landsvägen från Falebro över Berga mot Mora stenar samt den gamla Nántunavägen.



Värderingskartan där varmare färg anger högre kulturhistoriskt värde, kompletterad med kulturhistoriskt betydelsefulla landskapsrum (vita suddiga linjer), äldre bebyggelsefronter (gröna linjer) samt historiska övergångar mellan öppen jordbruksmark och skog (gula linjer). De streckade pilarna anger värdefulla kulturhistoriska samband.

3. Metod

I utredningen analyseras och beskrivs översiktligt områdets kulturhistoriska utveckling och dess värden (landskapsbild, äldre strukturer och bebyggelse) genom historiska kartöverlägg (avsnitt 4). Där så behövs har även beskrivningar av angränsande geografiska och historiska struktur med bäring på planområdet tagits med. I den historiska beskrivningen har kända fornlämningar enligt Riksantikvarieämbetets karttjänst Fornsök redovisats. Analysen i övrigt utgår från geometriska jordeböcker från 1640-talet, arealredovisningar från 1688 – 1690, storskifteskartor från andra hälften av 1700-talet, laga skifteskartor från mitten av 1800-talet, häradsekonomiska kartan från 1861, ekonomiska kartan från 1952 samt ekonomiska kartan från 1979. Dessutom har styckningsplaner, stadsplaner, byggnadsplaner och detaljplaner använts.

Den kulturhistoriska utvecklingen analyseras och sammanfattas sedan i ett antal kartor (avsnitt 5). Dessa visar viktigare bevarade strukturer i form av stråk och kommunikationsleder och historiska gränser mellan ägoslag (åker, äng, utmark, bytomt och torp- och backstugebebyggelse). Dessutom redovisas viktiga landskapsrum med historisk betydelse samt en karta med kulturhistoriska samband. Med samband avses här möjligheten att i landskapet läsa av de rumsliga relationer mellan byarnas olika bebyggelsegrupper och ägoslag, i första hand genom siktlinjer. Slutligen redovisas åldern på utredningsområdets bebyggelse.

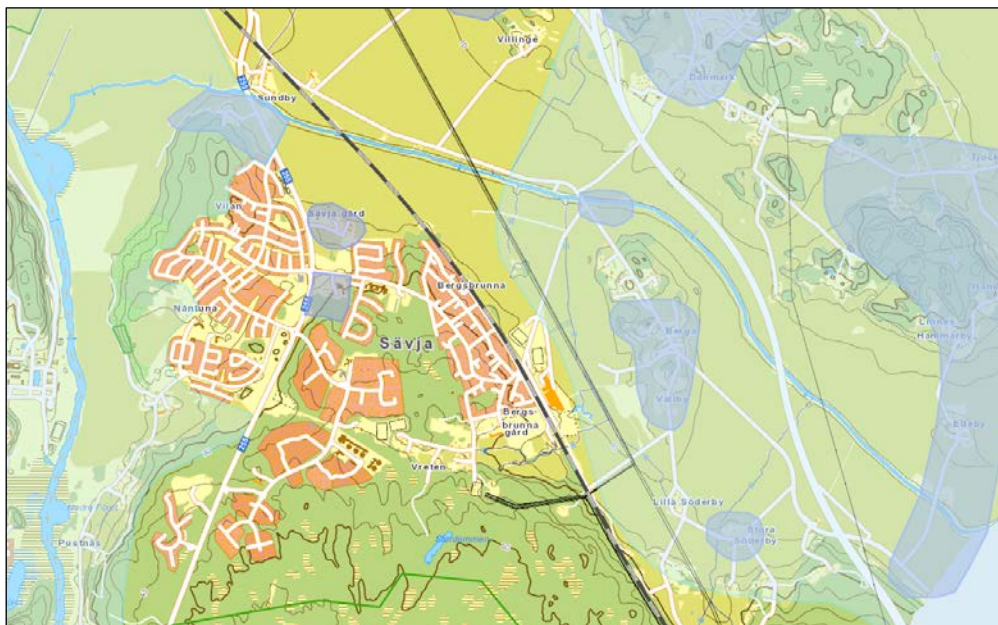
Utgående från områdets kulturhistoria, som behandlas i avsnitt 4, och de bevarade struktur i landskapet som kan berätta om historien, avsnitt 5, formuleras sedan i avsnitt 6 berättelser som utgör grund för värdering av landskapets olika delar och strukturer. Strävan vid valet av berättelserna är att de både ska vara angelägna och unika. För var och en av berättelserna redogörs på kartor för vilka strukturer i landskapet som kan hjälpa till att förmedla berättelsen. Vid en avslutande sammantagen värdering viktas de olika strukturernas värden efter hur angelägen och unik berättelsen är. Värdena färgkodas, där högre värden har en varmare färg och lägre värden en kallare färg, och förs in på en karta. Eftersom analysen är översiktlig och inte behandlar enskilda byggnader är gränserna mellan olika värden diffusa.

Slutligen görs sammanfattande slutsatser av de genomförda analyserna och värderingarna. Den innefattar utpekande av exceptionellt respektive mycket värdefulla områden, med tillhörande motivation.

4. Området och dess innehåll

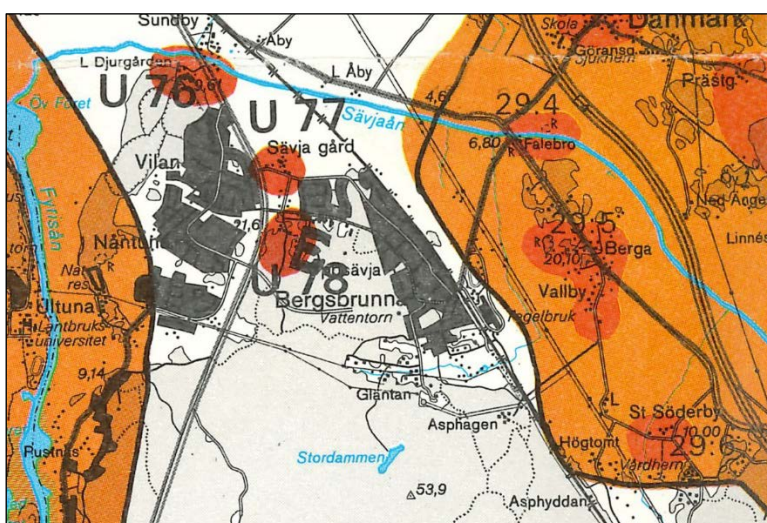
4.1 Tidigare inventeringar och lagskydd

4.1.1 Kommunala kulturmiljöer



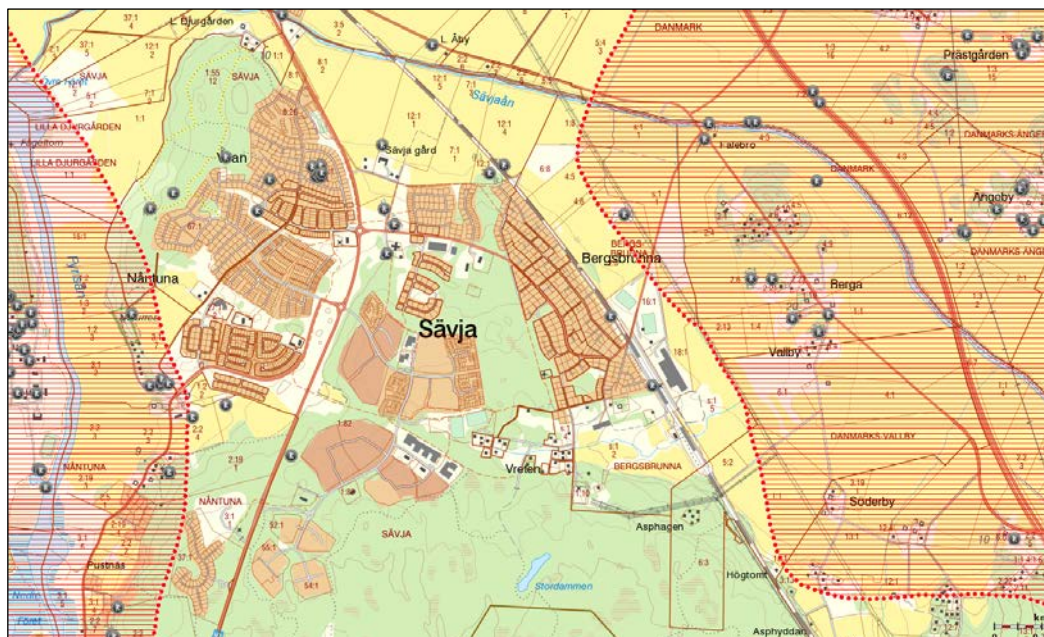
Kommunala kulturmiljöområden enligt Uppsala kommuns kartverktyg.

De kommunala kulturmiljöerna innefattar U29:4 Falebro (gravfält med högar och stensättning och runstenar, varav en omnämner broanläggning), U29:5 Berga-Vallby (fornlämningsmiljö med gårdsgravfält från yngre järnåldern samt terrasseringsar i Berga. Bebyggelsemiljö i Vallby med militieboställe och byggnader i huvudsak från 1800-talets senare del), U29:6 Stora Söderby (bebyggelsemiljö med välbevarad radbystruktur, U76 Lilla Djurgården, U77 Sävja och U78 Linnés Sävja.



Kommunala kulturmiljöer (orange markering) med värdekärnor (röd markering) enligt Uppsala 1990.

4.1.2 Miljöbalken



Riksintresseområden markerade med röd skraffering. Forssök.

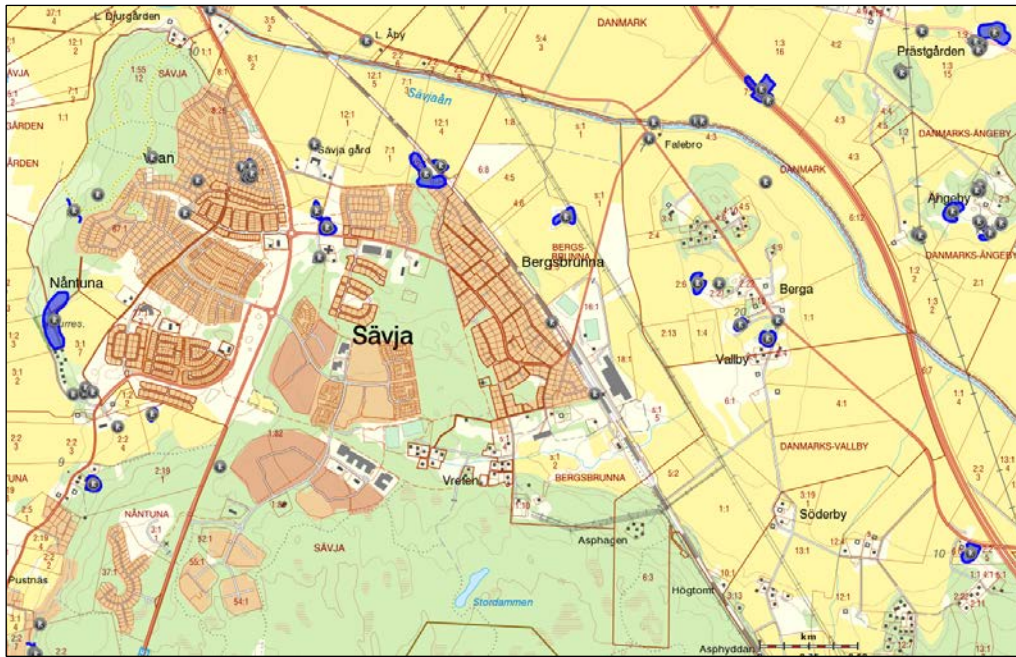
Inom utredningsområdet breder två områden av riksintresse för kulturmiljövården ut sig. I de västra delarna, som bland annat innefattar betesmarkerna mellan Nántuna och Fyrisån, Pustnäs och Nántuna by, ligger område C40, Uppsala stad. I de östra delarna, som innefattar större delen av jordbruksmarkerna öster om Bergsbrunna, ligger C41, Långhundradalen (Storåns och Sävjaåns dalgångar). Ett av de uttryck för riksintresset som särskilt nämns är Stora Söderby, med välbevarade byggnader på långsmala gårdstomter utmed bygatan.¹

4.1.3 Kulturmiljölagen

Inom området ligger en större mängd fornlämningar, bland annat gravfält i anslutning till historiska byar. Kända fornlämningar tas upp under respektive byhistorik.

Linnés Sävja utgör ett byggnadsminne.

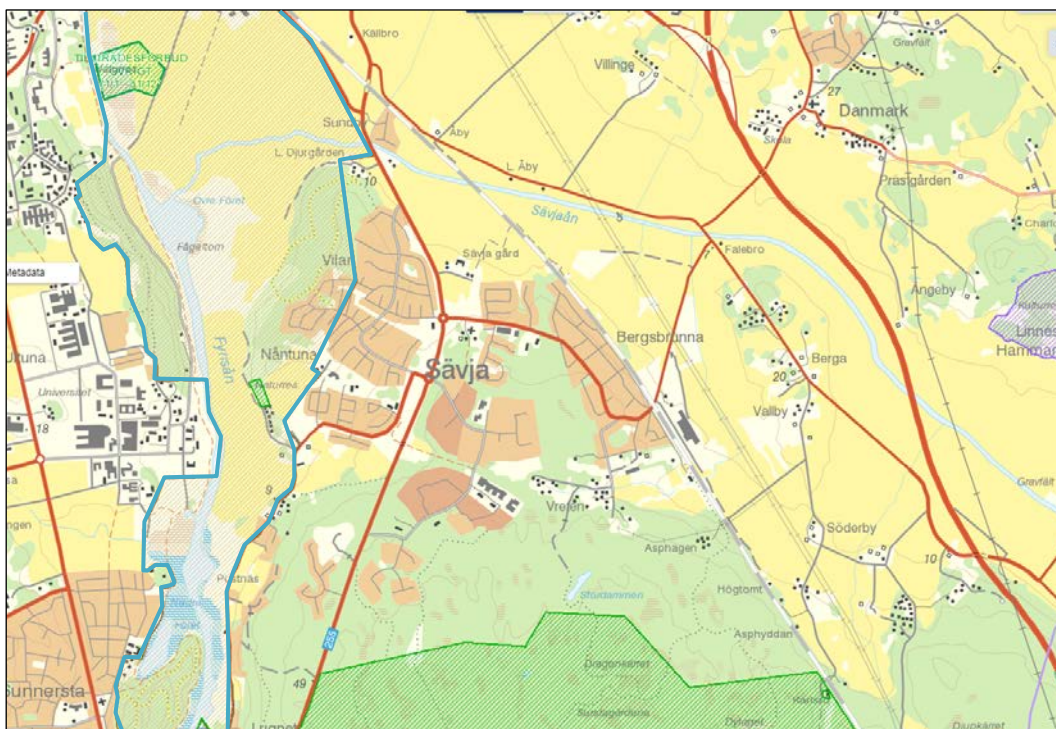
¹ Länsstyrelsen 1997



Registrerade fönlämningar och kulturhistoriska lämningar enligt Forsök.

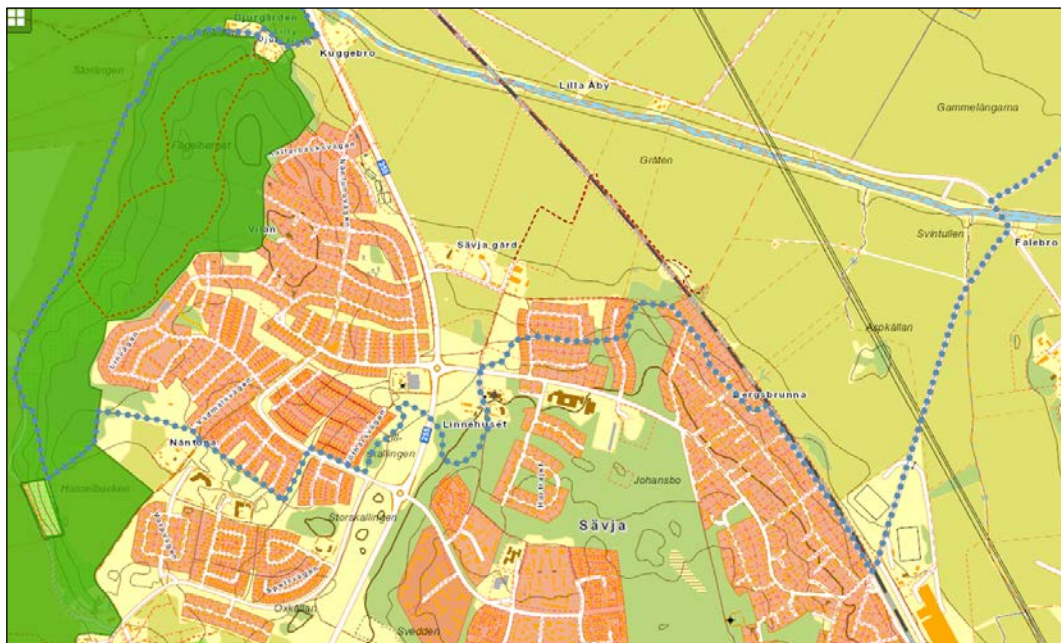
4.1.4 Naturresurslagen

Fyrisåns dalgång har ett skydd för landskapsbilden enligt den gamla naturresurslagen.



Område med skydd för landskapsbilden markerat med blå begränsningslinje och smal brun skraffering.
<http://skyddadnatur.naturvardsverket.se/>

4.1.5 Linnéstig



Uppsala kommun har anlagt en stig som så långt möjligt följer en dokumenterad exkursion som Linné höll. Stigen är utmärkt och försedd med informationsskyltar, bland annat om det historiska landskapet.



*Skylt till Danmarks-
vandringen, en av åtta
Linnéstigar.*

4.1.6 Långhundraleden

Begreppet Långhundraleden myntades av arkeologen Björn Ambrosiani på 1960-talet. Det är en hypotetisk vikingatida vattenled mellan Gamla Uppsala och Tunaborgen i Österskär i Åkersberga. Denna vattenled gick bland annat på Fyrisån, Sävjaån och Storån. Vid vikingatiden kan föregångaren till Föret ha sträckt sig ända in mot Falebro, där det finns ett gravfält från omkring år 1000. Vid denna tid låg vattenytan ca 5 meter

högre än idag. Bynamnet Sävja härleds troligen till ”den sävrika fjärden”. Idag tror man inte att det var stora fartyg som trafikerade leden utan mindre båtar. Den var sannolikt också en vinterled av betydelse. Längs Långhundraleden finns en stor mängd fornlämningar och begreppet har fått stor betydelse för kulturmiljövården genom sin samlande och lätt uppfattade karaktär.

4.2 Översiktlig beskrivning av området idag

Området präglas i söder av skogsområden som dels har varit utmarker till byarna i området och dels utgjort socken- och häradsallmänning. I väster, norr och söder avgränsas området av Fyrisåns- respektive Sävjaåns dalgång med öppen åker- och betesmark ned mot stränderna.

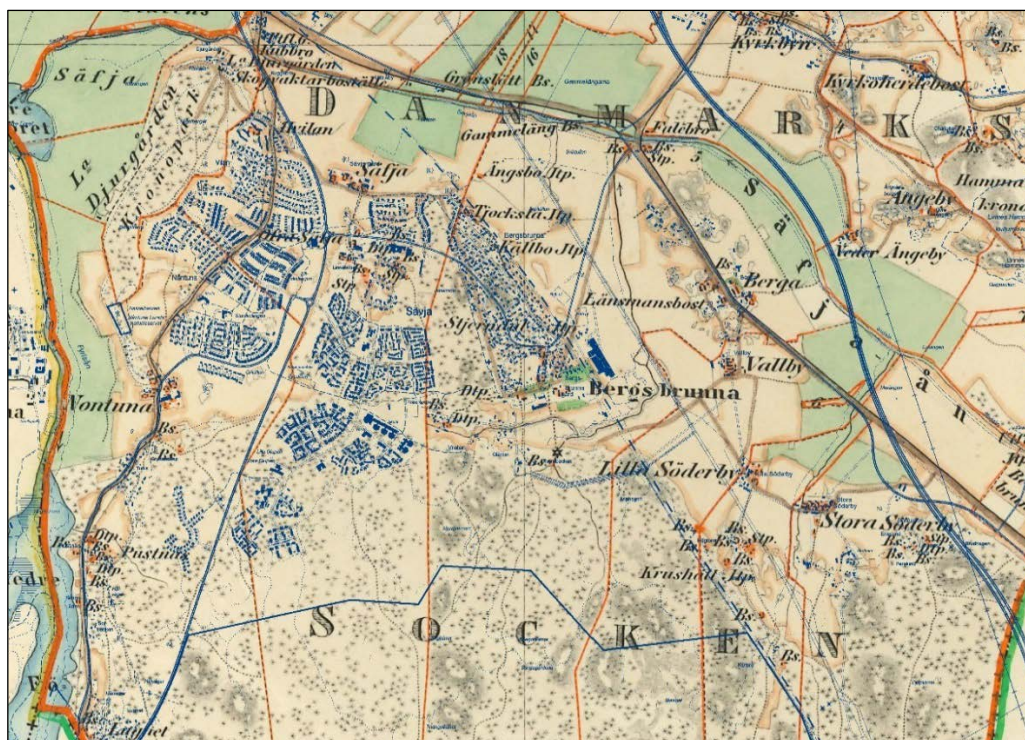
I den östra delen av området ligger byarna Berga, Vallby, Lilla Söderby och Stora Söderby kvar på sina gamla platser, omgivna av öppen jordbruksmark och med en starkt agrar prägel. Torp- och backstugebebyggelse finns längs randen mellan utmark och åkrar. Området korsas av järnvägen som anlades 1863.

Väster om järnvägen finns Bergsbrunna gård, en rest av det säteri som låg här tidigare, och norr om detta finns ett vidsträckt småhusområde som har sina rötter i de egna hem som styckades av från Bergsbrunna under första hälften av 1900-talet.

Centralt inom området ligger Sävja med stora flerbostadsområden på tidigare skogsmark söder om de gamla bylägena, öster om riksväg 255. Väster om väg 255 finns området Vilan, som har sitt ursprung i ett fritidshusområde men som nu huvudsakligen består av villor, radhus och kedjehus från 1960-talet. Den östra delen av bebyggelsen är uppförd på åkermark, medan de östra delarna ligger på sluttningar som angränsar till den gamla jaktparken Lilla Djurgården. Sävja by är bevarad med omgivande åkermark norr om byvägen. Det sydliga byläget, som kallas Övre Sävja, består idag endast av en gård, Linnés Sävja med byggnader från 1700- och 1800-talet.

Söder om Sävja ligger Nántuna med bostadsområde från början av 1970-talet i de norra delarna. Området består främst av villor, kedjehus och radhus och ligger på tidigare åkermark. Söder om bostadsområdet ligger rester av Nántuna by kvar, omgiven av öppen jordbruksmark. Längre söderut finns tidigare torp- och backstugebebyggelse till byn på sluttningen ned mot Fyrisån, bland annat vid Pustnäs.

Utredningsområdets byar har tidigare haft många gemensamma drag, men uppvisar historiska skillnader när det gäller utvecklingen av bland annat markanvändningen och bebyggelsen. De historiska byarnas gränser har i sen tid överskridits med nya bebyggelseområden, men de är ändå på de flesta håll tydliga. Nedan följer översiktliga historiker över var och en av utredningsområdets byar, med fokus på de viktigare dragen i landskapet och bebyggelsen.



Häradsekonomiska kartan med dagens karta överlagd i blått. Öster om järnvägen har knappt någon bebyggelse tillkommit sedan 1861, medan en omfattande bebyggelse har tillkommit på Sävjas och Nantunas åkrar och på Bergsbrunnas och Sävjas utmark och skog.



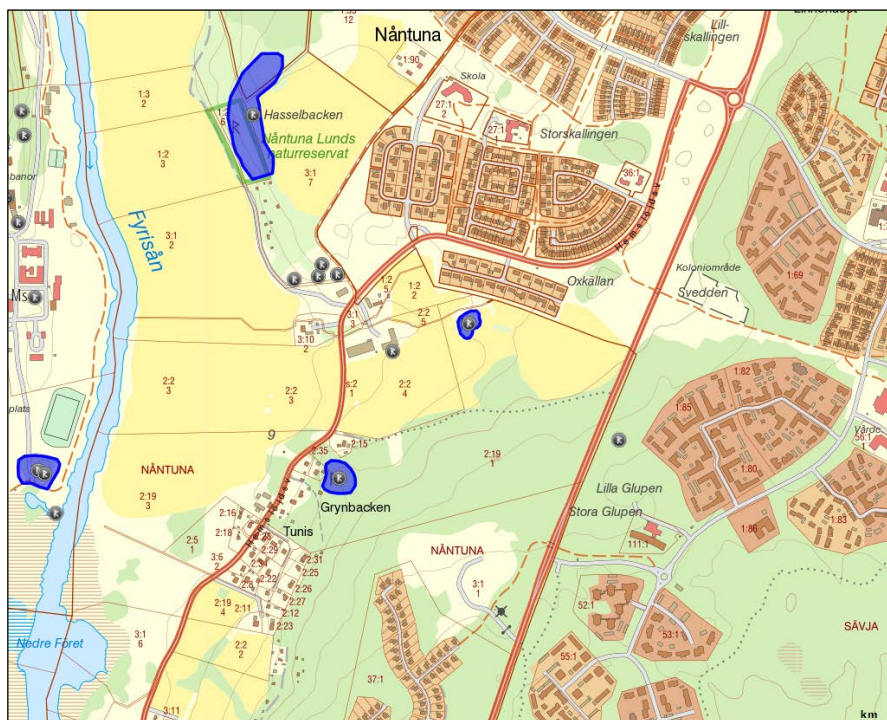
Utredningsområdet med de historiska byarnas gränser enligt häradsekonomiska kartan 1861.

4.3 Nåntuna



Nåntuna gård, på platsen för den gamla bytomten.

Fornlämningar



Karta med registrerade fornlämningar. Forsök, Riksantikvarieämbetet.

Enligt Forsök finns inom Nåntuna ett gravfält vid Grynbacken (Danmark 120:1), ett gravfält öster om Nåntuna gård (Danmark 115:1) samt ett gravfält vid Hasselbacken (Danmark 117:1). Söder om Hasselbacken, på Nåntuna gamla bytomt, finns bebyggelse lämningar klassade som ”övrig kulturhistorisk lämning” (Danmark 116:1).

Förleden ”Nån” har tolkats som innehållande ett ord *naen*, vilket betyder ”närlägen” eller *nanar*, som betyder ”de närboende”. Ortsnamnet skulle alltså kunna tolkas som ”grannarnas Tuna” eller ”det närliggande Tuna”, kanske givet av det Ultuna som ligger på andra sidan Fyrisån.²

1600-talet

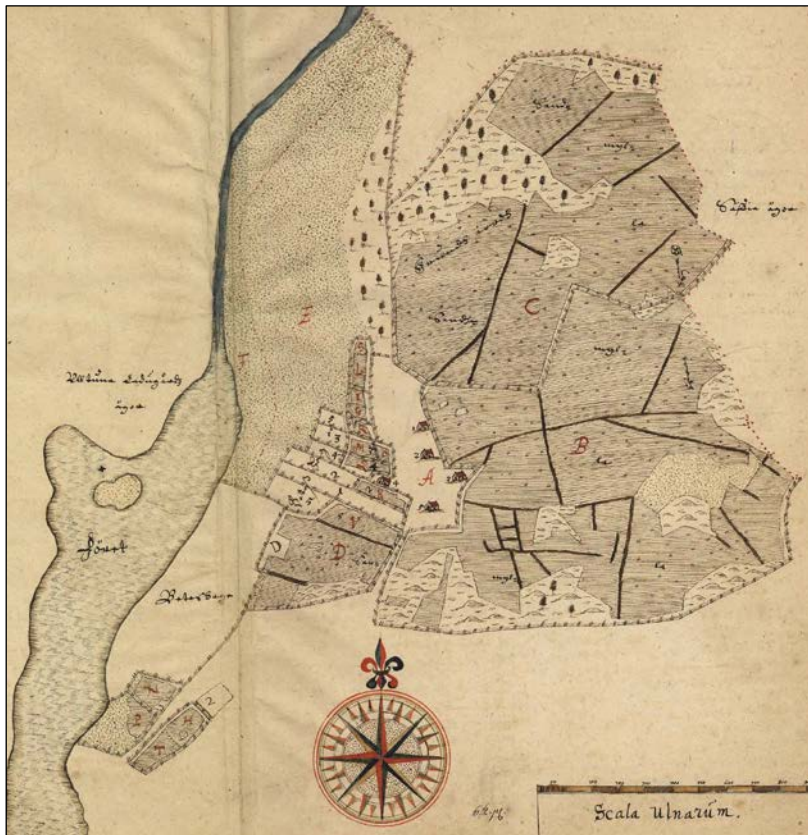
Nåntuna bestod 1640 av fem hemman: ett akademihemman, ett hospitalshemman, två kronohemman och ett skattehemman. Man odlade i tvåsäde i två stora gårderna, där det ena gårdet besåddes det ena året och det andra gårdet det andra året. Gårderna var inte stängda mot grannbyn Sävjas åker, vilket innebär att de båda byarna odlade respektive lade sina åkrar i träda i samma rytm. Utsädet var omkring 70 tunnor varje år. Detta skulle motsvara omkring 140 tunnland, eller 70 ha, åker. Byängen ner mot Fyrisån gav hela 140 lass hårdvallshö och man fick ytterligare 40 lass sidvallshö från strandområdet. Man hade också ängesfjällar i Sävja, Vallby, Söderby och Berga som gav närmare 70 lass. Utslaget per gård hade man alltså omkring 13 ha åker och 50 lass vinterfoder till kreaturen. Man brukar räkna med att en ko behöver omkring 2 lass hö i vinterfoder så fodertillgången var riklig. Byn hade skog till ved och gårdslä samt fiskevatten och

² Wahlberg 1994

Nåntuna

nödtorftigt mulbete. Från bytomten ledde en fägata söderut till den stora utmarken. Längst i söder fanns också fyra små hägnade vretar som hörde till gård 1, 3, 4 respektive 5.

Av kartan framgår att Föret hade en helt annan utbredning än idag. Det var en betydligt större vattenspegel och strandlinjen vid Ulltuna herrgård gick alldeles runt kullen den ligger på.



Geometrisk avmätning
1640. LM.



Utsnitt av karta över
Uppsalas fredsmil 1663. I
södra delen av Nåntuna
finns en bebyggelse-
markering benämnd "torp"
som motsvarar Pustnäs.



Centrala delarna av Näntuna med dagens karta överlagd i vitt. Den geometriska avmätningen redonisar inte vägarna, men man kan se att Näntunavägen följer anvisningar av gårdsgårdar och diken på 1600-talskartan. Dagens Näntuna gård ligger inom den gamla bytomten. Huvuddelen av dagens bostadsområde från 1970-talet ligger på Näntuna bys gamla åkergården. En stor del av 1600-talets öppna marker utanför de områden som tagit i anspråk för bebyggelse finns bevarade idag, men med en annan användning. Både åker och äng har till stor del förvandlats till betesmark. Detta har bland annat skett med byns åkergården och kåltäppor väster om Näntunavägen och bytomten. Den gamla gränsen till kronoparken Lilla Djurgården är tydligt urskiljbar än idag, som en gräns mellan öppna marker eller bebyggelse och skog.

1700-talet

Landskapet var sig till största delen sig likt kring mitten av 1700-talet när storskifte av byn genomförs. Flera humlegårdar fanns i byn. I söder hade torpbebyggelse med kalvtäppor etablerats vid vretarna på Pustnäs. Det hade skett redan under 1600-talet. Allra längst i söder har torpet Lugnet anlagts. Två av hemmanen var rusthåll så man kan förvänta sig ett eller två ryttartorp, men de är inte speciellt angivna i lantmäterihandlingarna. Utmarken sägs mest bestå av uthuggen skogsmark med smågran och björk. Fisket uppges vara gott, speciellt om våren då braxen går. Ängsfjällarna på Sävja har odlats upp till åker, men det finns fortfarande mycket äng inom byn.

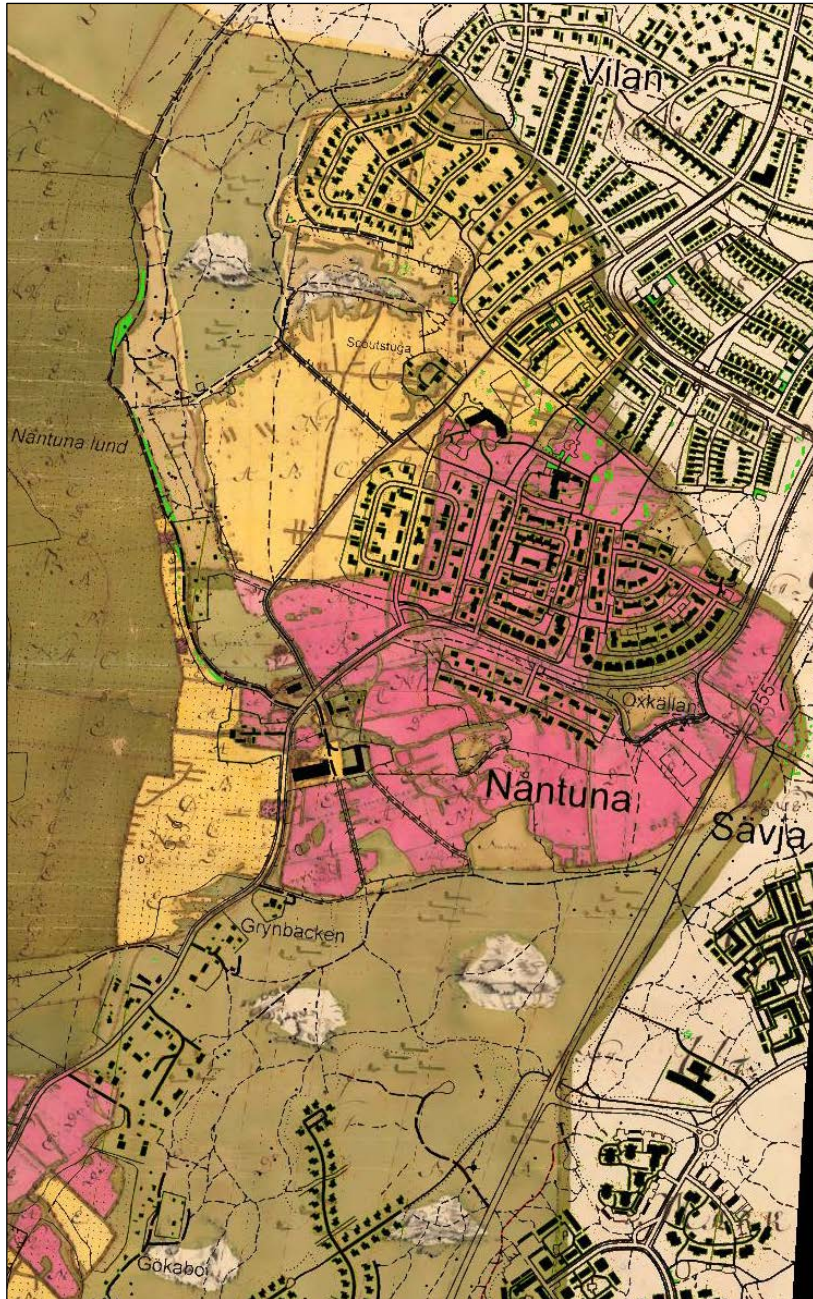
Nåntuna



Storskifteskarta 1760. LM.

Storskiftet innebar inga avgörande förändringar för landskapet. Gärdessystemet och tvåsådesbruket fortsatte på traditionellt sätt, även om åkermarken inom respektive gärde skiftades i större skiften till var och en av byns hemman.

Näntuna



Orienteringskartan lagd ovanpå storskifteskartan från 1760. På kartan finns vägsystemen utritade, och man kan se att 1700-talets Näntunaväg överensstämmer med dagens sträckning av från söder till norr Hemslöjdsvägen, gång- och cykelvägen förbi scoutgården och Näntunavägen.

Av kartan framgår också att 1960- och 70-talets bostadsområden inplacerades så att man undvek att bygga på impediment och åkerholmar. Man föredrog den plana mark som den gamla åkern erbjöd.

Näntuna var vad man närmast skulle kalla en klungby. Topografin gjorde att byn inte organiserades som slättens radbyar. På storskifteskartan är ladugårdarna, alltså ekonomigårdarna, markerade med sina faktiska byggnader medan mangårdarna representeras av en hussymbol. Ladugårdarna är kringbyggda och hägnade mot mangården på ett sätt som var brukligt på 1700-talet i Uppland, och gårdstypen brukar kallas ”centralsvensk gård”.

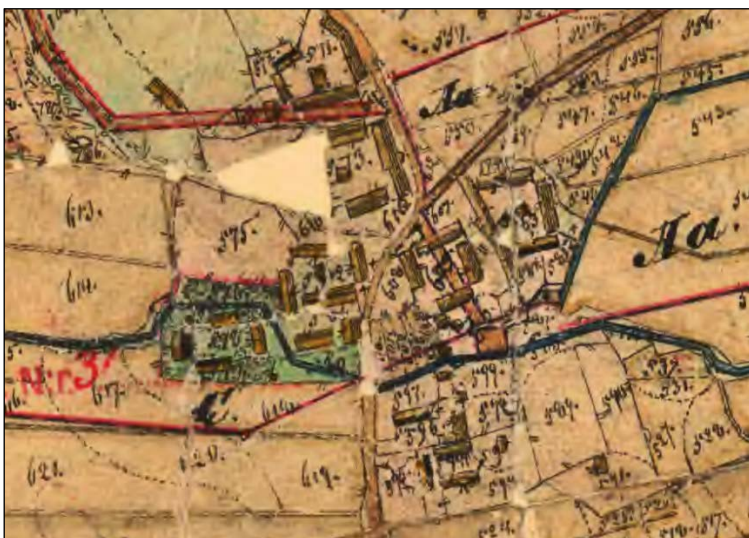
Nåntuna



Utsnitt av storskifteskartan 1760 som visar bytomten med gårdsbebyggelse, svimvall och humlegårdar. LM.

1800-talet

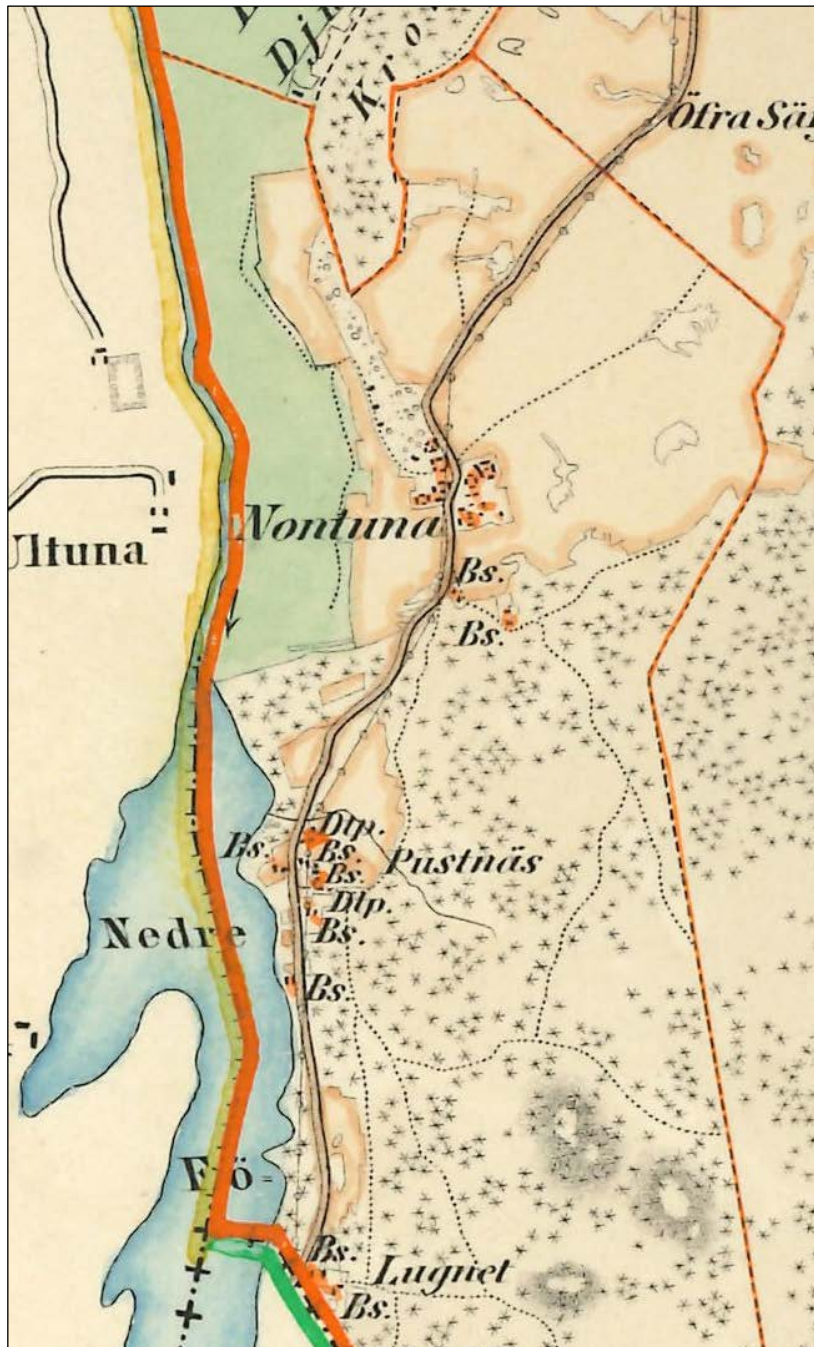
I början av 1860-talet genomgick Nåntuna laga skifte och en karta upprättades 1863. Vid denna tid hade två av hemmanen delats upp i två gårdsbruk vardera, så att det fanns 8 gårdar på byns 5 hemman. Av den slitna och tummade kartan kan man se att det var ett gytter av byggnader på bytomten, som inte alls liknade de prydliga gårdarna vid tiden för storskifte.



Utsnitt av laga skifteskartan 1863 som visar bytomtens bebyggelse. LM.

Nere vid Pustnäs fanns det nu två dragontorp och 5 backstugor. Dragontorpen fungerade liksom jordtorpen som småjordbruk och till dem hörde både ekonomibyggnader och små åkervretar, liksom del i ängsmarken. Backstugorna hade däremot ingen jord att bruka utan var att betrakta som bostäder för egendomslösa, alltså för människor som inte ägde fast egendom. Ofta bodde det olika typer av hantverkare och liknande i stugorna.

Vid skiftet bestämdes att hemmanen 2, 4, 5 och 6 skulle flytta ut från bytomten till nya gårdstomter, medan hemmanen 1 och 3 hade rätt att behålla sina gårdar på den gamla platsen.



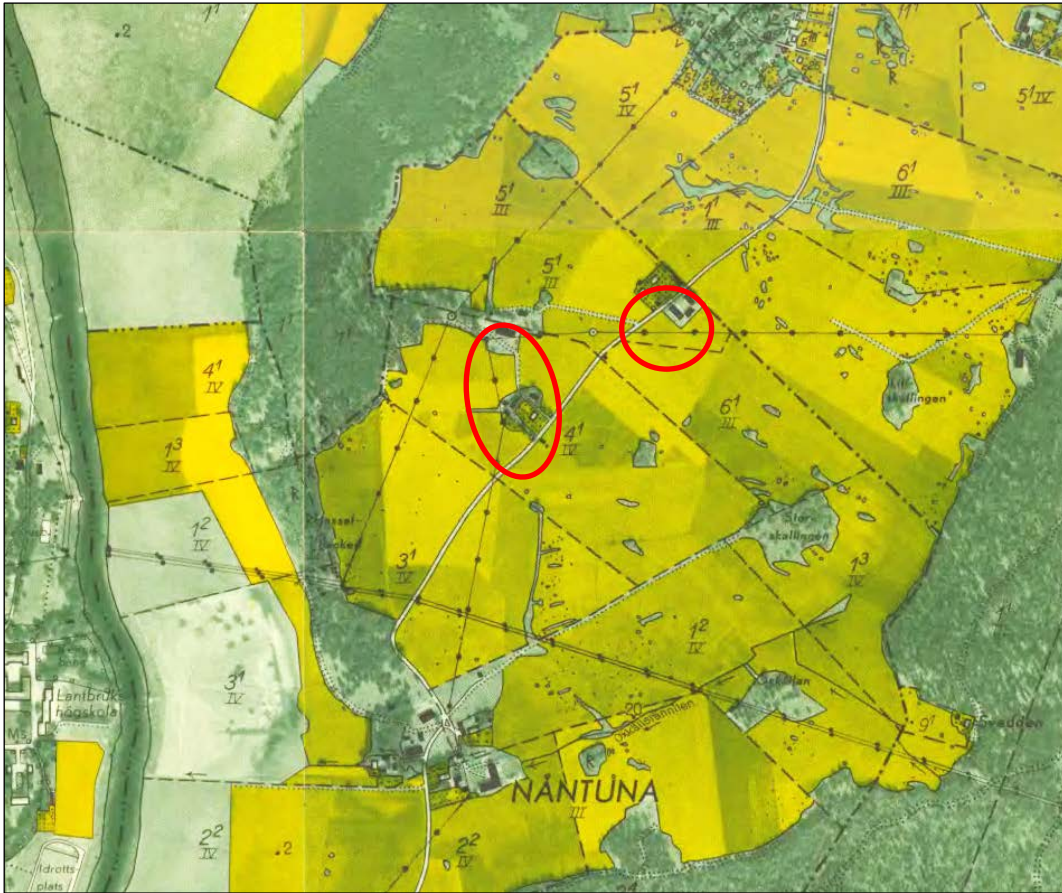
Häradsekonisk karta från 1861 över Nåntuna. Kartan visar utseendet innan laga skifte.

1900-talet

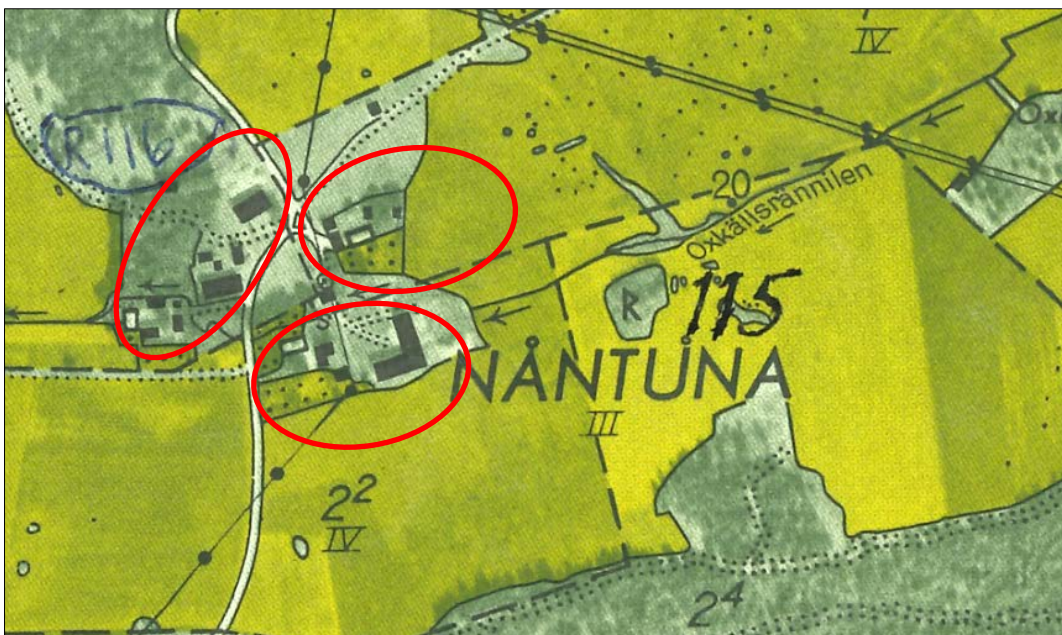
På den ekonomiska kartan från 1952 kan man se följderna av laga skiftet nästan 100 år tidigare. Hemmanen 4, 5 och 6 har flyttat ut från den gamla bytomten, i enlighet med laga skiftet. Nr 5 och 6, som har samma ägare, delar på en gård som ligger på nr 5:s mark intill Nåntunavägen vid gränsen mot Sävja. Mangården till gård nr 4 ligger också intill Nåntunavägen, men har sin ekonomigård på ett närliggande impediment. På den

Nåntuna

gamla bytomten tycks det ligga tre gårdar; förutom 3 (Nåntuna 3:1) och 1 (Nåntuna 1:2), som hade rätt att stanna i byn, finns även hemmanet 2 här (Nåntuna 2:2).



Ekonomiska kartan 1952. Gårdar som flyttades ut vid skiftet är markerade med röd ring. LM.



Den gamla bytomten till Nåntuna by med de tre gårdar som blev kvar på sina gamla platser efter laga skifte markerade med röd ring.



Nåntuna by från söder med ekonomibyggnad till gård nummer 2.

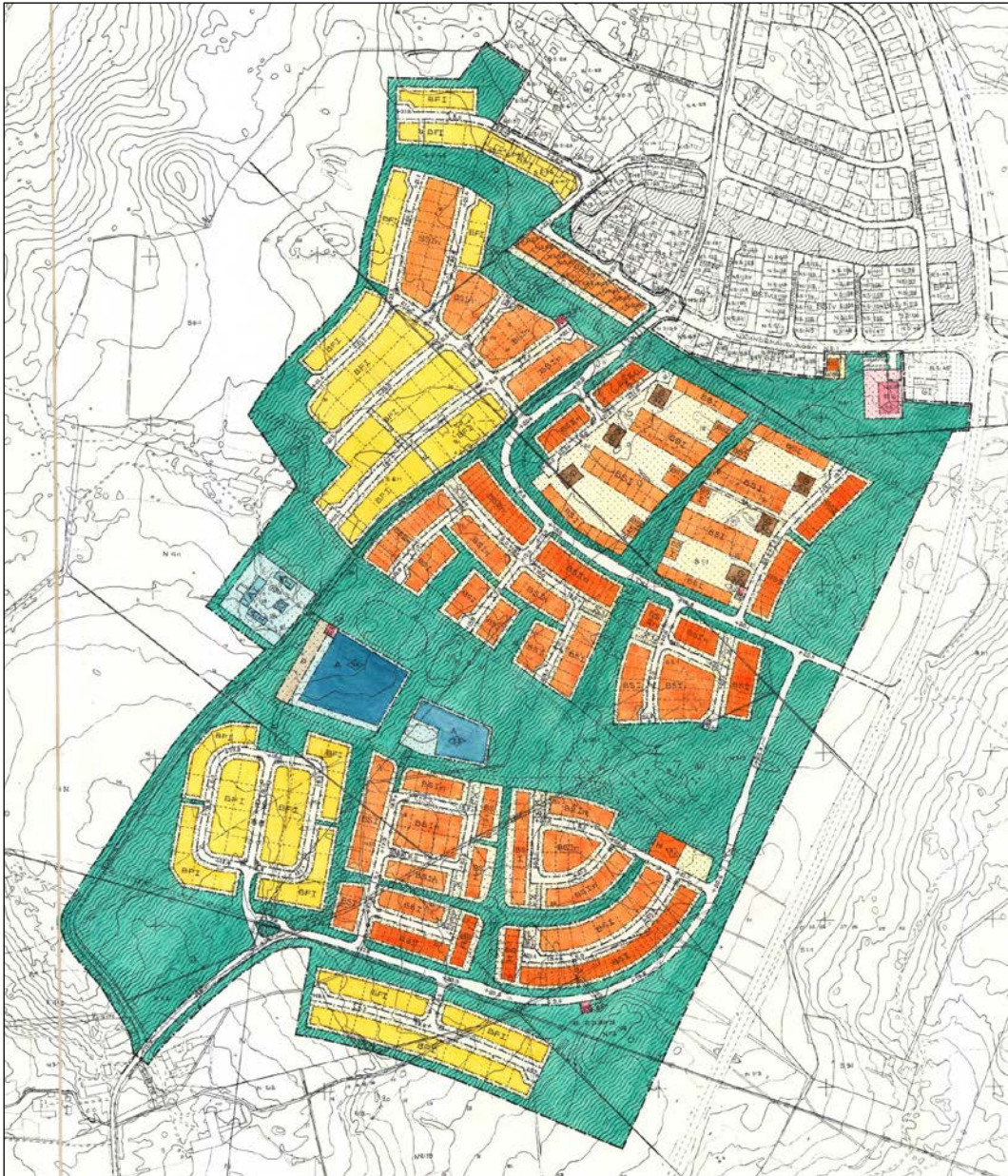
1973 fastställdes en stadsplan för den norra delen av Nåntuna. Planen utgjorde en fortsättning på planen från 1963 över Vilanområdet (se avsnittet om Sävja). Bebyggelsen i området skulle utgöras av radhus, kedjehus, friliggande villor och atriumhus i en eller två våningar. Det nya området liknade 1960-talsområdet både till utformningen och byggnadskategorierna. Planen innebar att merparten av Nåntunas gamla åkermark, som vid plantillfället hade övergått till att bli betesmark, försvann och ersattes av bebyggelse. Det äldre agrarlandskapet fanns kvar söder om Nåntunavägens krök ner mot den gamla bytomten. En ny väg i den västra delen av området ersatte den gamla Nåntunavägen, som övergick till att bli gång- och cykelväg.



Rester av mangården till en gård som flyttades ut från den gamla bytomten vid laga skifte, nu scoutgård, inkorporerad i bostadsområdet.

Nåntuna

Planen sparade den utflyttade gården 5:s mangård i områdets västra del som ”allmän mark”. Den kom att få funktion som scoutgård.



Stadsplan för Nåntuna och del av Vilan 1973. LM.

Planen genomfördes i allt väsentligt, och Nåntunas åker ersattes av bebyggelse. Realiseringen av planen innebar genomgripande förändringar av det öppna jordbrukslandskapet i de norra delarna av Nåntuna, även om det fanns kvar både öppna marker och äldre agrar bebyggelse i de södra delarna. Nästa plan berörde i stället den gamla utmarken mellan Pustnäs och väg 255. Planen innehöll friliggande villor och stadfästes 1996. Området kallades Göksbo.

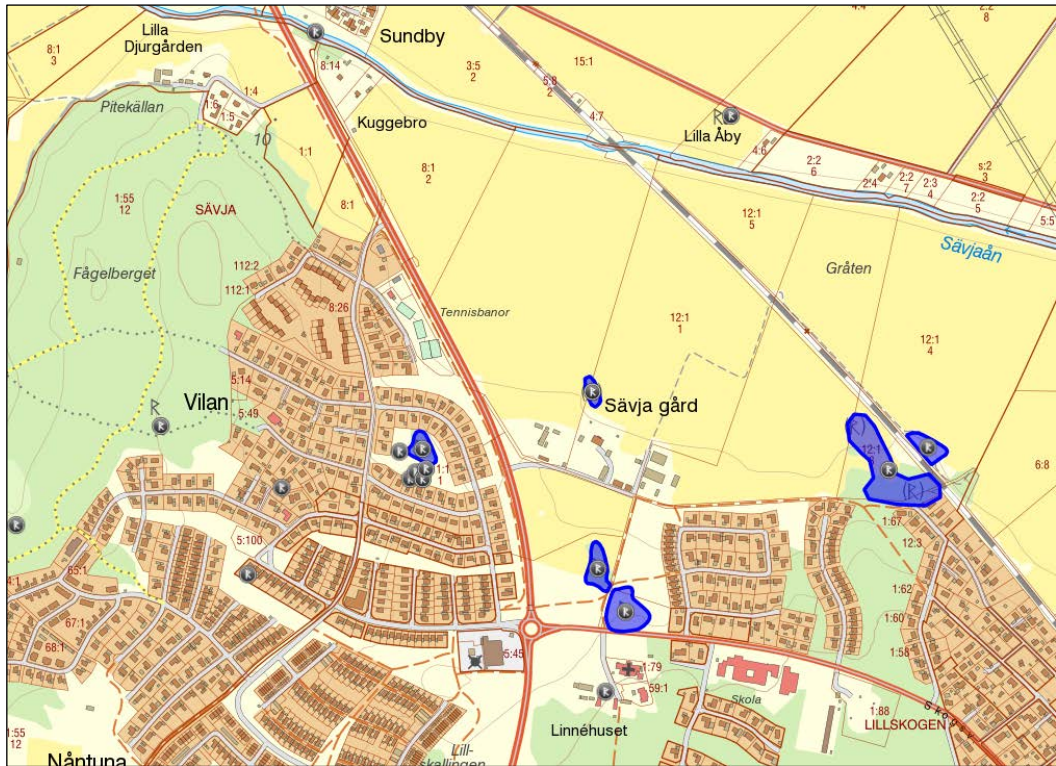
4.4 Sävja



Översävja från den f.d. fägatan söder om byn

Sävja

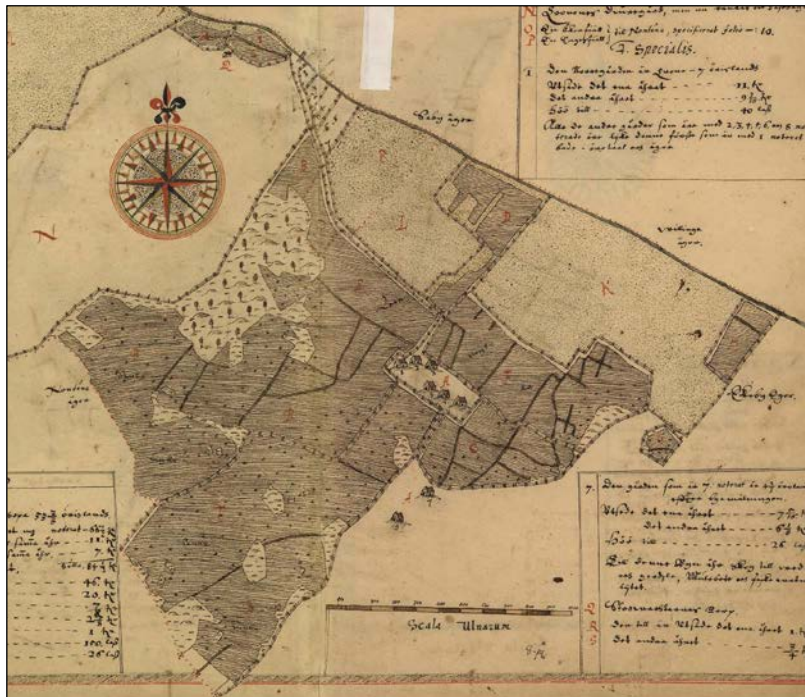
Fornlämningar



Karta med registrerade fornlämningar. Fornsök, Riksantikvarieämbetet.

Enligt Fornsök finns det en boplats norr om Sävja gård, ett gravfält norr om Övre Sävja (Danmark 112:1 samt Danmark 128:1), ett grav- och boplatssområde öster om Sävja gård vid järnvägen (Danmark 199) samt ett gravfält inne i Vilanområdet.

1600-talet



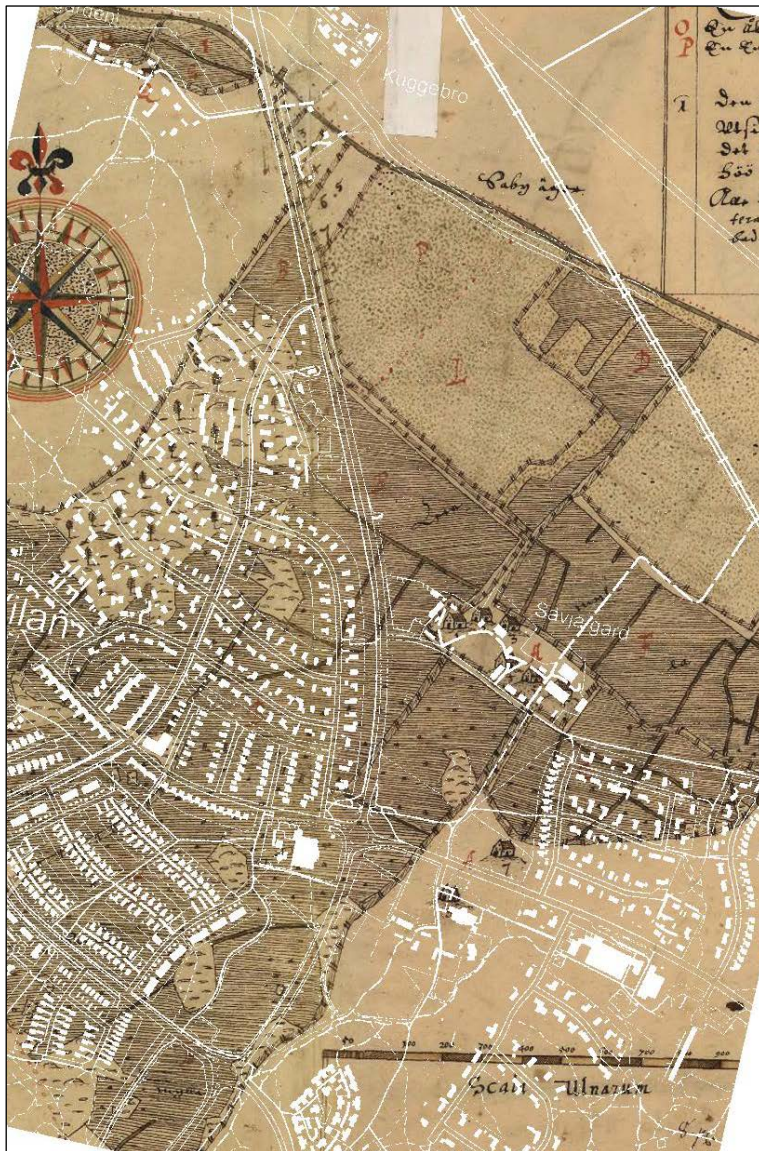
Geometrisk avmätning
1640. LM.

Sävja

Sävja var under första hälften av 1600-talet en stor by med två bylägen: dels centralt i odlingsmarken med 6 kronogårdar och dels en bit söderut uppe på utmarken med två gårdar uppe på utmarken. Utsädet per år var ungefär 85 tunnor vilket motsvarar en total åkerareal av omkring 170 tunnland eller 85 ha. Byn hade rikliga ängsmarker, både längs Fyrisån i nordväst och längs Sävjaån. De gav mer än 300 lass hö. Räknat per gård fick man något färre lass hö än i Nåntuna och man hade något mindre åkrar. Mellan Mossängen intill Föret och Lillängen fanns ett skogvaktartorp med tillhörande små vretar. Hälften av Lillängen var en ängsfjäll till Nåntuna.

Genom byns marker löpte en ingärdad väg, från ett broställe (Kuggebro) över Sävjaån till det centrala byaläget och vidare till utmarken och det södra byaläget.

Det centrala byaläget har senare kallats Nedre Sävja och det södra för Övre Sävja.



Fastighetskarta lagd ovanpå kartan från 1640. Överlägget visar att flera viktiga drag från 1600-talet finns bevarade som spår i landskapet idag. Bytomten har samma läge och utsträckning idag. 1600-talets fägata mot Kuggebro och Kungsängen motsvarar sträckningen av väg 255, och fägatan mot utmarken och det södra byaläget finns bevarad i form av en gång- och cykelväg.

Det mesta var oförändrat i slutet av 1600-talet. Längst i söder hade det tillkommit åkervretar för byns ryttare, och ungefär hälften av det som tidigare varit en ängsfjäll till

Sävja

Nåntuna låg nu under den egna byn. Hemmanet 4 var ett prebendehemman till professor Anders Spole och 5 och 6 var augmenthemman till detta, 7 var ett frälshemman som ägdes av en herr Lejoncrona och 8 var ett frälshemman som ägdes av fru Hägerstierna.

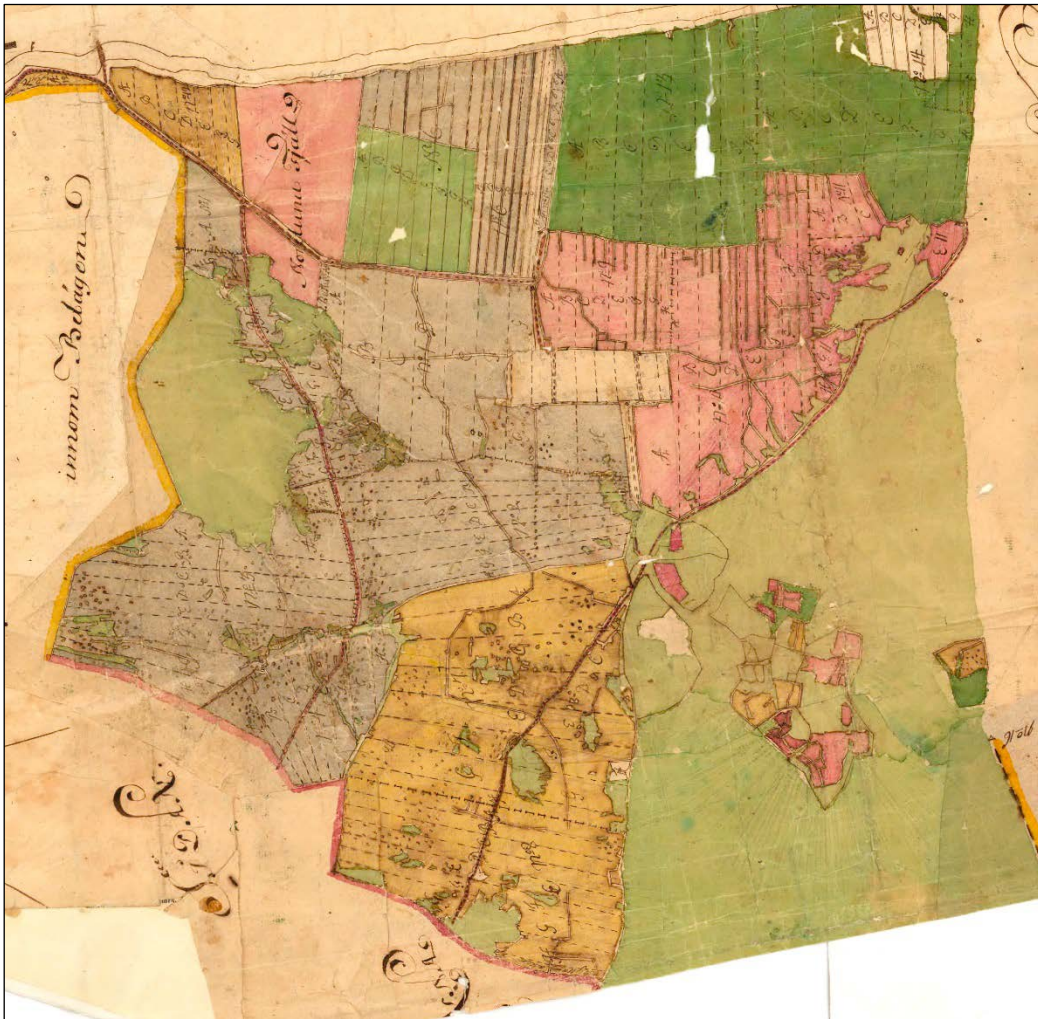


Redovisning 1688. LM.



De två bylägena
med vägförbindelser.
Redovisning 1688.
LM.

1700-talet



Storskifteskarta från 1764. LM.

1764 förrättades storskifte av Sävjas inägor, alltså dess åker och äng. På kartan är de två bytomterna markerade genom att vara ofärgade. Åkergårderna delades upp i så stora samlade skiften som möjligt. Litt. A, B, C E och F ägdes av Carl von Linné. Gårdarna A, B och C låg i Övre Sävja, men markerna som hörde till var de samma för de båda bylägena.

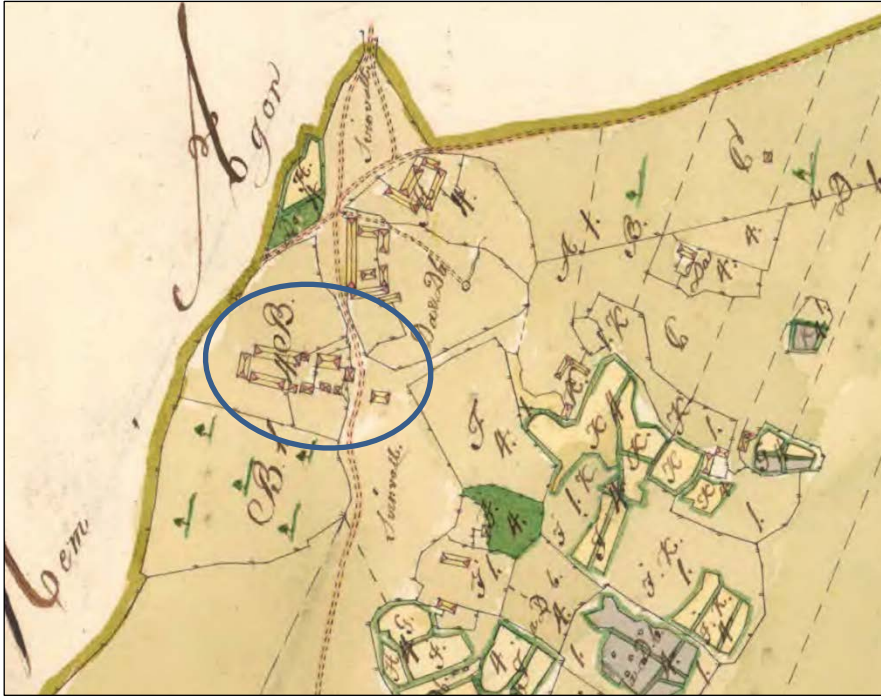
Ett kartöverlägg visar nuvarande Linnés Sävjas plats på Övre Sävjas bytomt. Den gamla fägatan mellan utmarksbetet vid Övre Sävja och Nedre Sävjas bytomt motsvaras idag av en gång- och cykelväg. På de små åkervretarna vid Övre Sävja, som inte hörde till bondgårdarna utan till torpbebyggelsen som låg där, har det idag uppförts ett bostadsområde. Broläget för Kuggebro var strax öster om dagens bro. Dagens Nantunaväg har samma sträckning som 1700-talets landsväg.



Dagens fastighetskarta på storskifteskartan från 1764.

I samband med storskiftet av utmarken i slutet av 1700-talet gjordes en kartering som därmed även innefattade bebyggelsen på Övre Sävja. Det är en mycket intressant bebyggelsebild som avtecknar sig. Det finns tre rejåla gårdar i byn, och dessutom enklare bebyggelse i anslutning till små åkervretar som brukas i tvåsåde. Det finns flera inhägnade svinvallar, bland annat i anslutning till fägatan i norr mot Nedre Sävja. Alla de tre gårdarna A, B och C ägdes av fru archiaterinnan von Linné, men de brukades i tur och ordning av bönderna Johan Andersson, Pär Mårtensson och Mats Andersson. Den gård som motsvarar dagens Linnés Sävja är inringad med blå cirkel på kartan nedan. Förutom Översävjas tre gårdar ägde fru von Linné gårdarna E och F i Nedersävja.

Sävja



Kartering av
utmarken 1798.
LM.



Vägen mellan Översävja och Sävja.

1800-talet

1856 påbörjades laga skifte i Sävja, och en karta över byn ritades 1856 - 1858. Tyvärr är kartan mycket sliten, men man kan se den tydliga radbystrukturen på Sävjas fem gårdar, och att den friare bebyggelsen på Övre Sävja i stort är sig lik från slutet av 1700-talet. Hemmanen har fått en annan numrering än under 1600-talet. Hemmanen 1 och 2 ägdes i början av förhandlingarna av fabrikör Hedman, men 1 köptes sedan av trädgårdsmästaren Wennström och 2 av inspektorn Öhrn. 3, 4 och 5 ägdes av änkefrun

Fougberg och hennes barn, 6 (med två gårdar) av Uppsala kungliga akademi och 7 och 8 av friherrinnan von Düben. Hemman 7 och 8 kom senare i Fougbergs ägo. Gården som motsvarar byggnadsminnet Linnés Sävja hade beteckningen B eller 2 och den ägdes alltså av inspektör Öhrn.

Vid skiftet bestämdes att nummer 1, 2, 3, 6 och 7 hade rätt att bo kvar på sina gamla platser medan 4, 5 och 8 skulle flytta ut från bytomterna.



Häradsekonomisk karta 1861.

Den häradsekonomiska kartan upprättades innan skiftet hann genomföras till fullo. Kartan ger en tydlig bild av hur byn såg ut innan gårdarna flyttades ut. I Översävja fanns tre gårdar, men dessutom ett dragontorp och två soldattorp med tillhörande små åkervretar samt tre backstugor. Vid Kubbro finns en utflyttad gård som dock inte hörde till Sävja, och en gård under namnet Hvilan har etablerats på gränsen till skogsmark i anslutning till Lilla Djurgårdens kronopark. Hvilan var den utflyttade gården nummer 5. Dagens byggnadsminne Linnés Sävja motsvaras av den sydligaste gården i Översävja (på kartan ovan inringad med blå cirkel). Lite slentrianmässig brukar man säga att laga skifte sprängde de gamla byarna när gårdarna fick flytta ut från den gamla bytomten. I Uppland fanns det dock oftast kvar flera gårdar på bytomten, liksom i Sävja. Andra processer var dock verksamma. Inte minst i stadsnära byar hade personer som inte själv brukade jorden köpt upp flera gårdar som en investering. Laga skifte innebar då ofta möjlighet att samla ägorna i ett eller ett fåtal skiften, och gårdarna kunde slås ihop till ett enda brukningscentrum. Detta skedde både med Övre Sävja, där det på hemmanet nr 6 fanns två gårdar som ägdes av Akademin, och med Nedre Sävja, där hemmanen 3, 4, 5, 7 och 8 ägdes av Fougberg och hemmanet 2 ägdes av

Sävja

Wenström. Senare byttes beteckningar på fastigheterna så att hemmanet 2 fick beteckningen Sävja 1:1 och hemmanet 1 beteckningen Sävja 2:1.

Vid laga skifte inventerades alla gårdarnas byggnadsbestånd. På Linnés Sävja fanns följande byggnader:

- En manbyggnad av timmer under torvtak, 25 alnar lång, 8 ½ alnar bred och 8 alnar hög i två våningar med 5 rum samt brygghus och bagarstuga på nedre botten. Byggnaden hade 10 fönster med målade foder och bågar, 8 oljemålade dörrar och tre kakelugnar. Tre rum var tapetserade och de övriga lerrappade. Även utvändigt var halva byggnaden lerrappad och halva rödfärgad. Taket var vid besiktningsstillfället i dåligt skick, men taklaget var bra. Brygghuset med dess pannmur saknade golv, noterades också av besiktningsmannen.
- En bodbyggnad med portlider av timmer under halmtak, 19 alnar lång, 8 alnar bred och 4 ½ alnar hög.
- En bod med vedlider av timmer under halmtak på raft, 20 alnar lång, 8 alnar bred och 4 alnar hög.
- En källarbyggnad med källare av gråsten och trossbotten och timrad överbyggnad under halmtak.
- En svinhusbyggnad med hemlighus av timmer under halmtak, 8 alnar lång, 5 alnar bred och 4 alnar hög.
- Ett redskapslider under halmtak, 13 alnar långt, 9 alnar brett och 4 ½ alnar högt.
- En stallbyggnad av timmer med foderlada och vagnslider under halmtak, 18 alnar lång, 13 alnar bred och 3 ½ alnar hög.
- En fähus- och svinbyggnad av timmer under halmtak, 37 alnar lång, 10 alnar bred och 4 alnar hög.
- En logbyggnad av timmer under halmtak, 31 ½ alnar lång, 11 alnar bred och 5 alnar hög, med två ladugolv och ett tröskgolv.
- En logbyggnad, delvis av timmer och delvis av kluvet timmer mellan stolpar, under halmtak, 18 alnar lång, 9 ½ alnar bred och 4 ½ alnar hög.
- Ett stall med hölada och halmhus, av nytt och gammalt timmer, under halmtak, 15 ¾ alnar långt, 9 alnar brett och 4 alnar högt.

Slutligen fanns det på gården 20 bärbuskar, en liten syrénhäck samt några vilda, planterade träd.

Sävja



Länns Sävja med ekonomibyggnader.



Sävja 1858. Utsnitt av laga skifteskarta. LM.

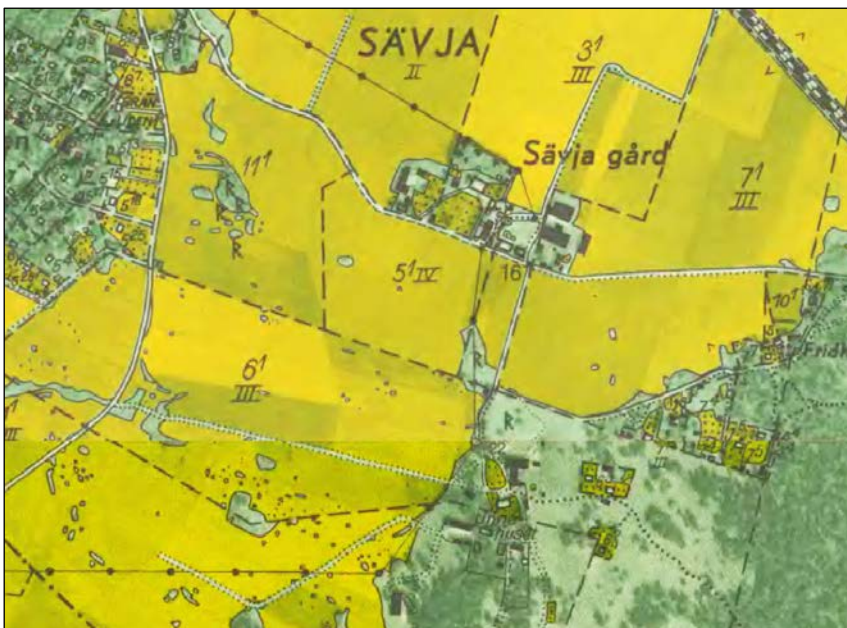
Sävja



Översänja 1858. Utsnitt av lagaskifteskarta. LM.

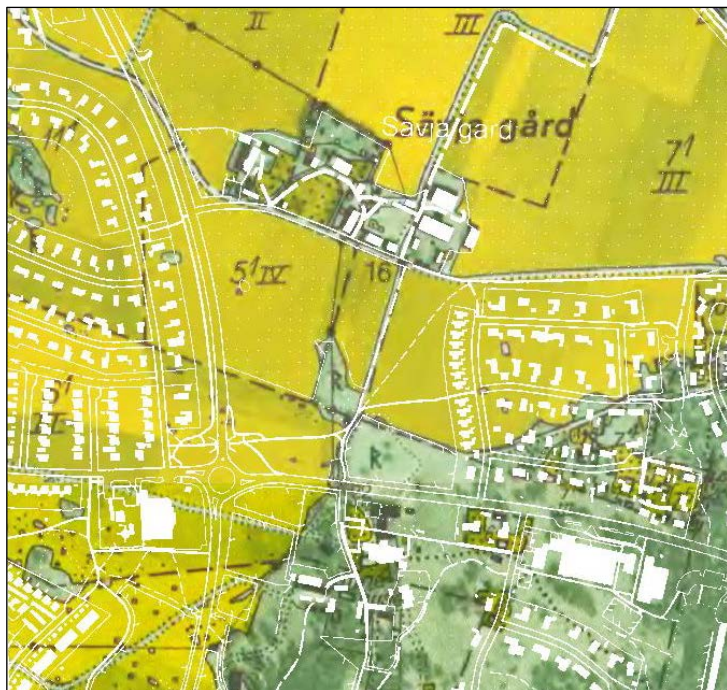
1900-talet

Under första hälften av 1900-talet avstyckades en stor mängd fastigheter från stamhemmanen. De nya tomterna skapades generellt på impediment, på skogsbackar som inte inkräktade på jordbruket. På den ekonomiska kartan från 1952 kan man se att Sävja nu bestod av tre gårdar. Söder om gården Vilan hade skapats mindre egnahemstomter inom ett område som kallades Rörbäcken, ett resultat av avstyckningar från Sävja 5:1. På Vilan fanns bara manbyggnaden med dess trädgård kvar i form av "lägenheten Vilan". Denna hade avsöndrats från stamfastigheten Sävja 8:1 1877. Dragontorpet Svedden avsöndrades från Sävja 1:1 1903, efter att indelningsverket avskaffats.



Ekonomiska kartan 1952. LM.

Sävja



Fastighetskarta lagd ovanpå ekonomiska kartan från 1952.



Sävja by, östra gården.

Kring mitten av 1950-talet krävdes större åtgärder för att täcka bostadsbehovet i ett växande Uppsala, och tiden var också mogen för en ny vägförbindelse mellan Flottsund och staden som innebar att resanden på riksväg 13 inte behövde ta vägen förbi Slottet, Botaniska trädgården och stadscentrum, alternativt utnyttja Nántunavägen. En stadsplan för västra delen av Sävja togs fram, där också den nya sträckningen av riksvägen lades ut. Via en cirkulationsplats skulle också en väg mot Bergbrunna och Bergsbrunna station ansluta. Bebyggelsen delades upp i en västlig del och en östlig del av den gamla Nántunavägen, som nu skulle övergå till att bli en lokalväg. I den västra delen fanns befintlig bebyggelse, huvudsakligen i form av sommarstugor, och i den östra delen skulle ny envånings bebyggelse uppföras på åker- och ängsmark. Utefter den nya riksvägen tänkte man sig ett band med småindustrier.

Sävja

På sikt skulle sommarstugorna ersättas av permanentboende och man föreslog ca 30 nya tomtpplatser för egnahem bland sommarstugorna. I övrigt föreslogs 1- och 1 ½-plans villor och kedjehus. Bebyggelsen i den södra delen föreslogs vara gruppbyggda av ekonomiska skäl, medan villorna i norr kunde vara mer individuellt utformade. Man räknade med att omkring 900 personer skulle bo i det nya området. Planen stadfästes av 1960. 1961 styckades ca 40 tomter av från Sävja 5:1 i enlighet med stadsplanen. Tomterna låg i de centrala delarna och fick beteckningarna Sävja 11:2 – 11:43.

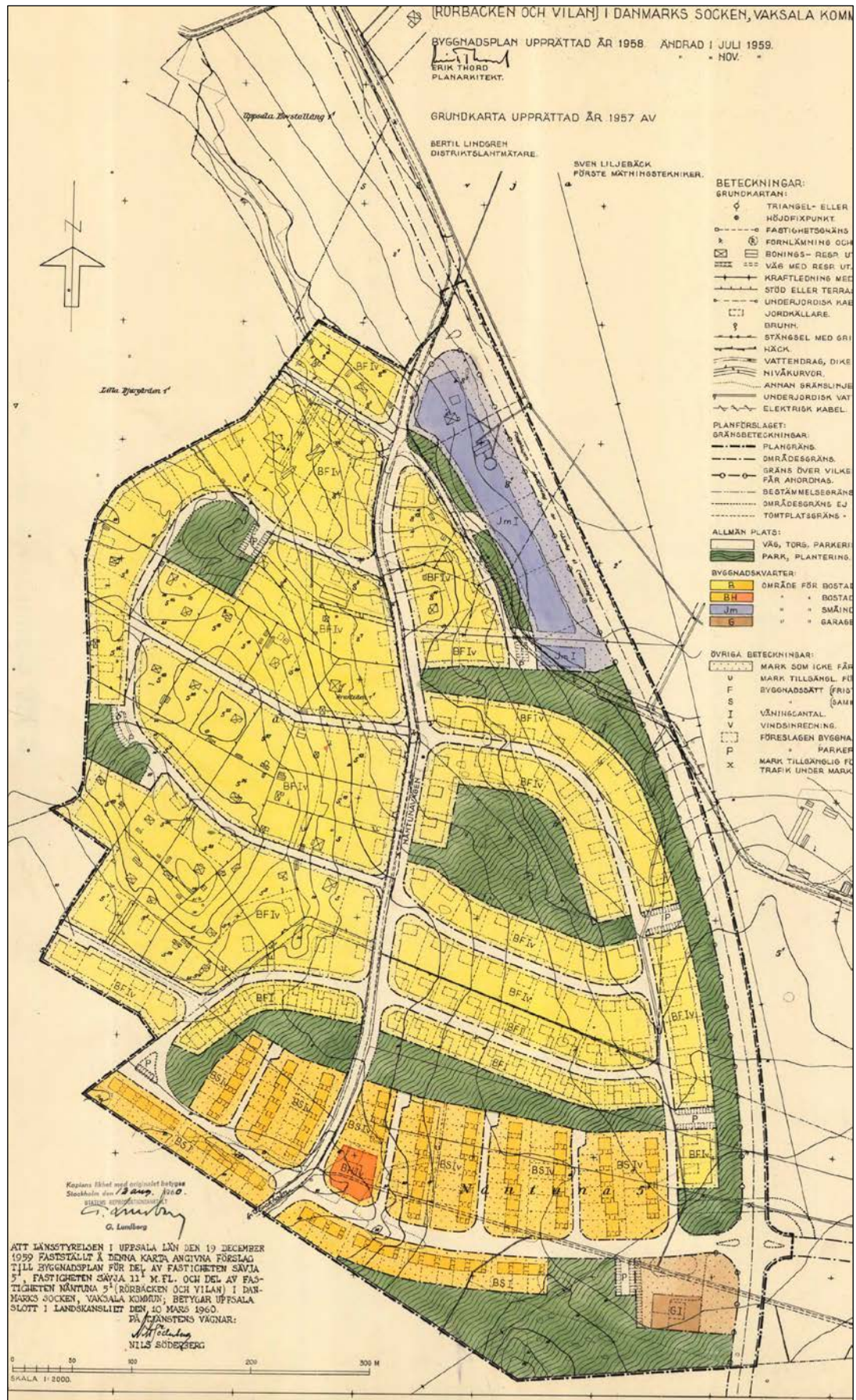


Vilan. Lådformade radhus med förskjutna huskroppar och platta tak.



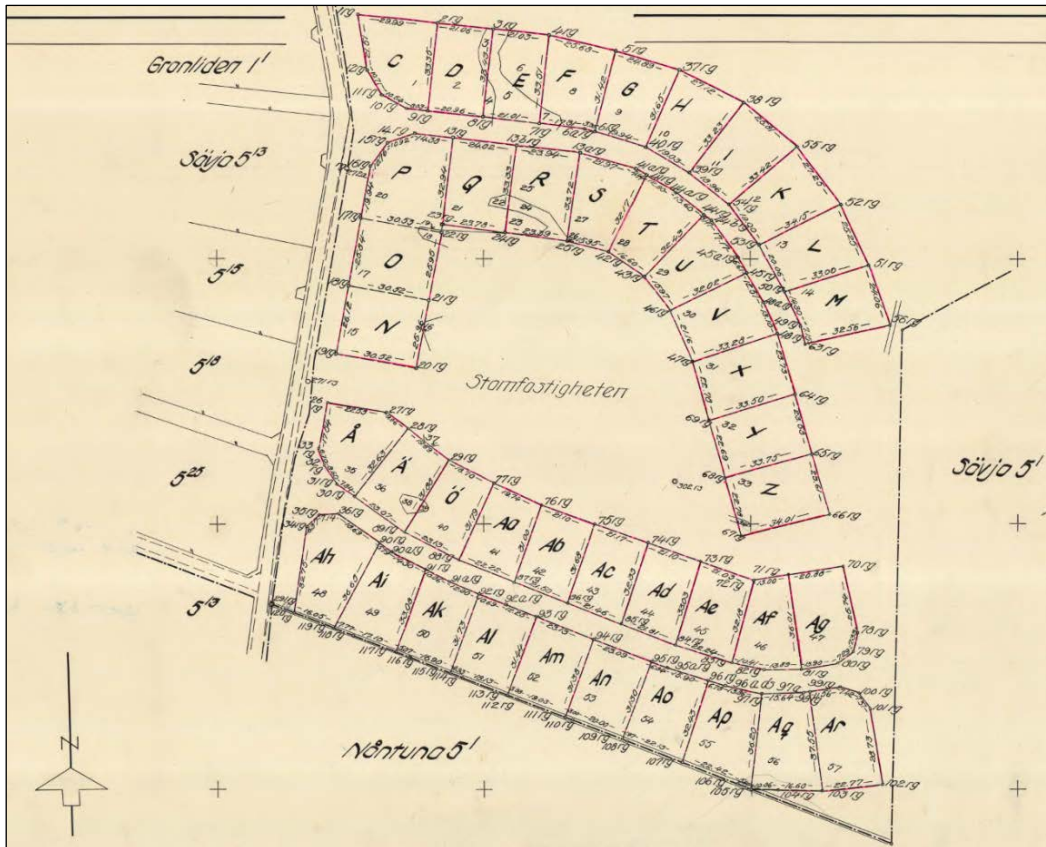
Vilan. Villor med branta sadeltak och skorsten, typisk för den mer traditionellt utformade småhusbebyggelsen under 1960-talet.

Sävja



Stadsplan för Rörbäcken och Vilan 1960. I.M.

Sävja



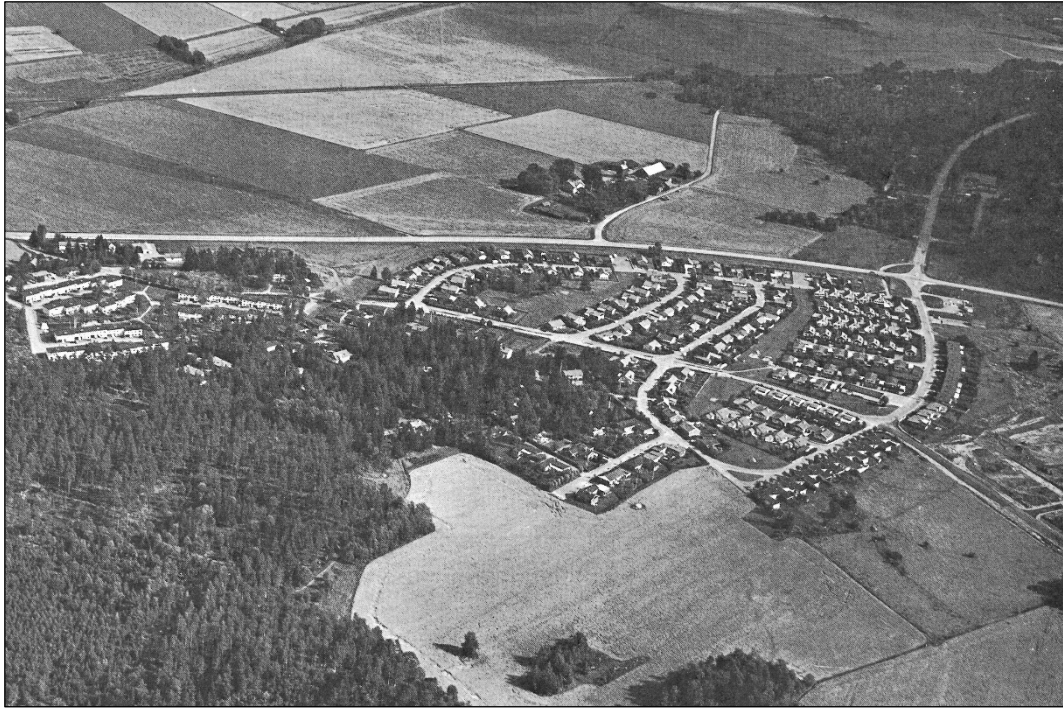
Anstyckningar från Sävja 5:1 1961. LM.

Ett flygfoto från 1966 visar att området i princip var färdigbyggt i enlighet med stadsplanen, med undantag för bältet av småindustrier som inte kommit till utförande. 1970 kompletterades området i norr med kedjehus.



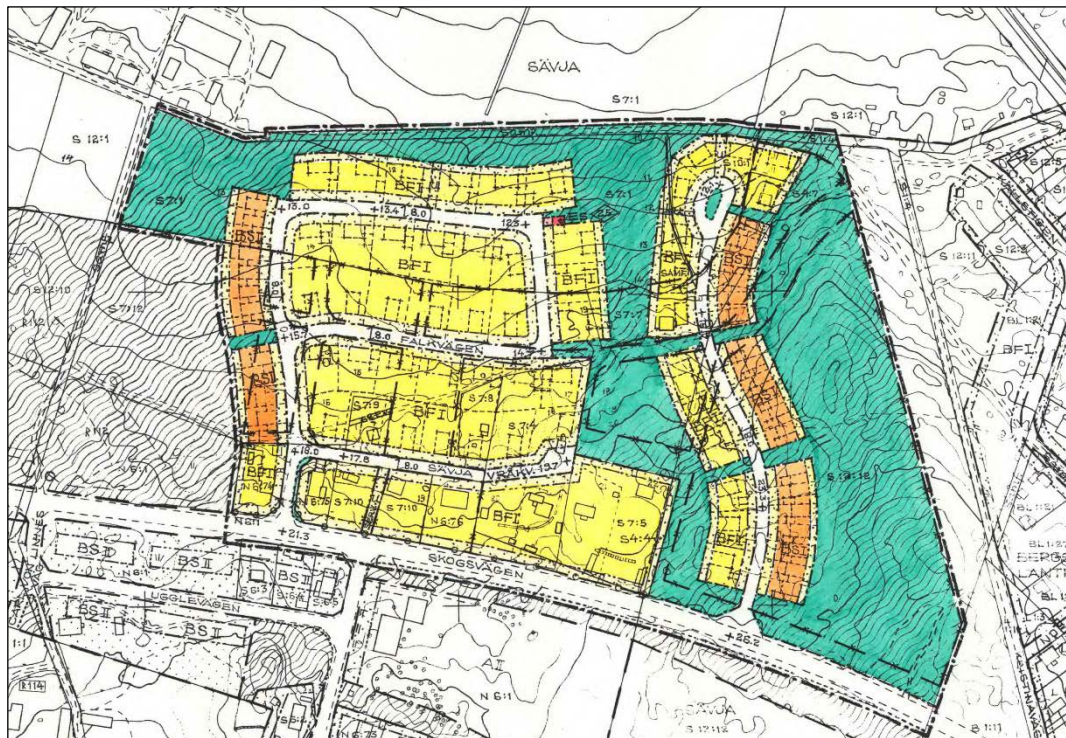
Vilan 1966. Den nya riksväg 13 är under anläggande i bildens högerkant. Foto Flygfoto/Upplandsmuseet.

Sävja



Bostadsområdet Vilan i början av 1970-talet. Foto Sturefoto/Uppsala kommun

1963 fastställdes en stadsplan med friliggande småhus i området väster om Linnés Sävja. Efter en stadsplan 1975 bebyggdes därefter området närmast väster om Sävja bytomt. Planen innefattade några befintliga hus längs med Skogsvägen, men i övrigt var det fråga om kedjehus, radhus och friliggande villor i ett plan.

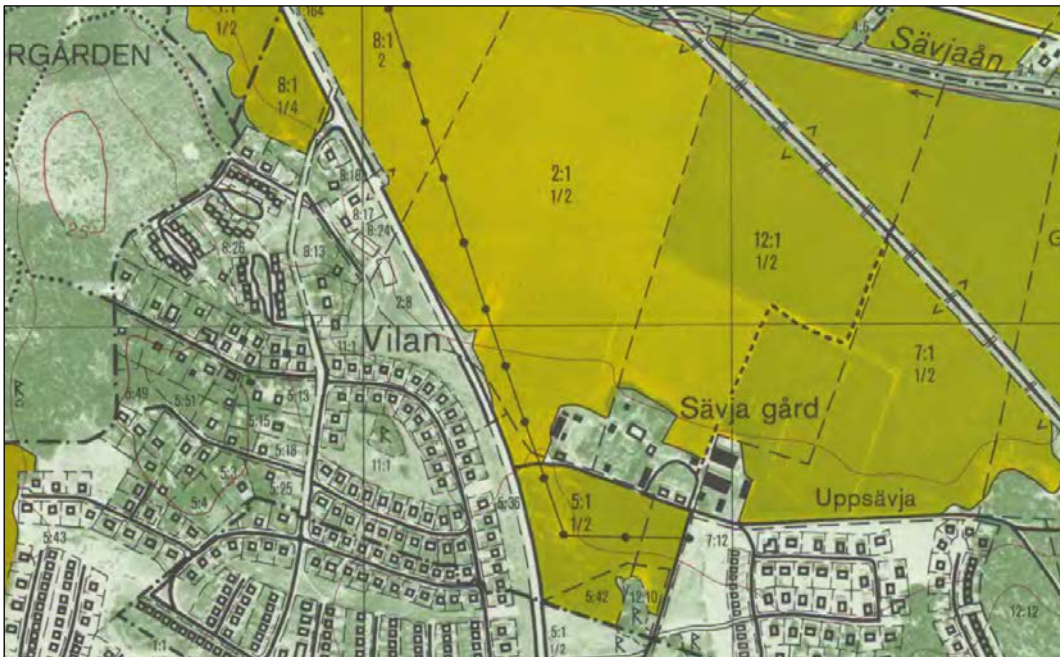


Stadsplan för Uppsälva 1975. LM.

Sävja



Uppsävja, uppfört efter plan 1975.



Ekonomiska kartan 1979. Sävja gård, Uppsävja och Milan. LM.

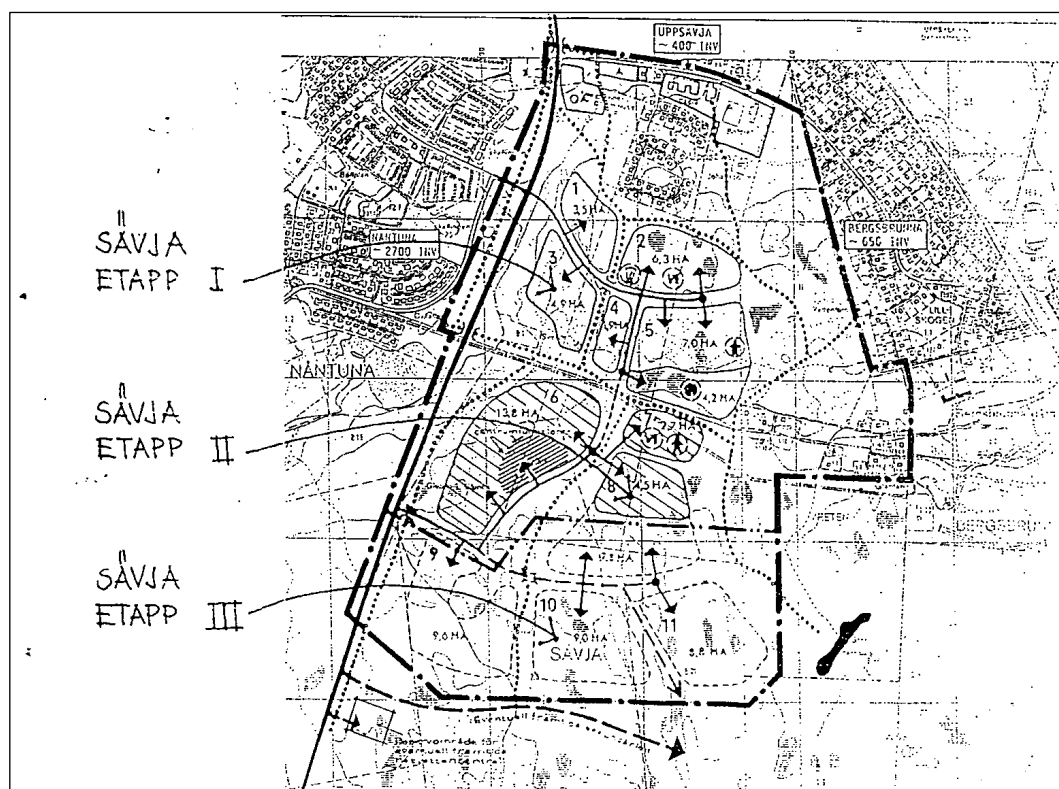
I kommunens översiktsplan 1979 – 1980 sågs Sävja som ett lämpligt utvecklingsområde för nya bostäder, och speciellt skogsmarken, den före detta utmarken till byn, ansågs lämplig att exploatera. Man delade in det aktuella området i 11 olika enklaver, som skulle bebyggas i tre etapper. Byggnationen var mycket omfattande. Redan 1981 lades stadsplanen fast för etapp I, som omfattade ett skogsområde direkt söder om villaområdet från 1963. Området innefattade tvåvånings radhus samt 2 – 4 vånings flerbostadshus. Husgrupperna skulle orienteras på ett sådant

Sävja

sätt att de inbjöd till närhet och kontakt, och upplåtelseformerna skulle blandas. Marken var inför byggstarten obebyggd och tillhörde som helhet Uppsala kommun. Det nya området kom till utförande enligt planen.



Ekonomiska kartan 1979. Uppsävsja med skogsmark, där man strax efteråt uppförde ett nytt bostadsområde enligt plan 1981. Smäbusen i Uppsävsja hade uppförts efter en plan 1963. LM.



Karta till översiktsplan för Sävja med etappindelning av exploatering. LM.

Sävja



Stadsplan 1981. LM.

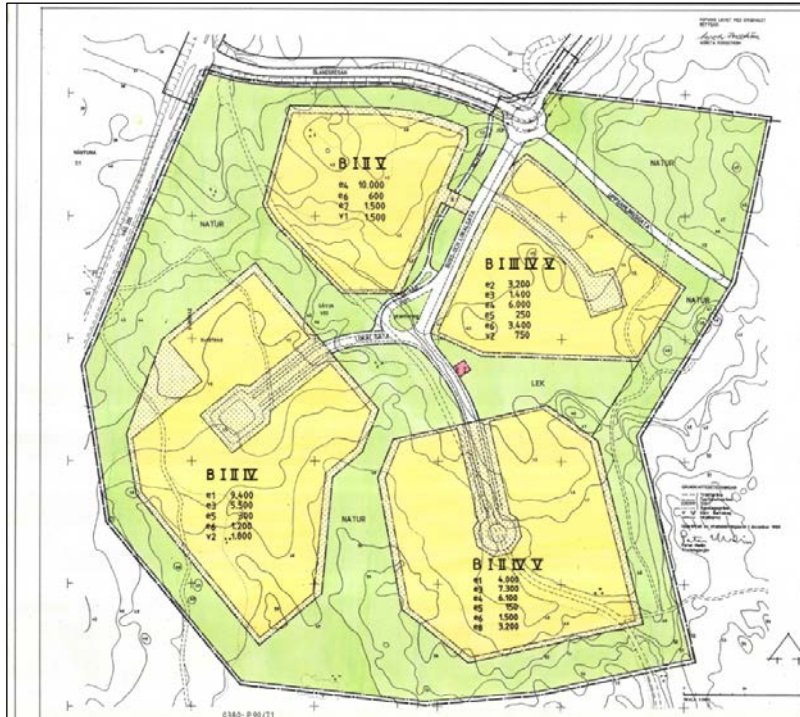
1987 fastställdes stadsplanen för etapp II. Detta område låg strax söder om etapp I. Marken ägdes av Uppsala kommun, men skulle fördelas till Uppsalahem, Riksbyggen Uppsala samt HSB Uppsala.



Stadsplan 1987. LM.

Sävja

1990 fastställdes slutligen detaljplanen för etapp III, enklav 9 som det kallades, söder om de båda tidigare etapperna. Detta område skulle få 500 lägenheter. Enklav 9 skulle inte ges en enhetlig utformning. Man eftersträvade en blandning av upplåtelseformer, främst hyresrätt och bostadsrätt men eventuellt kunde även äganderätt komma i fråga. Bostadshusen skulle grupperas kring gårdar, vilket gav möjlighet att spara naturmark på dessa. Byggherrarna var Stadsfastigheter, JM och Diös.



*Detaljplan 1990 för
"Enklav 9". LM.*



Gotlandsresan, ett tidstypiskt flerbostadsområde inom etapp II. Genom området går en enda bilväg i en halvvarvsnå. Gårdarna är bilfria.

4.5 Ekeby – Bergsbrunna



Järnvägen mot Uppsala vid Bergsbrunna. Foto Emma Lundgren.

Bergsbrunna

Fornlämningar



Karta med registrerade fornlämningar. Fornsök, Riksantikvarieämbetet

I Bergsbrunna finns det ett gravfält söder om Aspkällan (Danmark 113:1).

1600-talet

Ekeby, en by om 6 mantal och 43 öresland, blev omvandlad till säteri 1631 – 1633 och bytte då namn till Bergsbrunna. Det finns inget kartmaterial från tiden innan säteribildningen, men en karta från 1669 visar frihetsmilen kring Uppsala mitt under den rumsliga omvandlingen av byn. Kartan märker ut både säteriet Bergsbrunna och två gårdar som benämns Ekeby. Av mantalslängden för 1668 framgår att Ekeby är upptagen med två gårdar och att de båda gårdarna något överraskande ligger under *Knivsbrunna* säteri.³ Det bör vara förklaringen till att gårdarna inte är införda under Bergsbrunna och att bynamnet lever kvar. De båda gårdarna är ännu inte avhysta, och de båda bönderna bor kvar som landbor under Knivsbrunna.

³ Man kanske inte ska utesluta att säteriets namn är felskrivet i mantalslängden; eftersom gårdarna låg under säteri var de hur som helst skattebefriade.



Karta över Uppsalas frihetsmil 1669. LM.

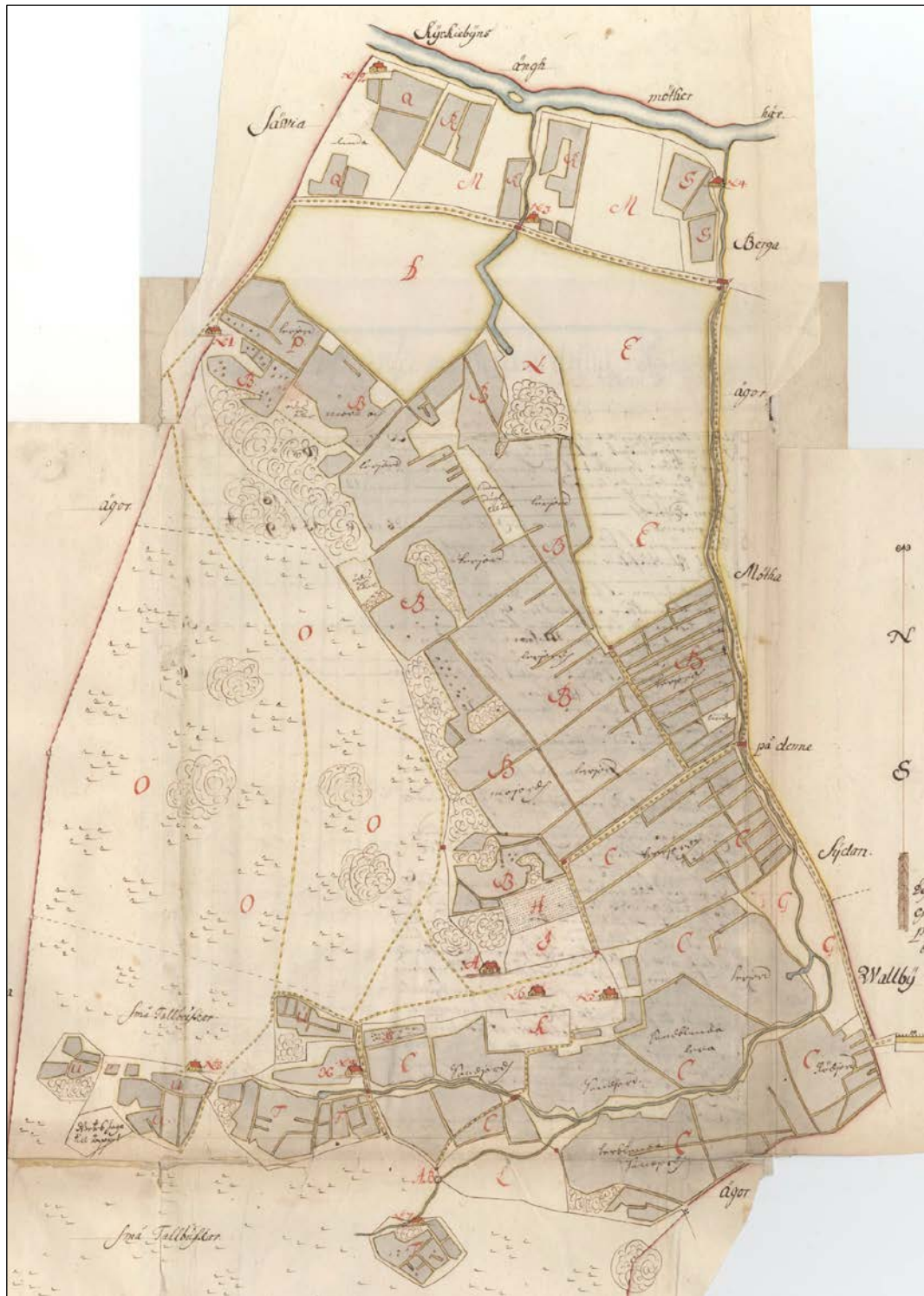
Den första mer noggranna kartan över Bergsbrunna är från 1690. Kartan visar hur säteribildningen har omformat landskapet. Åker bestod av ungefär 120 tunnland (60 ha) och man bärgade årligen 150 sommarlass hö. Om siffrorna var de samma innan Ekeby omvandlades till säteri skulle detta ha motsvarat 10 ha åker och 25 lass hö per gård.

Den gamla byn var avhyst och nedriven, och bebyggelsen bestod dels av ett brukningscentrum med sätesbyggnaden och dels av jordtorp med små vretar som var spridda över ägor. Kartan visar inte vilka byggnader som fanns, men hussymboler visar det ungefärliga läget för bostadshusen. Sätesbyggnaden (A) låg direkt väster om en gammal fruktträdgård med äpple-, päron- och krusbärsträd (J). Norr om trädgården fanns en humlegård med 468 kupor (H). Söder om trädgården fanns platsen för Ekeby gamla bytomt, som nu var avröjd och bebyggd med två torp, Anders Larsson torp (5) och Nybole (6). De två torpen ser ut att ha samma läge som de gårdar som är utmärkta som Ekeby på kartan över frihetsmilens. Söder om bytomten låg ännu en fruktträdgård, men med yngre träd än den norra trädgården (K). Till säteriet hörde också en kvarn (AB).

Jordtorparna gjorde dagsverken åt säteriägaren, men hade också egna vretar att bruka för husbehov. De flesta torpen förlades till säteriets utkanter, där åkervretar kunde tas upp på tidigare icke uppodlad mark. Två av torpen, Smedstorpet (7) och Talltorpet (8) lades på utmarken. Fyra av torpen, Åvik (4), Dammtorpet (3), Edsbro (10) samt Snickartorpet (2), som tidigare legat under säteriet men som nu var taget till skogvaktartorp för kronans räkning, lades på ängsmark intill Sävjaån, där delar av

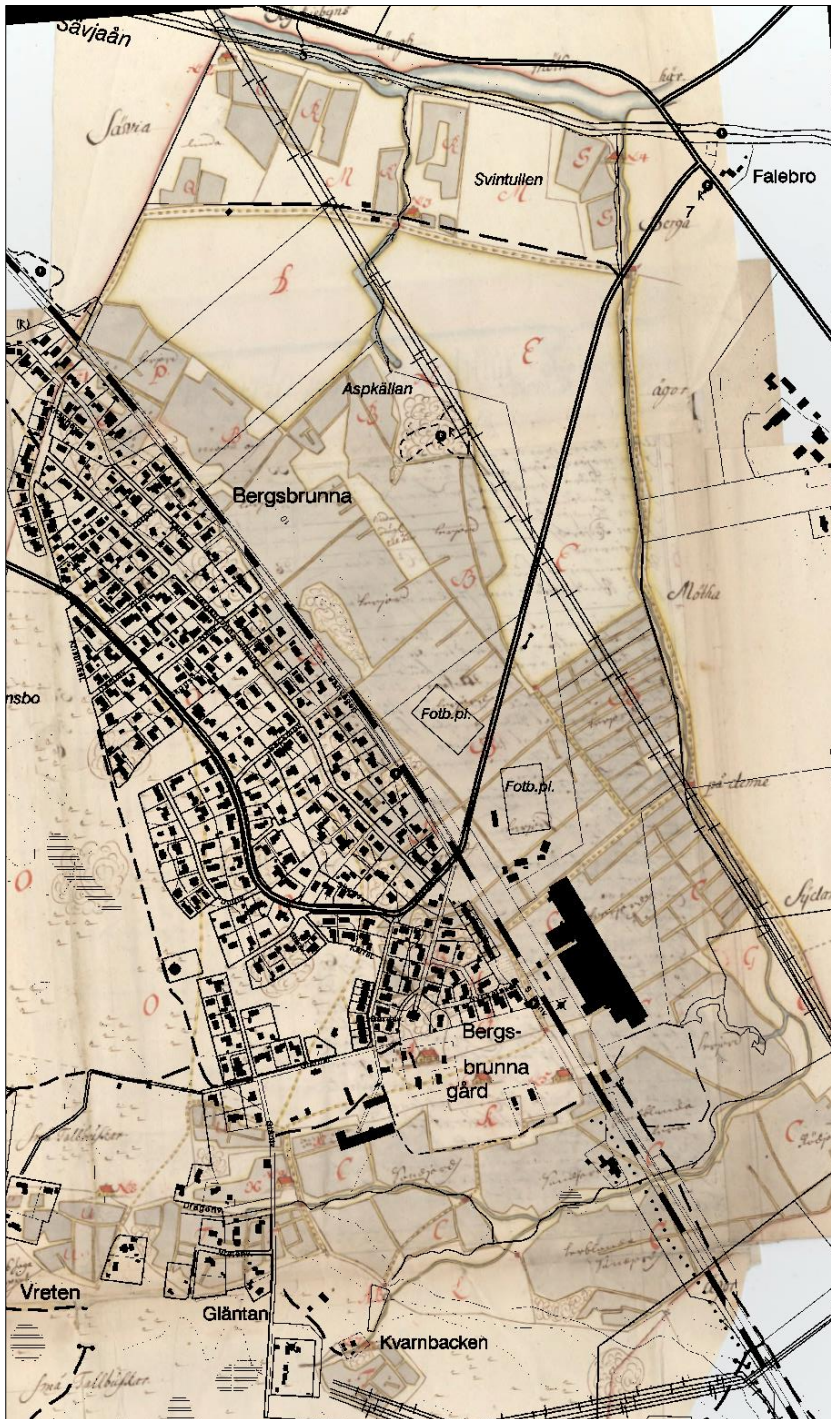
Bergsbrunna

ängen brutits upp till torpvetrar. Österlöt (1) låg i den västligaste delen av säteriet, alldeles vid gränsen till Sävja. Namnet antyder att dess ursprung är på betesmark till Sävja. Piltorpet (9) låg relativt nära brukningscentrum.



Geometrisk karta över Bergsbrunna, upprättad 1690. LM.

Bergsbrunna



Dagens fastighetskarta lagd ovanpå redovisnings-kartan från 1690. Av överlägget framgår att järnvägen senare drogs i randzonen mellan skogen och åkergårderna, och att tegelbruket anlades på det som tidigare var åkermark. De stora ängarna i norr är sedan länge uppodlade till åker.

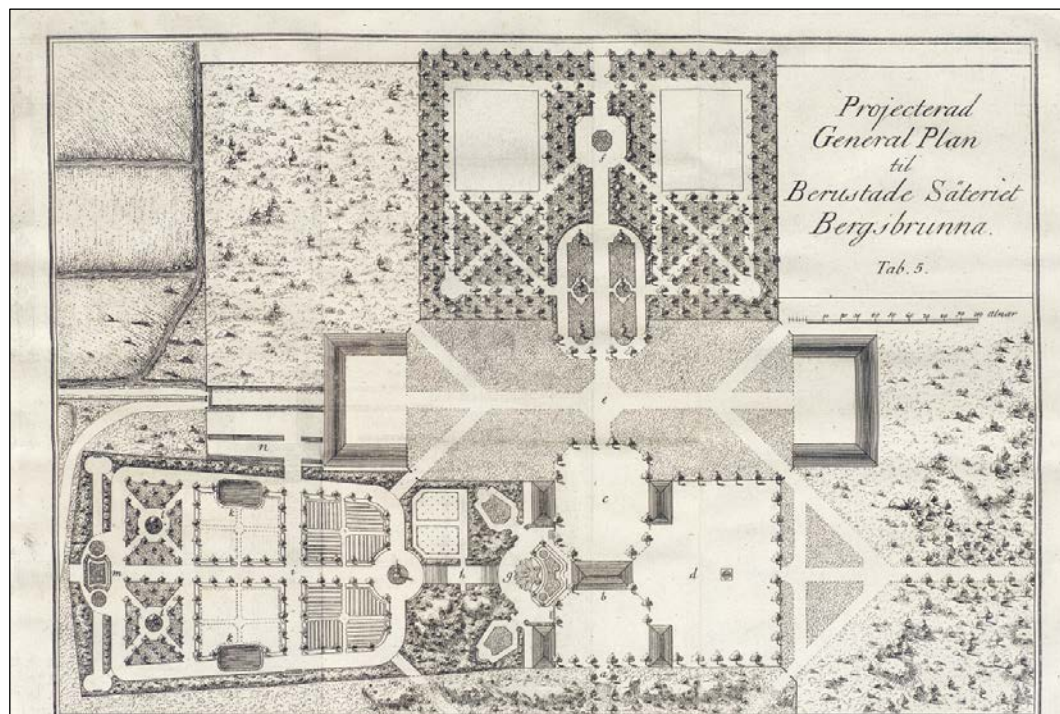
Ekeby gamla bytomt låg i det område som idag återfinns mellan Bergsbrunna gårds ekonomibyggnader och järnvägen.

1700-talet

Den välkände arkitekten Carl Wijnblad, som upprättade många planer för herrgårdar i Uppland, fick under 1740-talet i uppdrag av säteriets dåvarande ägare, aktuarien Nordenhielm, att upprätta ett förslag till en ny plan för gårdscentrum. Wijnblad menade att byggnaderna var så förfallna och olämpligt placerade att de borde byggas nya. Han beskriver hur vägen till gården gick i en krök runt den gamla trädgården och snett in på gården. Den i och för sig ganska oformliga trädgården var ändå en del av anläggningen som kunde tas som utgångspunkt för den nya, menade Wijnblad. Den

Bergsbrunna

nya sätebyggnaden skulle ställas med gaveln mot trädgården. Genom den gamla humlegården och körsbärsträdgården, som nu var en förvildad skog, kunde man hugga upp en allé och plantera häckar. Wijnbladhs plan kom inte att genomföras, men insatser gjordes ändå för att få en mer reguljär anläggning med en symmetriaxel.



Carl Wijnbladhs förslag till ny plan för Bergsbrunna.⁴

1800-talet

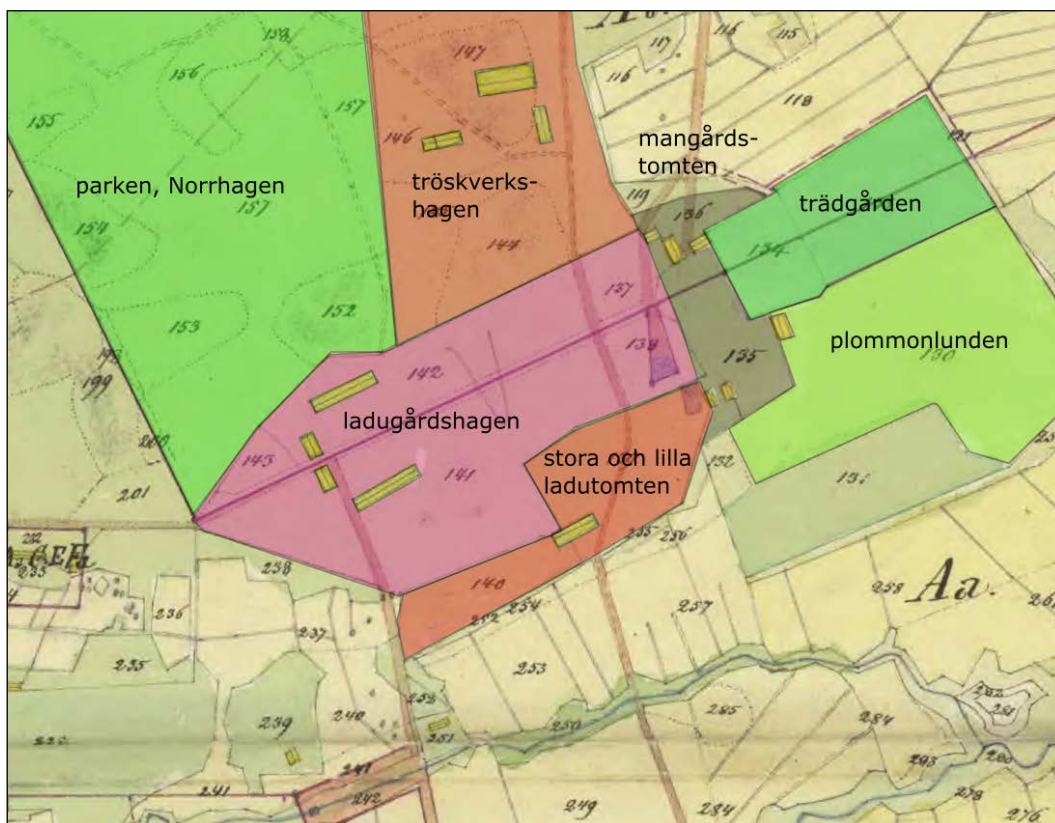
Under första hälften av 1800-talet hade ganska stora förändringar skett kring gårdscentrum. Mangården fortsatte att vara på samma plats, men de två torpen på den gamla bytomten har rivits och ytan har tagits i anspråk för en plommonlund. Den trädgård som betecknades som gammal 1690 har övergått till att bli en beteshage, medan den gamla humlegården är upplöjd till åker. Dispositionen av gårdscentrum är lite ovanlig. Man har skapat en symmetriaxel med en allé som leder fram genom ladugårdens flankerande byggnader, som är ganska stora. Mangårdens byggnader är inte anpassade till symmetriaxeln och de är förhållandevis små. Troligen är dessa byggnader äldre. Norr om ladugården finns en hage med tröskverk och bodar.

1845 inleddes laga skiftesförhandlingar av Bergsbrunna. Trots att Bergsbrunna var ett säteri ansågs det fortfarande kameralt bestå av de 6 ursprungliga hemmanen. Jordnaturen var kronoskatte, alltså kronojord som förvärvats av annan ägare. Tre av hemmanen hade köpts av inspektorn G. W. Kahlow och tre av provisorn Conrad Pousette. Kahlow hade flyttat till Bergsbrunna 1840, medan Pousette inte bodde där utan hade sitt ombud, Carl Jacob Helleday, på plats. Trots att det fanns två ägare bestod inte säteriet av två gårdsbruk utan endast ett. Motivet till laga skifte bör ha varit att de

⁴ xx

Bergsbrunna

två ägarna ville ha var sitt jordbruk inom säteriets gränser. Vid laga skiftet noterades att ägorna aldrig tidigare varit delade⁵. Torpen som hörde till säteriet var bland annat Ängsbo, Österlöt, Tjockstahage, Källbohage, Talltorpet, Dragontorpet, Piltorpet och Smedstorpet.



Brukningens centrum med dess olika funktioner innan laga skifte. Bearbetning av laga skifteskarta 1845.

Vid laga skifte lades ägostyckena för de olika hemmanen ut på ett sådant sätt att var och en av de två ägarna fick sina marker i princip i ett skifte, ett i norr och ett i söder. För hemmansdelarna Ab (1:3), B (2:1), D (4:1) och Fb (6:3), som ägdes av Kahlow, bestämdes att västra svinhuset vid gården, en hölada med två golv, den södra ändan av spannmålsboden samt torpet Österlöt med stugbyggnad, bod, ladugårdsbyggnad, stall och trösklada skulle flyttas från sina platser senast 10 år efter överenskommelsen. Det var Kahlow som fick den norra delen av säteriet och Pousette den södra delen, Aa (1:2), C (3:1), E (5:1) och Fa (6:2). Skiljelinjen lades längs den gamla symmetriaxeln, sannolikt för att få så rättvis delning som möjligt av byggnadsbeståndet utan att behöva flytta fler byggnader än nödvändigt.

1849 gjordes en värdering av byggnader. Själva sätesbyggnaden, boningshuset, var 24 $\frac{1}{4}$ alnar långt⁶, 11 $\frac{3}{4}$ alnar brett och 4 $\frac{3}{4}$ alnar högt till takfoten. Det var alltså en ganska liten och låg byggnad, troligen en traditionell parstuga, täckt med ett torvtak. Troligen bodde Kahlow i detta hus. I mangården fanns också en bod med lider och ett brygghus med drängstuga. Den spannmålsbod som fanns där ägdes av delägarna ihop.

⁵ Ett påpekande som förstås inte stämmer; innan säteritiden bestod byn Ekeby av flera gårdar, och byn hade med säkerhet uppdelade inägor. Efter att säteriet bildats hade markerna däremot inte varit delade.

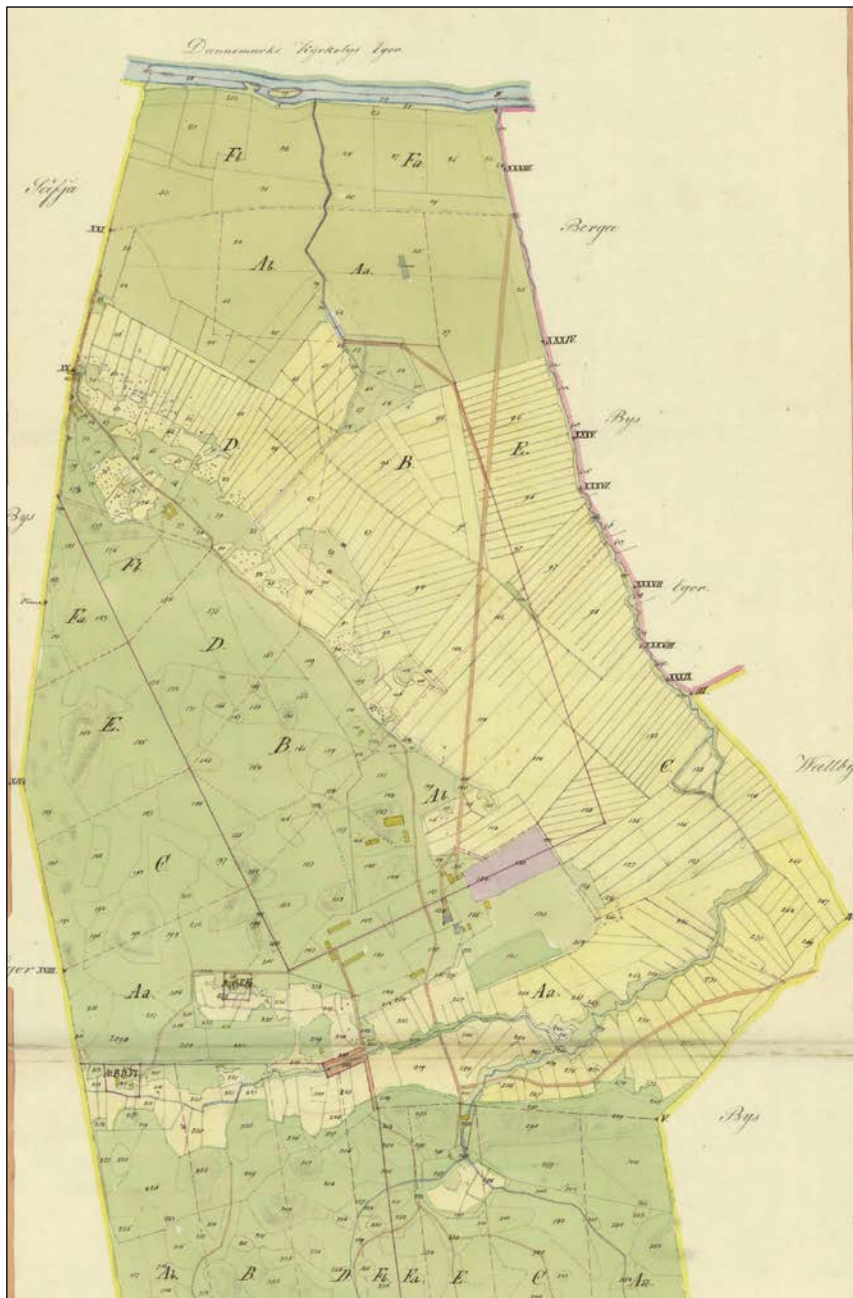
⁶ 1 aln är ungefär 0,6 m.

Bergsbrunna

Lantmätaren föreslog att den södra delens ägare skulle lösas ut av den norra delens ägare. Det fanns tre lador, Bergladan och Röladan, som båda var omkring 45 alnar långa samt "Operaladan" (?) som var 62 alnar lång. Vidare fanns en $15 \times 9 \frac{3}{4}$ alnar stor smedja.

Vid skiftet beslutades om nya vägar. Den viktigaste av dessa var en 8 alnars bred väg med diken som skulle dras i en rät linje från "byggnaden", alltså manbyggnadens, västra gavel till bron över Bergabäcken. Vägen anlades i enlighet med överenskommelsen och finns kvar än idag.

Laga skiftet fastställdes inte förrän 1852, 7 år efter att man påbörjat förrättningen. Då hade redan en ny manbyggnad uppförts för den södra delen av säteriet. Byggnaden, som uppfördes 1850, hade 9 rum, kök och hall.



Laga skifteskarta
1845. LM.

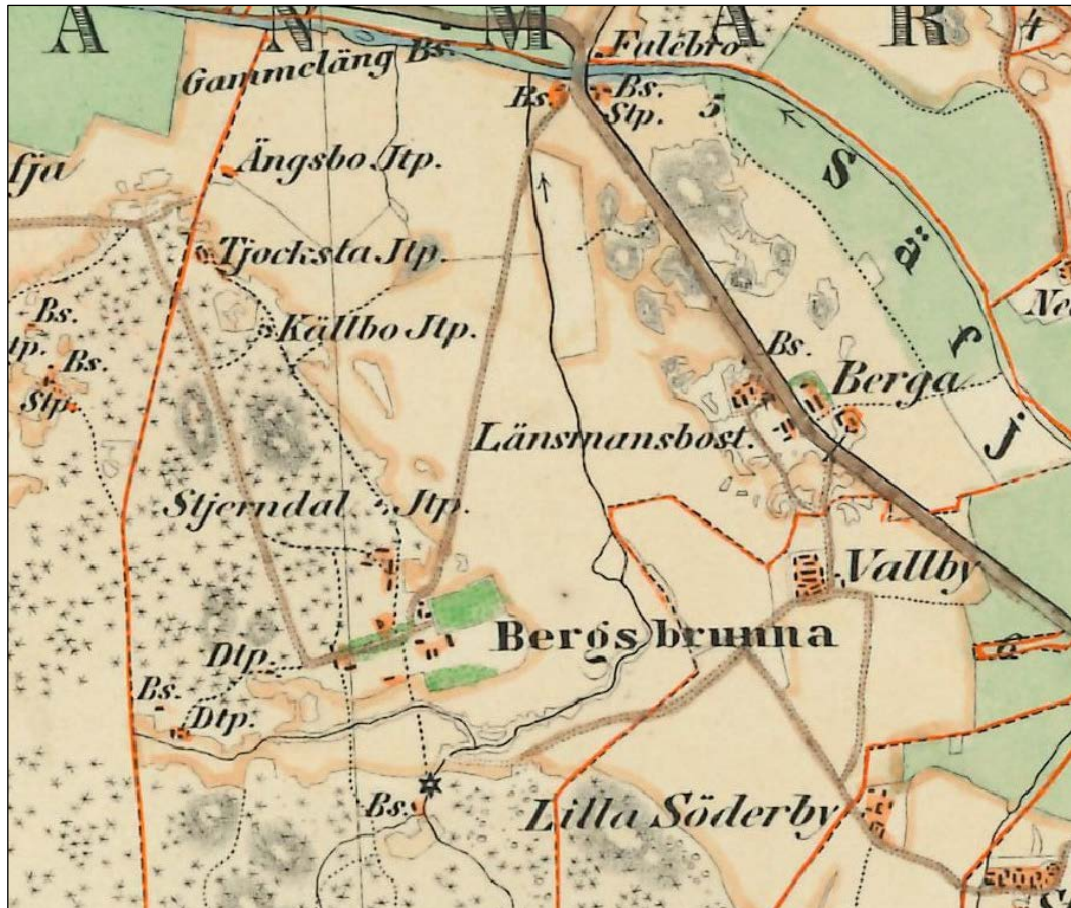
Bergsbrunna

1861 hade Bergsbrunna 1 607 kvadratrev (142 ha) åker och 37 kvadratrev (3,3 ha) äng. Åkern hade alltså mer än fördubblats sedan 1600-talet. Utvidgningen av åkern hade huvudsakligen skett genom uppodling av de naturliga ängsmarkerna. Den häradsekonomiska kartan redovisar jordtorpen Ängsbo, Tjocksta, Källbo och Stjerdal, två dragontorp samt backstugor vid Gammeläng, kvarnen och ytterligare ett ställe som inte namnges i kartan. Österlöt hade ju avröjts som en del av laga skifte så det torpet fanns inte längre.



Laga skifteskartan lagd över flygfoto.

Bergsbrunna



Bergsbrunna enligt den häradseconomiska kartan 1860. Det finns ingen äng kvar inom säteriets gränser. Man har ännu inte byggt järnvägen.



Äldre torp till Bergsbrunna gård.

Bergsbrunna



Generalstabskarta från 1867 med den helt nybyggda järnvägen. LM.

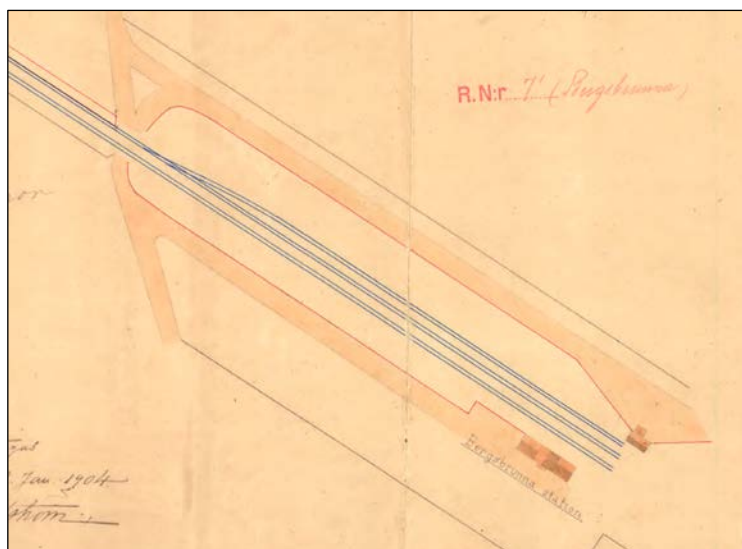
Bergsbrunna kom att påverkas starkt av anläggandet av stambanan mellan Stockholm och Uppsala. När järnvägen byggdes 1866 gjordes en förteckning över exproprierad mark. Av denna framgår att den södra gården ägdes av änkefru Enros och hennes barn och den norra av herr F. Egnell.

Man valde att dra järnvägen i kanten av skogsmarken, vilket innebar att den inte gick över åkern mer än nödvändigt.



Bergsbrunna järnvägsstation 1893. Foto Henri Osti/Upplandsmuseet

Bergsbrunna



*Stationsområdet 1900. L.M.
Kartan upprättades inför en
utvidgning av banområdet, som
verkställdes 1904. L.M.*

Järnvägen var en förutsättning för Bergsbrunna tegelbruk, som anlades i direkt anslutning till stationsområdet, öster om spåren. 1917 köpte Sten Lagergren tegelbruket, och i samband med detta styckades marken som bruket stod på av. I köpet ingick råvaror, maskiner, räls, inventarier och redskap samt taktegel till täckning av råsten och den mursten som behövdes för att sätta igång driften. Köpeskillingen var 100 000 kr.

Bergsbrunna gård, som den södra delen av Bergsbrunna kom att kallas, förnyade byggnadsbeståndet på 1880-talet med en ekonomilänga med plats för 7 hästar och 70 nötkreatur.⁷



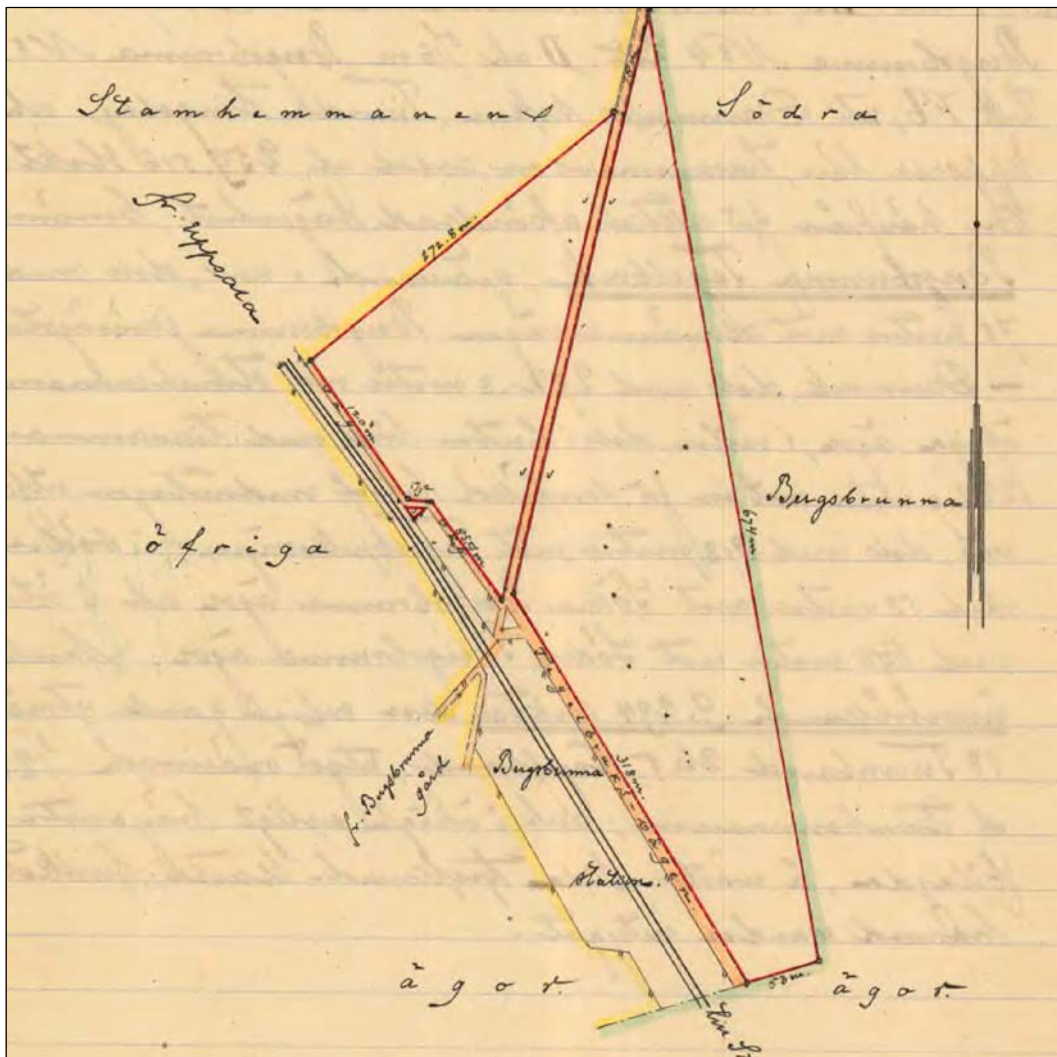
Bergsbrunna gård med ekonomibyggnader.

⁷ SB

Bergsbrunna

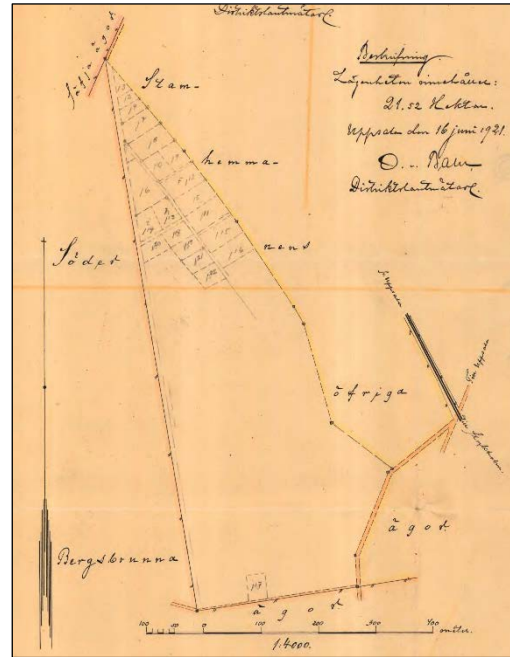
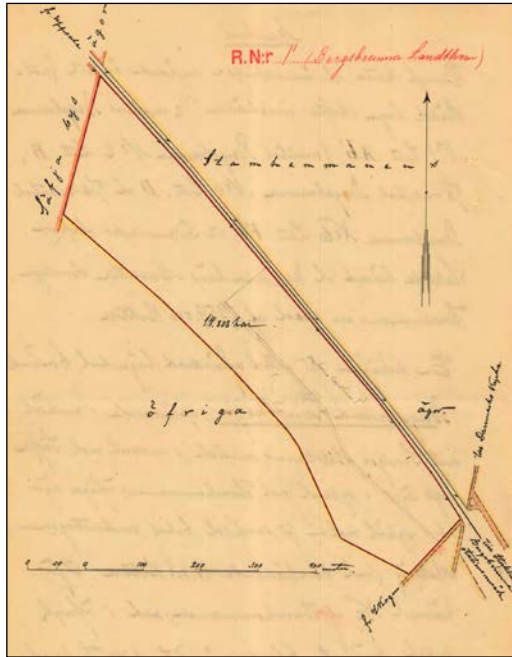
1900-talet

1914 lät de dåvarande ägarna av den norra delen av säteriet, Kock och Liliedahl, stycka av och försälja ett stort stycke av sin mark längs järnvägens västra sida. Köpare var P. Jancke i Uppsala och köpeskillingen var 100 kr. Den avstyckade lägenheten, som var omkring 15 ha stor, fick namnet Bergsbrunna Lanthem. Namnet antyder att avsikten var att ytterligare stycka upp marken för att sälja egnahemstomter, och ett stort antal avstyckningar gjordes de följande åren. Först 1928 upprättades en regelrätt avstyckningsplan för området, med små rutar av mark som succesivt togs i anspråk av hugade köpare. Då hade redan över 30 tomter styckats av.



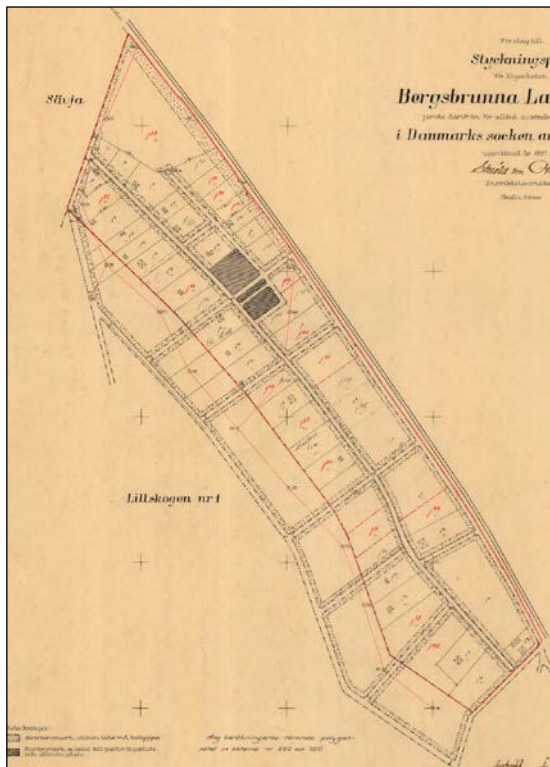
Tomten för Bergsbrunna Tegelbruk 1917. Längs stationsområdet löper en väg, Tegelbruksvägen. LM.

Bergsbrunna



T.v. avstyckningskarta för Bergsbrunna Lanthem, upprättad 1914. T.h. avstyckningskarta för Lillskogen 1921. LM.

1921 var det dags att stycka av ytterligare ett område för småhusbebyggelse, i skogen mellan Bergsbrunna lanthem och den västra gränsen till Södra Bergsbrunna. Norra Bergsbrunna ägdes då av Bror Wallin och han sålde den 22 ha stora lägenheten, som fick namnet Lillskogen, till en herr Lindström för köpeskillingen 5 000 kr.



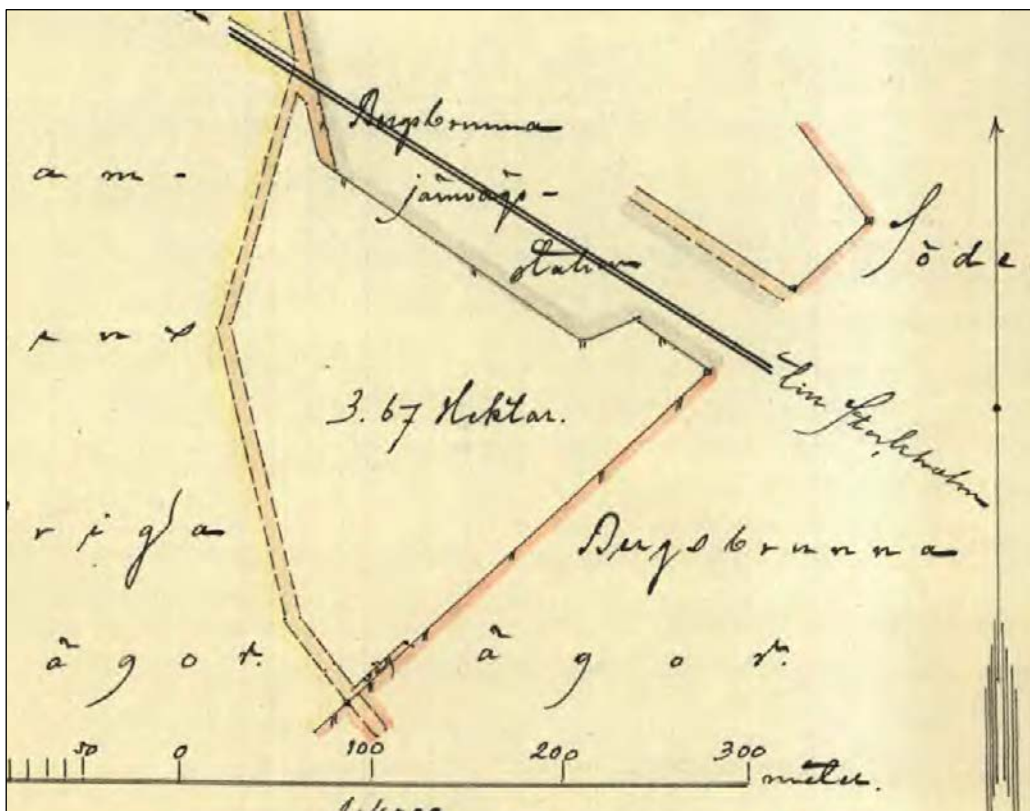
Styckningsplan för Bergsbrunna Lanthem, upprättad 1928. LM.

Bergsbrunna



Äldre byggnad vid järnvägsövergången, uppförd i början av 1920-talet.

En stor del av Norra Bergsbrunna hade som synes exploaterats för bostadsändamål. Den mark som hade tagits i anspråk var främst skogsmark. Jordbruksmarken öster om järnvägen behölls oförändrad, även om det inte längre bedrevs något jordbruk i egen regi.



Anstyckning av lägenheten Skolan 1921. LM.

Bergsbrunna

1921 styckade Bror Wallin av ytterligare en lägenhet, kallad ”Skolan”. Lägenheten innefattade delar av den tidigare mangården till norra säteriet. Den såldes till Marie-Charlotte Pettersson och Gunborg Carlson för en köpeskilling av 50 000 kr. Det höga beloppet motiveras av att det fanns byggnader på plats, enligt uppgift en huvudbyggnad, en rättarbostad och en flygel.⁸ Köparna startade en husmodersskola på platsen. Huvudbyggnaden som stod på platsen, uppförd i fonden av den raka väg mot Berga och Falebro som anlagts efter laga skifte, var en stor villa i sten uppförd 1912. Den hade 12 rum, kök och hall.⁹ Byggnaden finns kvar idag.



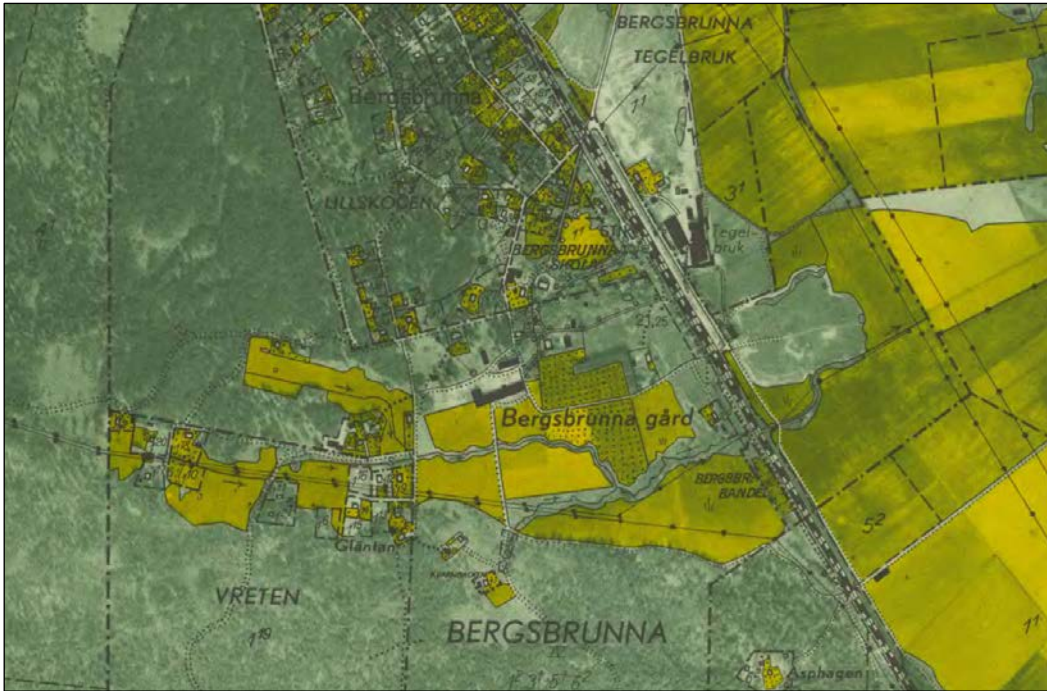
Flygfoto 1936 som visar skolan (den stora ljusa byggnaden) med övrig bebyggelse på tomten. I bakgrunden syns stall, ladugård och lida till Bergsbrunna gård.

Bergsbrunna fortsatte under andra hälften av 1900-talet att växa till med fler villor i de gamla egna hemsområdena. Vid mitten av 1900-talet fanns det ungefär 90 villor och 300 invånare i samhället. I många av egnahemmen bodde tegelbruksarbetare. Idag har många av de äldre egnahem byggts om, och en hel del nyare villor har uppförts. Trots det finns det en del äldre villor med bevarade karaktärsdrag kvar, några från 1920- och 1930-talet och ganska många från mitten av 1900-talet.

⁸ Olsson 2011

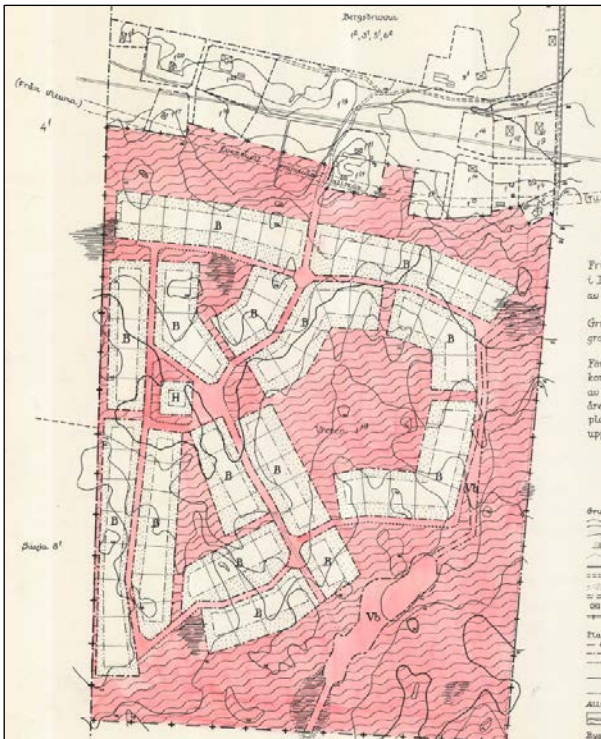
⁹ SB

Bergsbrunna



Ekonomisk karta 1952. Centrala Bergsbrunna. LM.

1963 fastställdes en byggnadsplan för fritidshusområdet Vreten söder om Bergsbrunna gård. I områdets norra del markerades en "eventuell framtida väg" från Ultuna. Varken området eller vägen kom till utförande enligt planen.



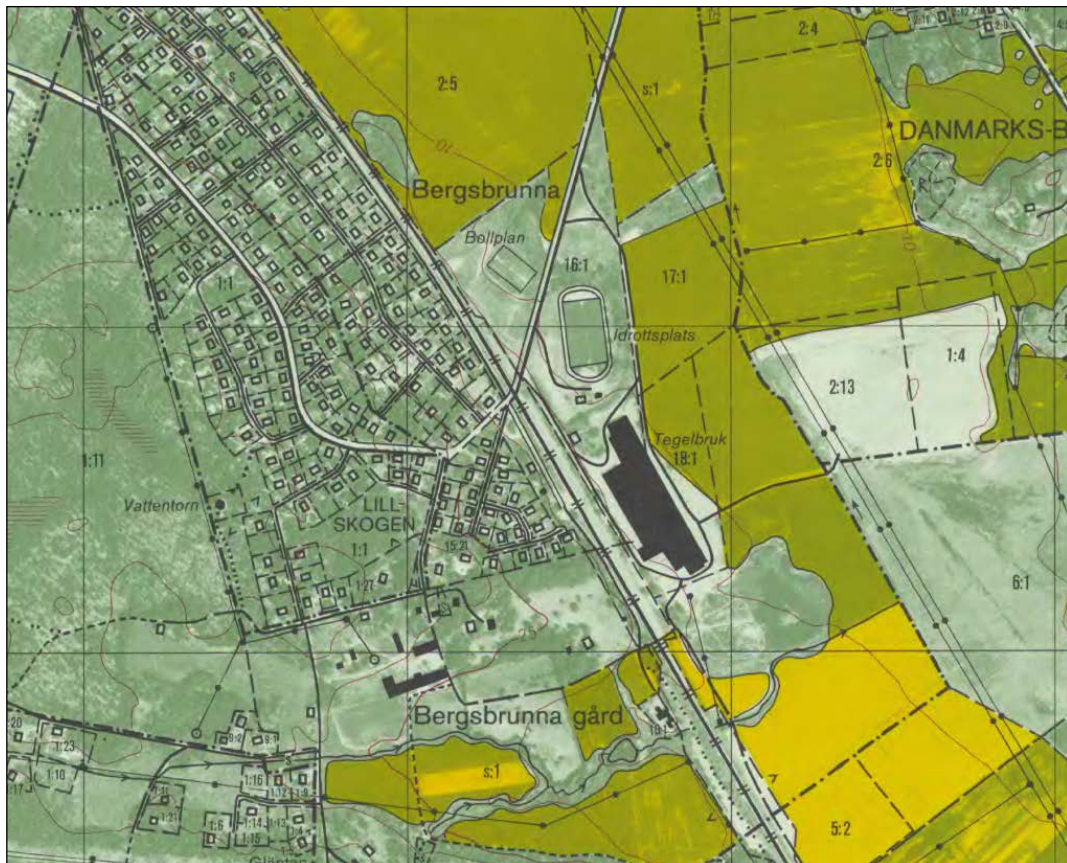
Byggnadsplan för Vreten 1963. LM.

Bergsbrunna station revs 1975 och tegelbrukets lades ner 1984. Idag finns idrottsplatser på tegelbrukets gamla lertäkter på ömse sidor om vägen till Falebro.

Bergsbrunna



Bergsbrunna i början av 1970-talet. Foto Sturefoto/Uppsala kommun



Ekonomiska kartan 1979. Bergsbrunna med Bergsbrunna gård. Under senare tid har ny bebyggelse uppförts i området närmast norr om Bergsbrunna gård, i enlighet med detaljplaner 2004 och 2005. LM.

Bergsbrunna



Vägen från Bergsbrunna till Falebro. Den raka vägen fram till Bergabäcken anlades i samband med laga skifte vid mitten av 1800-talet.



F.d. manbyggnad till Bergsbrunna gård.

Bergsbrunna



F.d. tegelbruket öster om järnvägen.

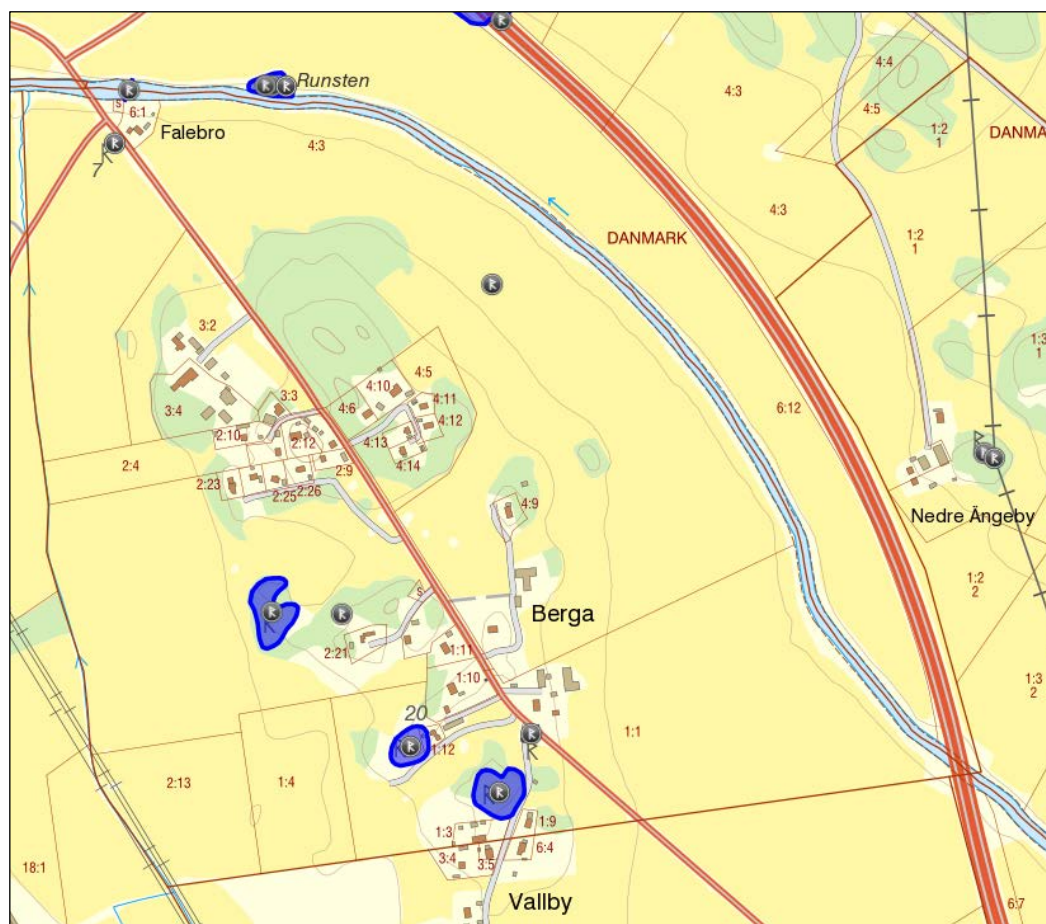


Bergsbrunna villaområde, f.d. Bergsbrunna Lanthem, från fälten i öster.

4.6 Berga



Vägskeät mot Vallby i södra delen av Berga bytomt.

Fornlämningar

Registrerade fornlämningar. Forsök, Riksantikvarieämbetet.

Kring Berga bytomt finns tre gravfält (Danmark 102:1, 103:1 och 105:1). Vid vägskälet mot Vallby finns en milsten (Danmark 106:1). Vid Falebro finns en runsten (Danmark 101:1). Runsten och gravfält finns vid Falebro norr om Sävjaån (Danmark 99:1-3). På åkern öster om f.d. kronoparken har man påträffat lämningar som tolkas som en boplats (Danmark 154:1).

Från slutet av 1400-talet till 1536 hade Uppsala domkyrka fyra landbor i Berga. 1558 återbördade Gustav I de fyra gårdarna från domkyrkan.¹⁰ Fale bro låg inom byns marker, och 1438 klagade ärkebiskopen över det tunga och orätta i att kyrkolandborna skulle bygga och underhålla bron. Man beslöt att det skulle vara hela häradets ansvar att sköta underhållet.¹¹

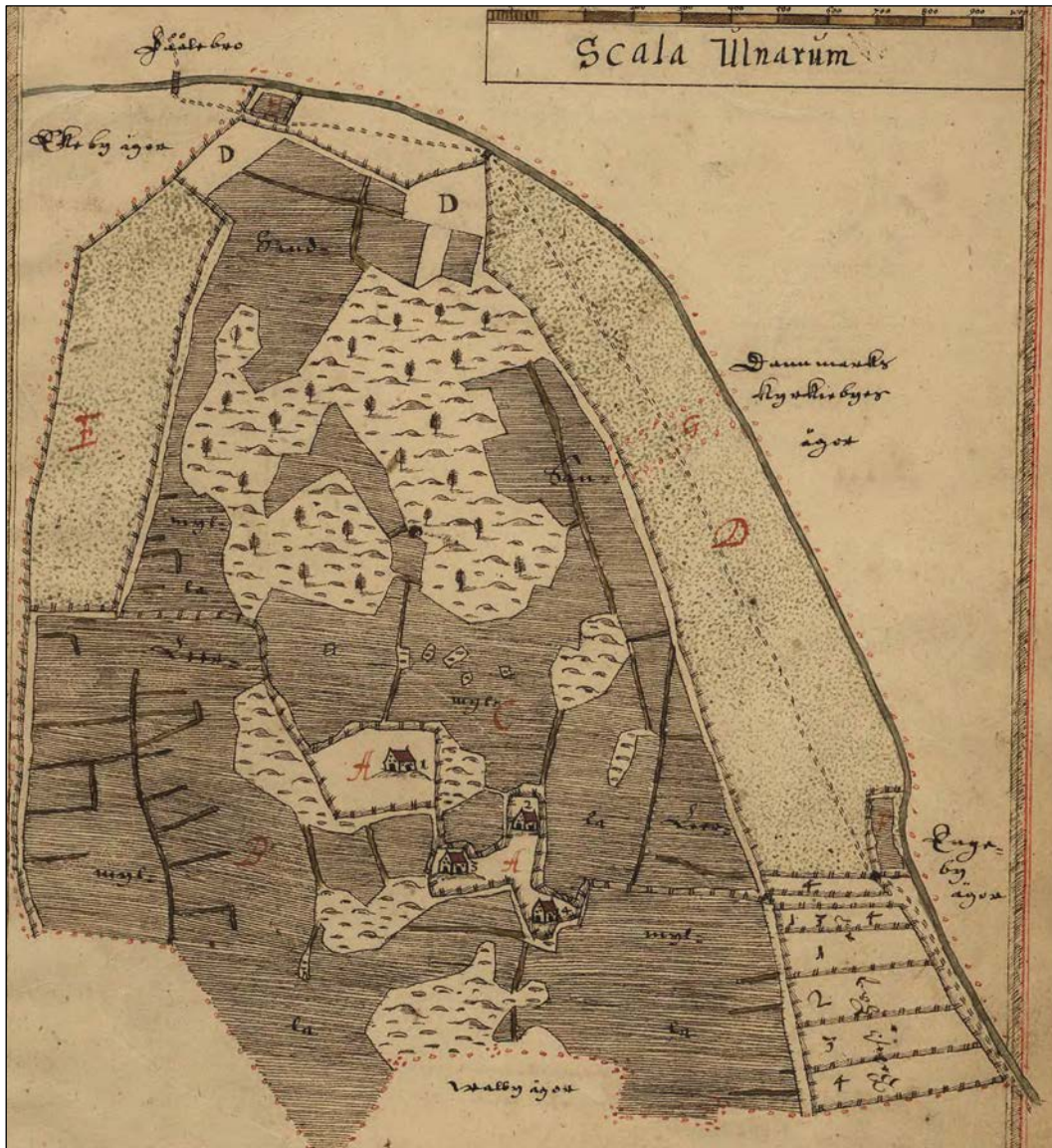
¹⁰ DMS.

¹¹ Ibid.

Berga

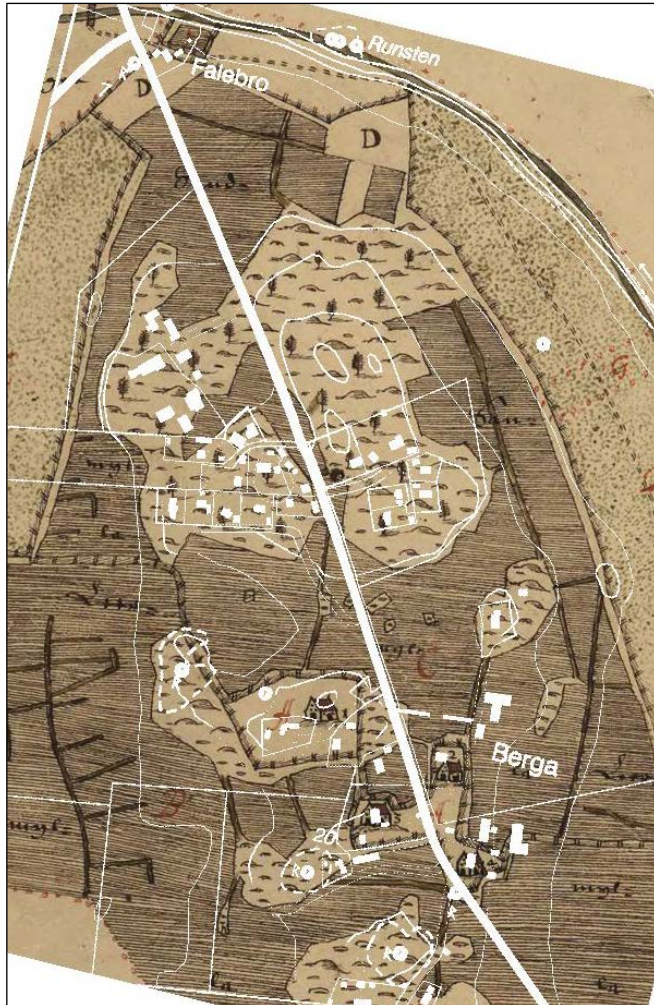
1600-talet

1640 bestod Berga by av fyra hemman, uppdelade i två bylägen. Varje hemman brukade omkring 25 tunnland åker och man bärgade 25 lass hårdvallshö från Storängen och Lillängen, som låg på ömse sidor om den centrala bergsknallen som senare inrymde Berga kronopark. I Storängen fanns en ängsfjäll som hörde till Nántuna. Åkern brukades i ett nordligt och ett sydligt gärde. Det norra gärdet var hägnat mot Ekebys ägor, medan det södra gärdet däremot var öppet mot Vallbys ägor. Från Fålebron i norr och in på Storängen löpte landsvägen söderut. Byn hade ingen utmark.



Berga by enligt den geometriska jordeboken 1640. LM.

Berga



Dagens fastighetskarta lagd ovanpå kartan från 1640. Av överlägget kan man se att dagens gårdar till stor del ligger inom den gamla bytomten, men också att den skogbeksäddade höjden i norr i motsats till idag saknade bebyggelse.

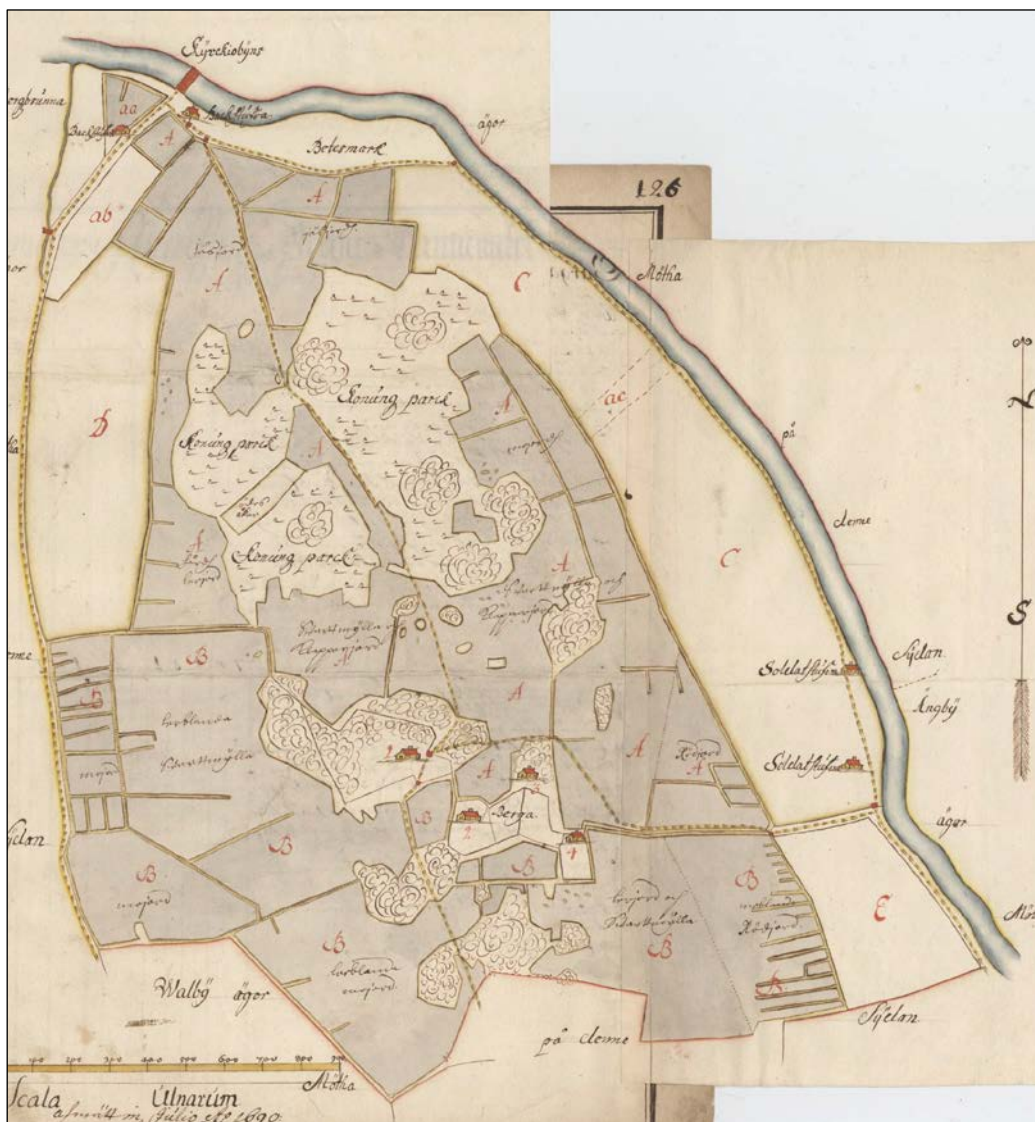


Bytomten enligt den geometriska jordeboken för Berga 1640. LM.

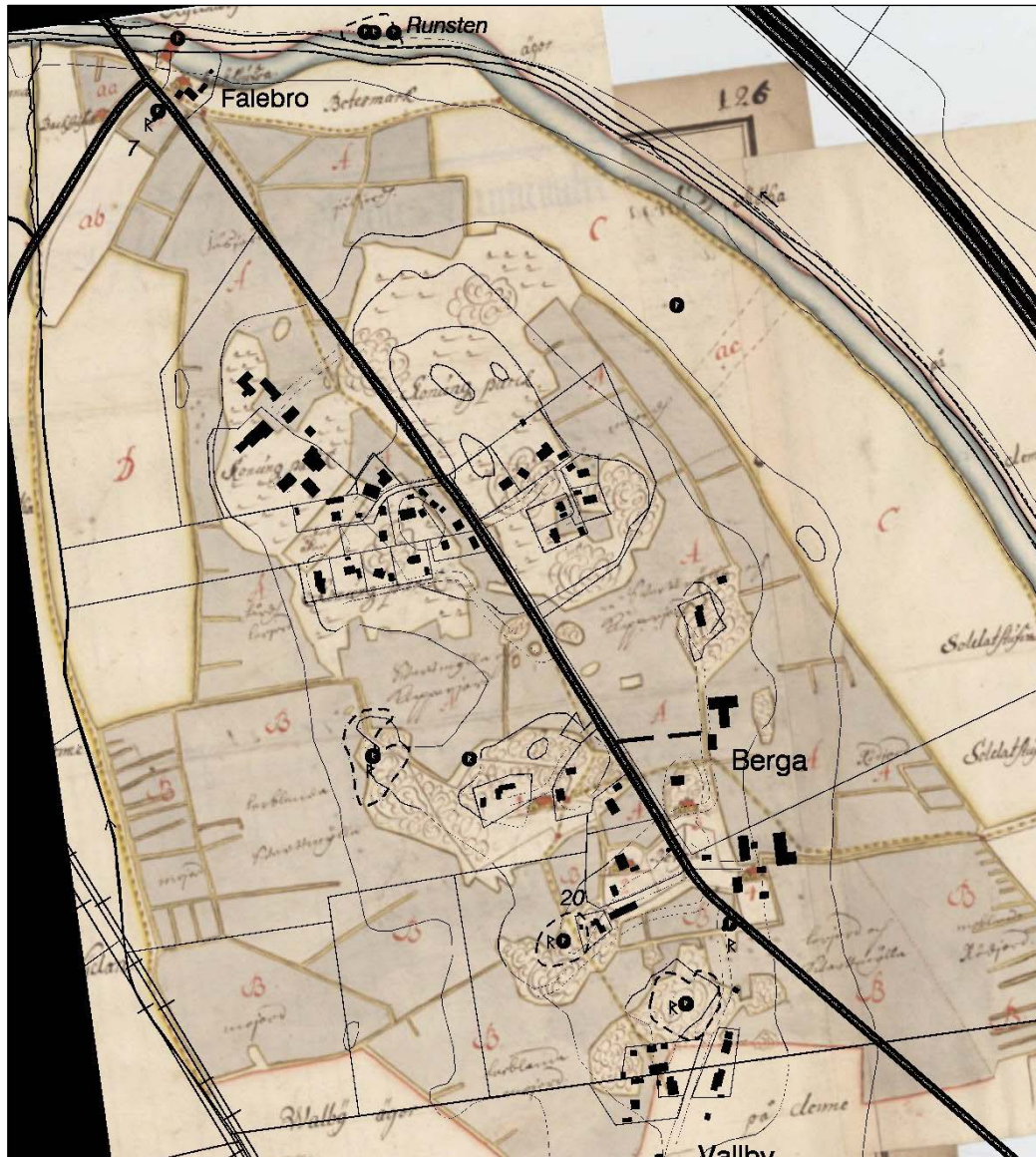
Berga

En karta från 1690 visar på några betydelsefulla förändringar i byn jämfört med 50 år tidigare. Den centralt belägna bergknallen hade blivit kronopark. Inom byn fanns ingen skog, förutom i det norra åkergårdet inom kronoparken. Det fanns inte heller något bete, förutom inom en liten beteshage, eller något fiske. Det fanns dock skog till byn på Vaksala häradsallmänning, mest bestående av ung lövskog.

1682 hade ett nytt militärt indelningsväsende inrättats, som innebar att byarna skulle stå för soldattorp. På kartan finns två soldattorp inritade, båda på ängen intill Sävjaåns strand. Landsvägen, som på 1640 års karta var utritad mitt genom ängen, löper nu längs åstranden. Det har också tillkommit en ny landsväg från Falebro genom kronoparken och vidare söderut förbi byn. Vägen passerar in på hemmanet nummer 1:s inhägnade gårdstomt via två grindar. Upp i norr finns två backstugor, i anslutning till landsvägskorsningen vid Falebro.



Ägomätning av Berga 1690. LM.

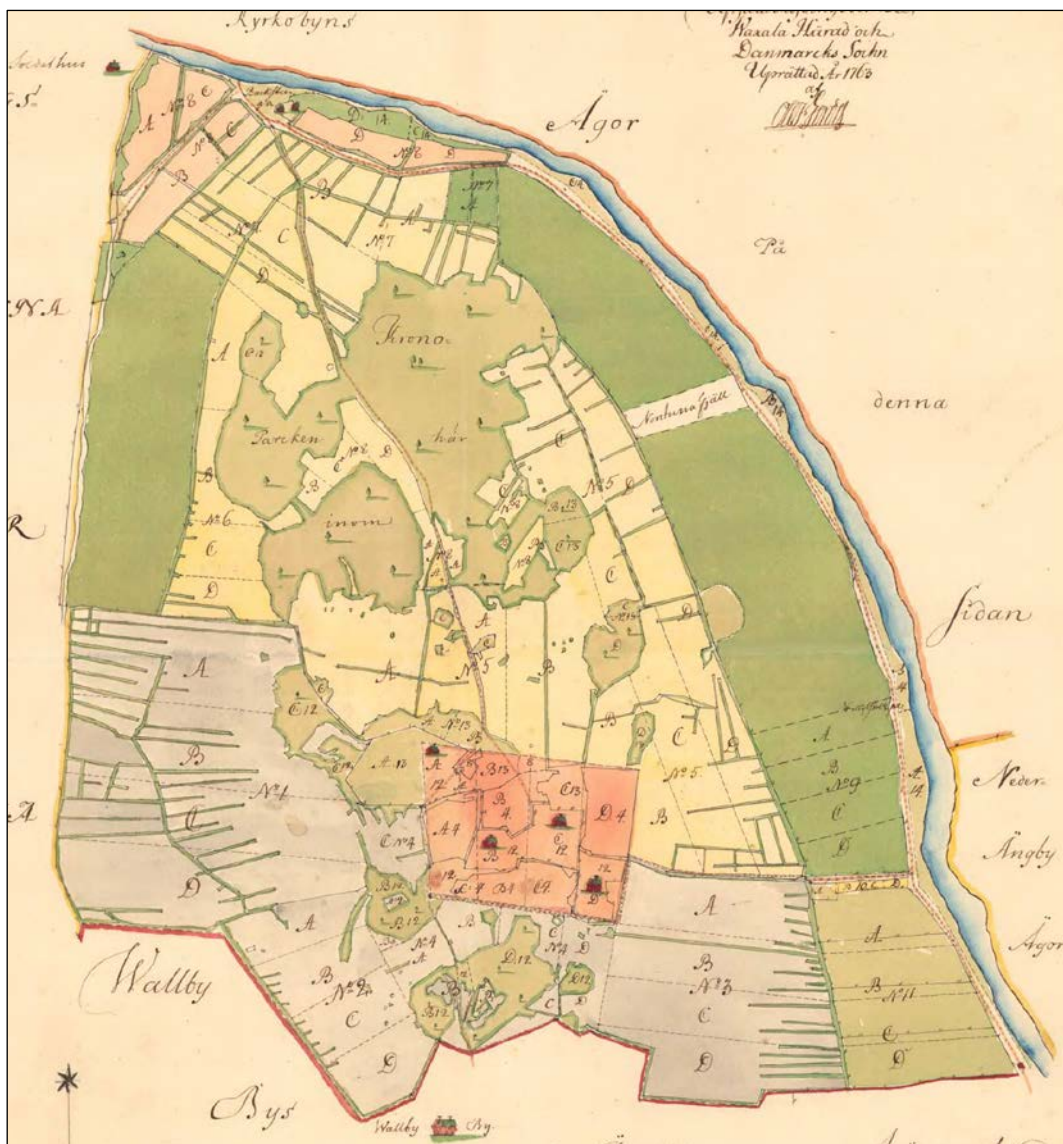


Dagens fastighetskarta lagd ovanpå ägomätningen från 1690.

1700-talet

1763 upprättades en storskifteskarta över Berga by. Storskiftet innebar att en ny, samlad bytomt anvisades, med gårdstomterna utlagda i nord-sydliga band. För att åstadkomma detta fick man ta mindre delar av åkermarken i anspråk. Av handlingarna framgår att två av kronohemmanen hade skatteköpts. Hemmanet C (3) ägdes av en direktör Cocsell (??) och gård D (4) av exercitiemästaren Ristell. Ingen av dessa gårdar brukades av sina ägare. Hemmanet B (2) var ett länsmansboställe och hemmanet A (1) var liksom tidigare ett skattehemman.

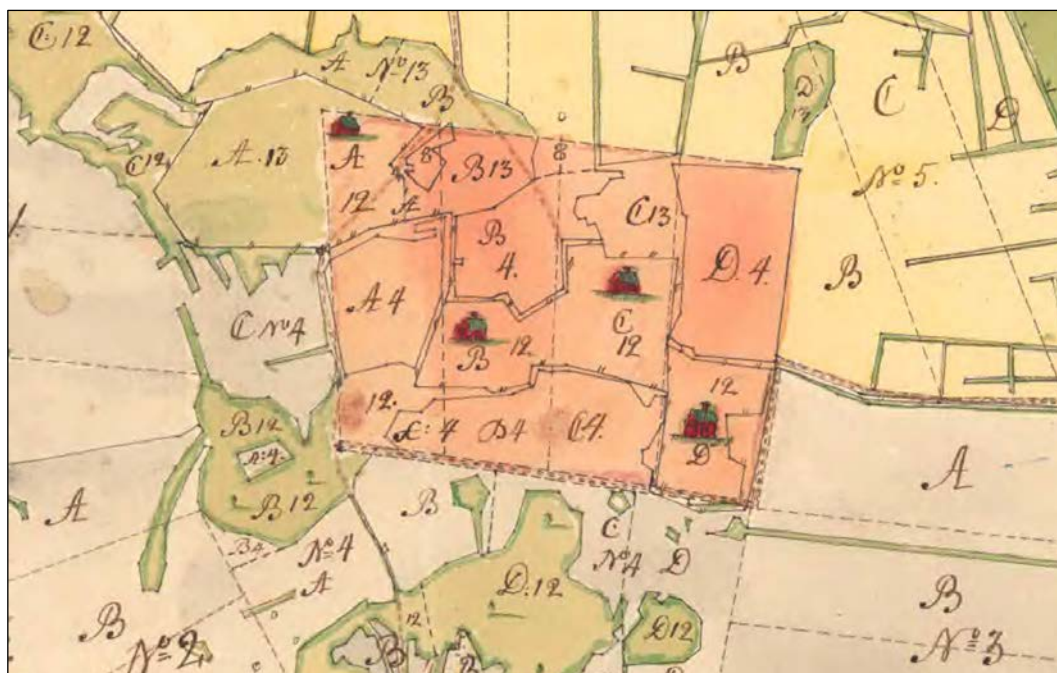
Berga



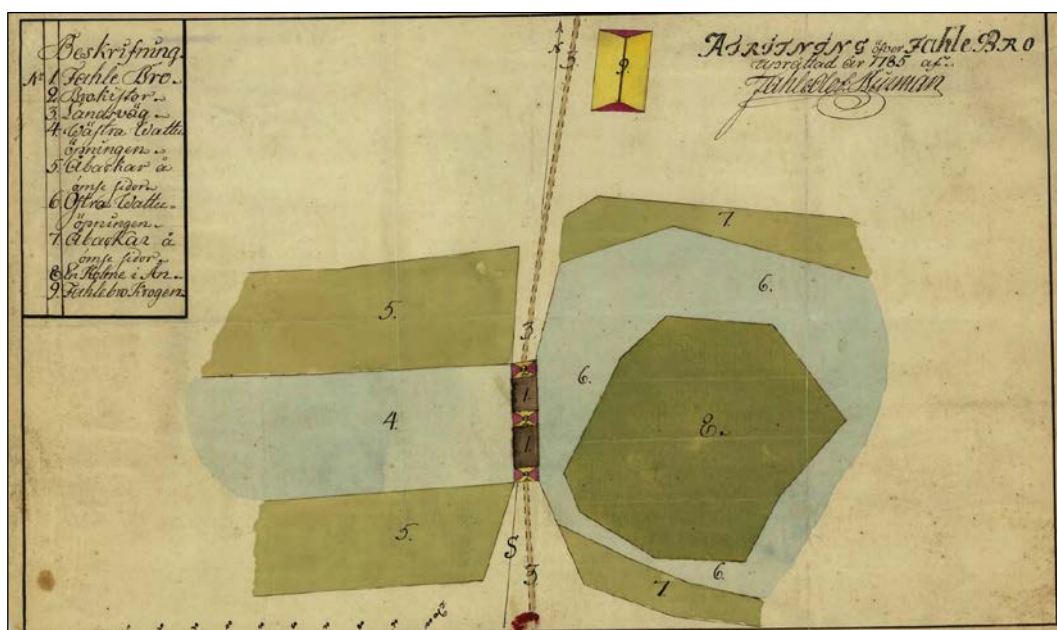
Storskifteskarta 1763. LM.

Vid skiftet delades respektive åkergårde upp i så stora sammanhängande skiften som möjligt.

I söder och öster skulle man anlägga nya bygator som avgränsade bytomten. Det verkar dock inte som om dessa kom till utförande.



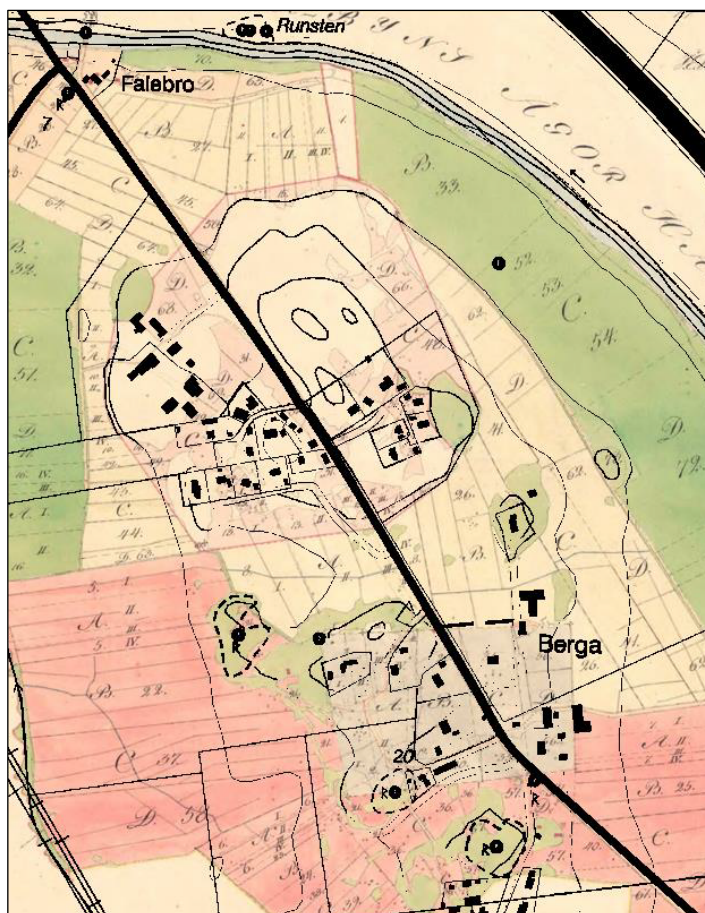
Utsnitt av storskifteskarta 1763. LM.



Karta över broplatsen 1785. Den gula byggnaden norr om bron är en krog.

1785 eller strax innan anlades en ny landsväg mellan Falebro och Mora stenar. Den nya vägen drogs rakt från bron till Berga bytomt, där den gjorde en liten krök för att därefter gå rakt mot Mora stenar. Anläggandet innefattade en ny tvåvalvig stenbro vid Falebro.

Berga



Dagens fastighetskarta lagd på kartan från 1816. Den raka landsvägen från 1785 framträder tydligt, liksom den bebyggelse som vuxit fram på den f.d. kronoparken.

1831 löstes Berga kronopark in till skattejord och fördelades mellan byns hemman efter andel i byn.

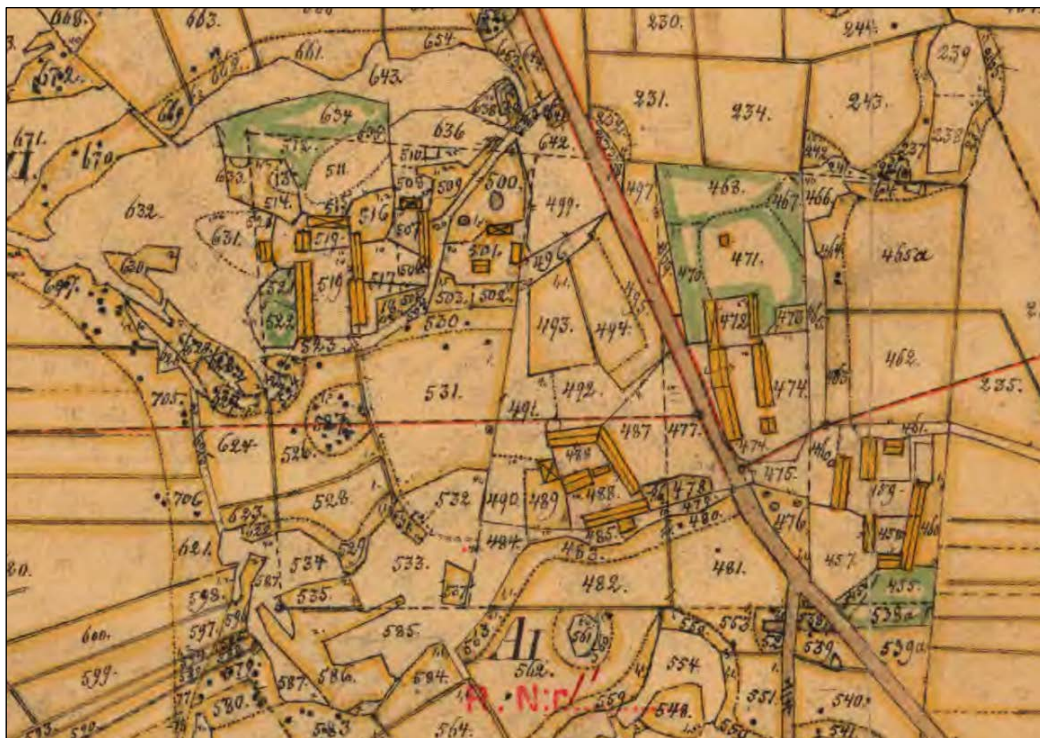
Av den häradsekonomiska kartan 1861 kan man se att soldattorpet nu ligger intill Falebro, tillsammans med två backstugor. Den stora landsvägen från 1785 är markerad med en bred linje. 1861 hade byn 720 kvadratrek åker och 279 kvadratrek äng.

1874 – 1875 förrättades laga skifte i byn. Vid denna tid fanns det fem gårdar i byn. Hemman nummer 2 hade delats upp på en gård om 77/96 mantal och en om 7/96 mantal.

Vid skiftet bestämdes att gård nummer 1 (AI, 1:1), gård nummer 4 (DI, 4:1) och en av gårdarna nummer 2 (BaI, 2:6) skulle få ligga kvar på sina gamla platser, medan den andra av gårdarna 2 (BbII, 2:4) och gård nummer 3 (CI, 3:1) hade skyldighet att flytta ut. Soldattorpet ligger kvar på sin gamla plats. Utflyttningarna skulle vara verkställd inom fyra år. De andelar som låg inom den f.d. kronoparken fick egna fastighetsbeteckningar.



Häradsekonomska kartan 1860. LM.

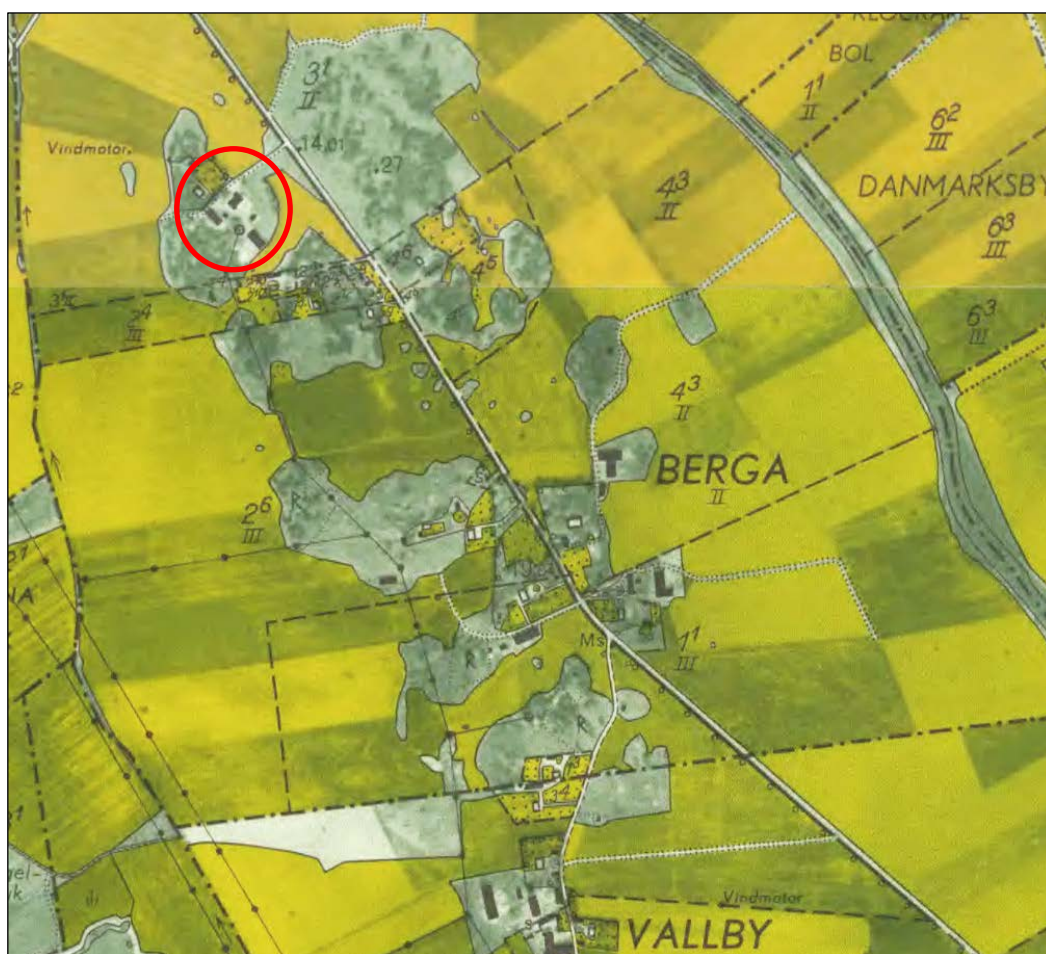


Byn med dess byggnader vid tiden för laga skifte. LM.

Berga

Skiftet genomfördes ovanligt sent. Handlingarna ger intressanta inblickar i det lokala byggnadsskicket, eftersom de innehåller besiktningar av alla byggnader för att man skulle kunna bedöma flyttkostnader. Gård nummer 3 hade t.ex. en brädfodrad manbyggnad under tegeltak med fyra rum samt förstuga (troligen är det en s.k. femdelad plan), en bod med lider under halm- och tegeltak, ett svinhus och avträde under halmtak, ett stall med bod under halmtak, en källare, en höbod under spillertak, ett fähus under halmtak och en parloge under halmtak. Trots att det är en bra bit in på andra hälften av 1800-talet är alltså halmtak det helt dominerande taktäckningssättet på ekonomibyggnaderna, och även byggnadsbeståndet i övrigt förefaller ganska ålderdomligt. Gård 3 var också en av de gårdar som man bestämde skulle flyttas ut.

1900-talet



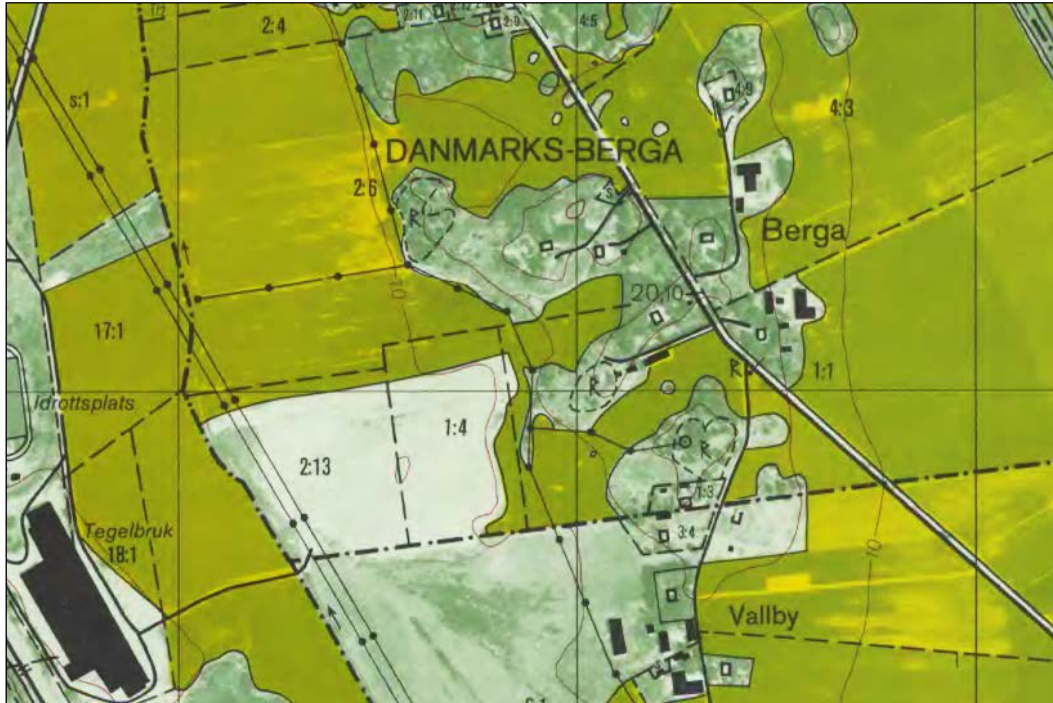
Ekonomisk karta 1952. Den gård som flyttade ut från den gamla bytomten till den f.d. kronoparken efter laga skifte är markerad med en röd ring (Berga 3:1). LM.

Den ekonomiska kartan från 1952 visar utvecklingen efter laga skifte. En av gårdarna (3) har flyttat ut till en ny plats på ett impediment i de norra delarna av den f.d. kronoparken medan gård 1, huvuddelen av gård 2 och gård 4 ligger kvar på sina gamla platser. Den mindre av gård nummer 2 har fått ett sammanhängande ägostycke men

Berga

innehåller ingen gårdsbebyggelse. I stället har ett område med lägenhetsbebyggelse, små tomter utan större ekonomibygnader och utan jordbruksmark, vuxit fram.

1979 ser bebyggelsen ungefär ut som kring mitten av seklet, med tre gårdar i byn.



Ekonomisk karta 1979. LM.



Gården vid vägskälet mot Vallby från öster (Berga 1:1).

Berga

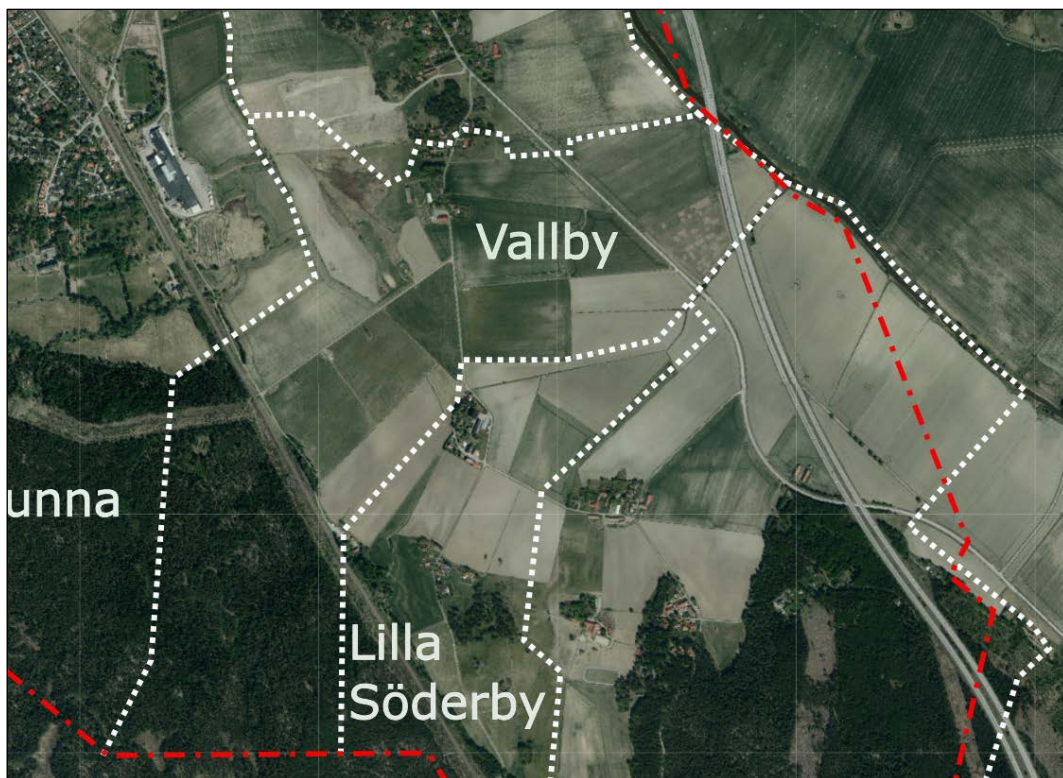


1700-talsvägen förbi Berga.



Falebro med Danmarks kyrka.

4.7 Vallby



Vallby med Berga på de höglänta markerna i bakgrunden.

Fornlämningar

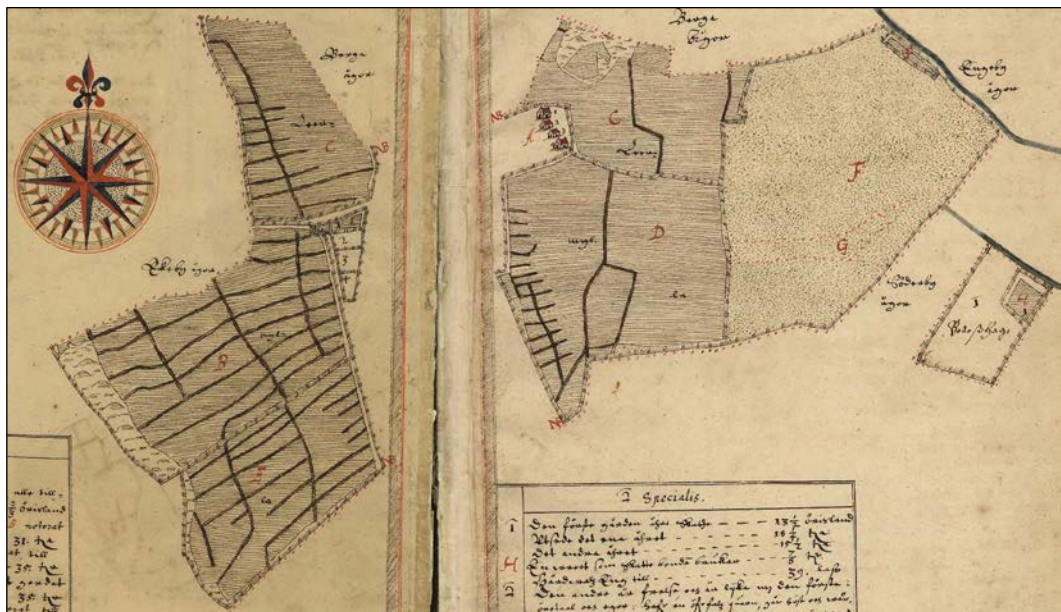


Karta med registrerade fornlämningar. Fornsök, Riksantikvarieämbetet. De fornlämningar som syns på utsnittet ligger norr om gränsen till Berga och hör till denna by.

I Vallby finns inga registrerade fornlämningar enligt Fornsök.

Från slutet av 1200-talet utgjorde Vallby det nionde kanonikatet till Uppsala domkyrka. 1316 fanns det 1 skattehemman, 2 kanonikatshemman och 1 Sankt Erikshemman i byn.¹²

1600-talet



Geometrisk jordebok för Vallby 1640. LM.

¹² DMS

Vallby

1640 bestod Vallby av fyra hemman som låg på rad på bytomten. Ett av hemmanen var skatte, två var frälse och ett var krono. Byn hade ungefär 120 tunnland åker och ängsmarkerna gav 140 lass hårdvallshö. Utmarken gav gärdslä och vedbrand samt nödortfött bete.



Ägomätning 1688. LM.

En karta från 1690 visar att förändringar skett i byn. Nu var tre av hemmanen kronohemman och ett skattehemman. Frälsegårdarna, troligen medeltidens kanonikatshemman, hade alltså dragits in till kronan. Av kartan framgår att bygatan låg öster om gårdstomterna. Två landsvägar genomkorsade byns marker, dels längst i öster längs med Sävjaån och dels genom byns centrala delar. Åkern bestod nu av omkring 155 tunnland och man bärgade 125 sommarlass hö. Det verkar alltså som om man odlat upp en del av ängen till åker. Utmarken sägs vara liten, i motsats till femtio år tidigare gav den varken gärdslä eller vedbrand, bara litet sommarbete för djuren.

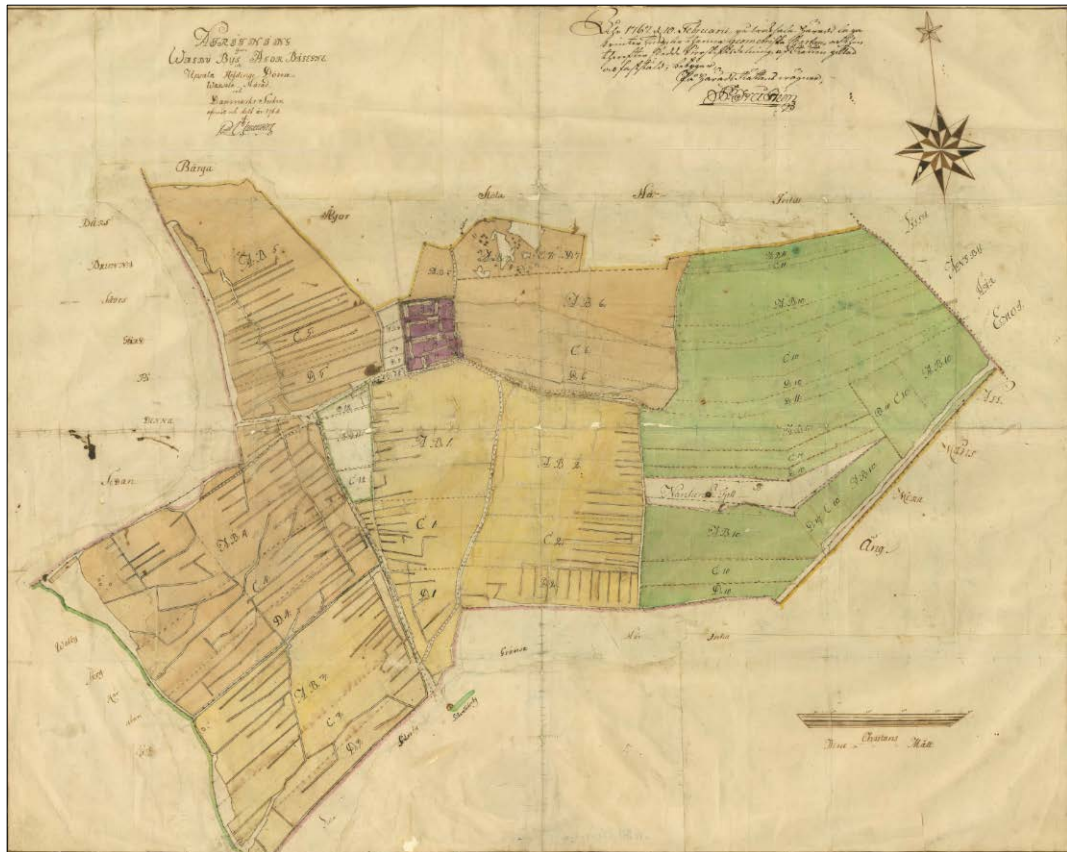
1700-talet

1764 upprättades en karta inför storskifte av byn. Förhållandena liknade dem i slutet av 1600-talet, men handlingarna ger mer information. Det visar sig att två av kronogårdarna anslagits som boställe åt regementfältskären och det tredje hade skatteköpts av Carl von Linné. Kartan visar ett rikt utvecklat vägnät och en bytomt med fyra gårdar med avskilda man- och fägårdar. Vallby låg nere på den plana slätten, vid foten av Berga. I motsats till denna by fanns möjligheter att organisera byns gårdar som man ville, och Vallby var också en typisk radby. Längs den västra bygatan låg fägårdarna, troligen med logarna mot gatan och olika typer av fähus och foderlador vinkelrät mot gatan. Längs bytomtens östra gräns var manbyggnaderna placerade,

Vallby

sannolikt med stall som avskiljare mot fägårdarna. Regimentfältskärens boställe utgjordes av de två nordliga gårdarna i byn.

I slutet av 1700-talet anläggs den nya landsvägen mellan Falebro och Mora stenar, och den passerar tvärs över Vallbys ängsmarker.



Storskifteskarta 1764. LM.



Storskifteskarta 1764. Utsnitt av bytomten.

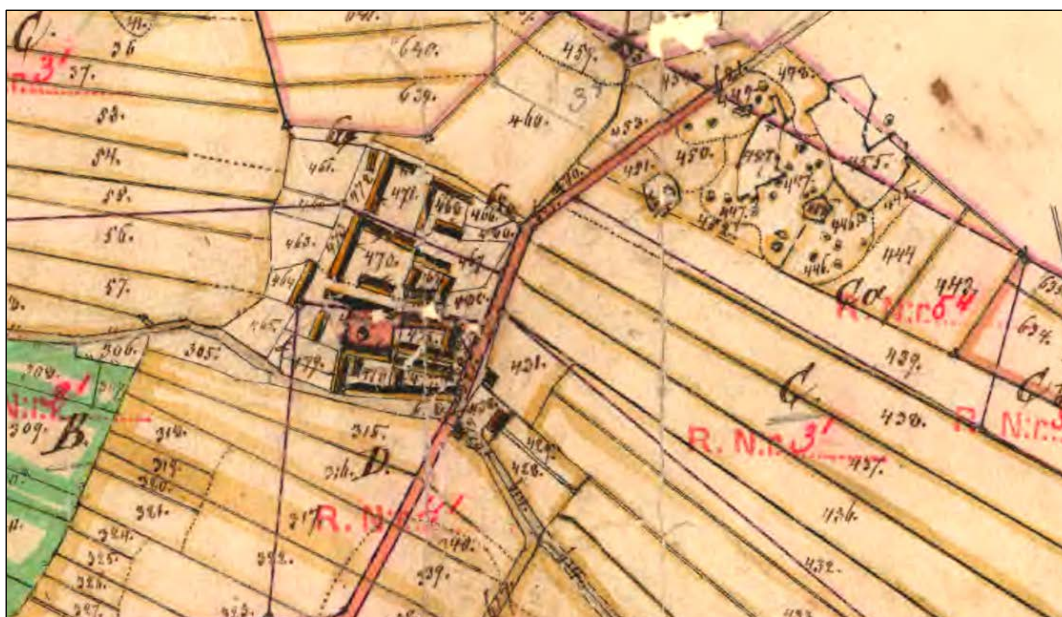
1800-talet

1861 hade byn 64 ha åker och 26 ha äng, och av den häradsekonomiska kartan kan man se att inga förändringar har skett vad det gäller fördelningen av åker och äng inom byn.



Häradsekonomiska kartan 1861.

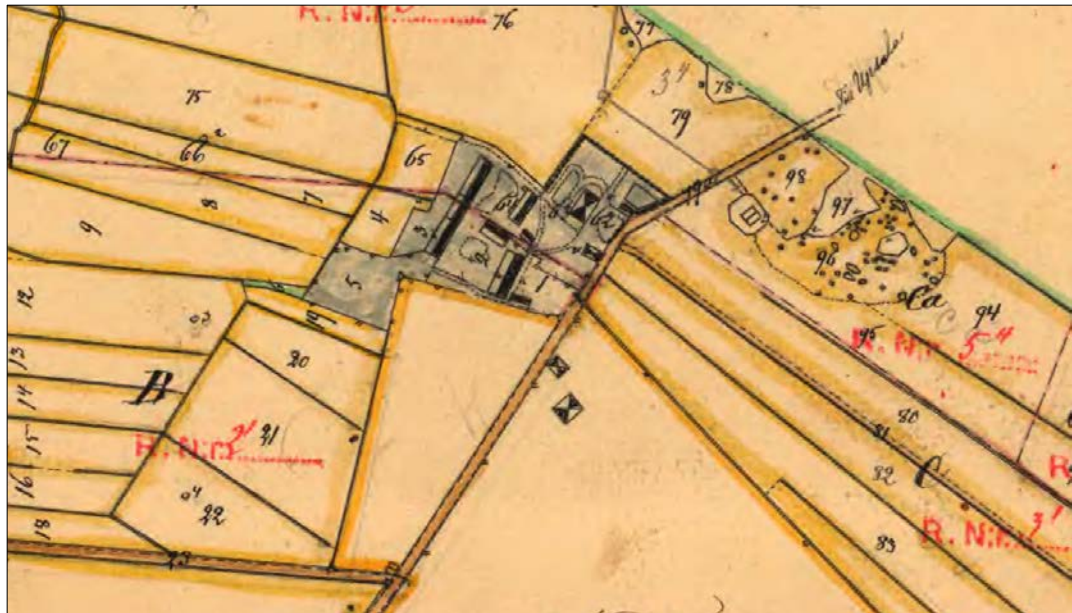
1864 upprättades en karta inför laga skifte av byn som visar hur bybebyggelsen såg ut vid denna tid. Vallby hade kvar sin radbykaraktär med de fyra hemmanen utlagda på rad. Bygatan ligger inte längre längs fägårdarna utan har dragits i bytomtens östra del. Vid skiftet omdisponerades jorden till byns fyra hemman och 7 fastigheter bildades av de olika lotterna. Hemmanet 1 (Vallby 1:1 och 5:2) blev ålagt att flytta ut från byn, men de övriga hade rätt att stanna på sina gamla platser. Efter laga skifte anlades det vägsystem som finns idag, med den raka förbindelsen med Lilla Söderby.



Utsnitt av laga skifteskarta 1864. LM.

1900-talet

Efter att det militära indelningsverket avskaffats 1902 upphörde de två nordliga gårdarna att var regementfältskärsboställe, och i samband med detta upprättades en karta 1905 över dess gårdar. Kartan visar att gårdarna brukades ihop. Det finns bara en manbyggnad, placerad i en trädgård vid sidan av ekonomibyggnaderna.



Karta över det f.d. regementfältskärsbostället 1905. LM.

Vid laga skifte bestämdes att den södra gården skulle flytta ut från bytomten. På den ekonomiska kartan 1952 finns inte någon utflyttad gård, och det är möjligt att jordbruket bedrevs från någon annan gård, antingen i Vallby eller någon närliggande by, troligen Lilla Söderby som delvis låg i ägoblandning med Vallby. Man kan dock se att den sydliga gården inte längre finns kvar på bytomten.



Ekonomiska kartan 1952. LM.

Vallby

Av den ekonomiska kartan 1952 framgår också att f.d. regementfältskärsbostället nu utgör en fastighet. Det innebär att det bara finns två gårdar i Vallby.



Ekonomisk karta 1979. LM.

Den ekonomiska kartan från 1979 visar hur byns östra åkermarker nu genomkorsas av den nya motorvägen från Stockholm.



Vallby från söder.

Vallby

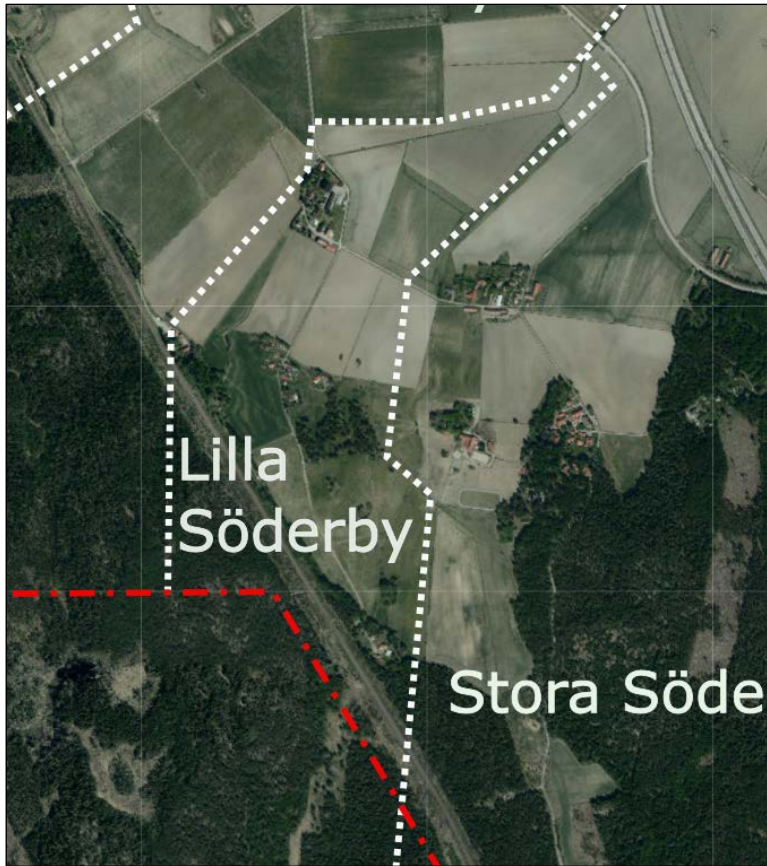


Väg med tunnel under järnvägen från Vallby till torpet Asphagen.



Ekonomibyggnad till Vallby med kraftledningar och Uppsalas stadslandskap i bakgrunden.

4.8 Lilla Söderby



Lilla Söderbys bytomt från vägen från Vallby.

Fornlämningar

I Lilla Söderby finns inga registrerade fornlämningar enligt Fornsök.



Karta med registrerade fornlämningar. Fornsök, Riksantikvarieämbetet.

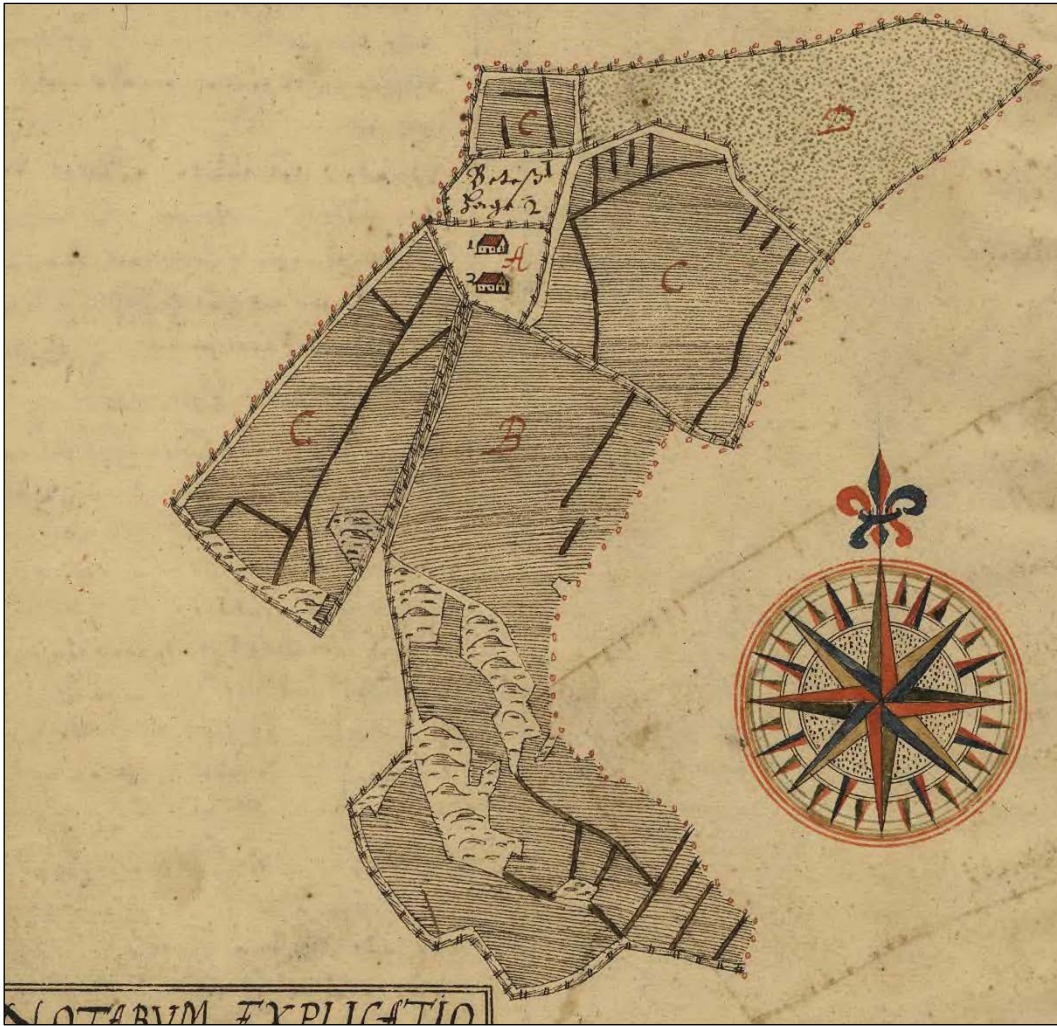
I Upplands handlingar från mitten av 1500-talet redovisas för Söderby (Stora och Lilla) 2 Sankt Erikshemman, 1 frälsehemman samt ett frälsetorp i Lilla Söderby.¹³ Det är troligt att det som idag kallas Stora Söderby är det ursprungliga Söderby, och möjligen har Lilla Söderby sitt ursprung i det frälsetorp som fanns här under senare delen av medeltiden.

1600-talet

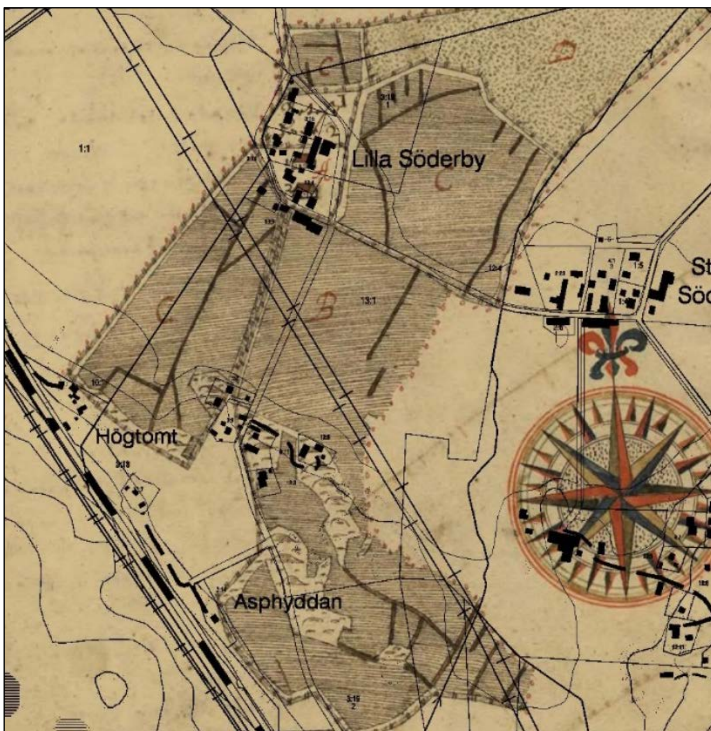
Lilla Söderby bestod 1640 av två hemman. Man hade nästan 50 tunnland åker och ängarna gav 30 lass hårdvallshö. I jämförelse med de flesta byarna i grannskapet var ängarna små. Intill bytomten fanns en liten beteshage.

¹³ DMS.

Lilla Söderby



Geometrisk jordebok för Lilla Söderby 1640. LM.



Dagens fastighetskarta lagd ovanpå kartan från 1640. Av överlägget framgår att den gamla bygatans sträckning är bevarad, liksom vägen till Stora Söderby. Dagens bebyggelse håller sig inom den gamla bytomtens gränser, med undantag från en gård som flyttat något tiotal meter söderut, ut på åkern söder om tomtens bank och stör.

1700-talet

1778 upprättades en karta över Lilla Söderby i samband med storskiftet. Kartan redovisar bara två större byggnader på bytomten, vilket kan tyda på att byns marker brukades från Stora Söderby. I söder, på åkerholmar vid gränsen till utmarken, hade en ganska omfattande torp- och backstugebebyggelse växt fram.



Storskifteskarta 1778. Utsnitt av läget för bytomten. Tomten tycks sakna gårdsbebyggelse.



Storskifteskarta 1778. Utsnitt som visar torp- och backstugebebyggelsen i söder, intill utmarken.

1800-talet



Häradsekonomska kartan 1861.

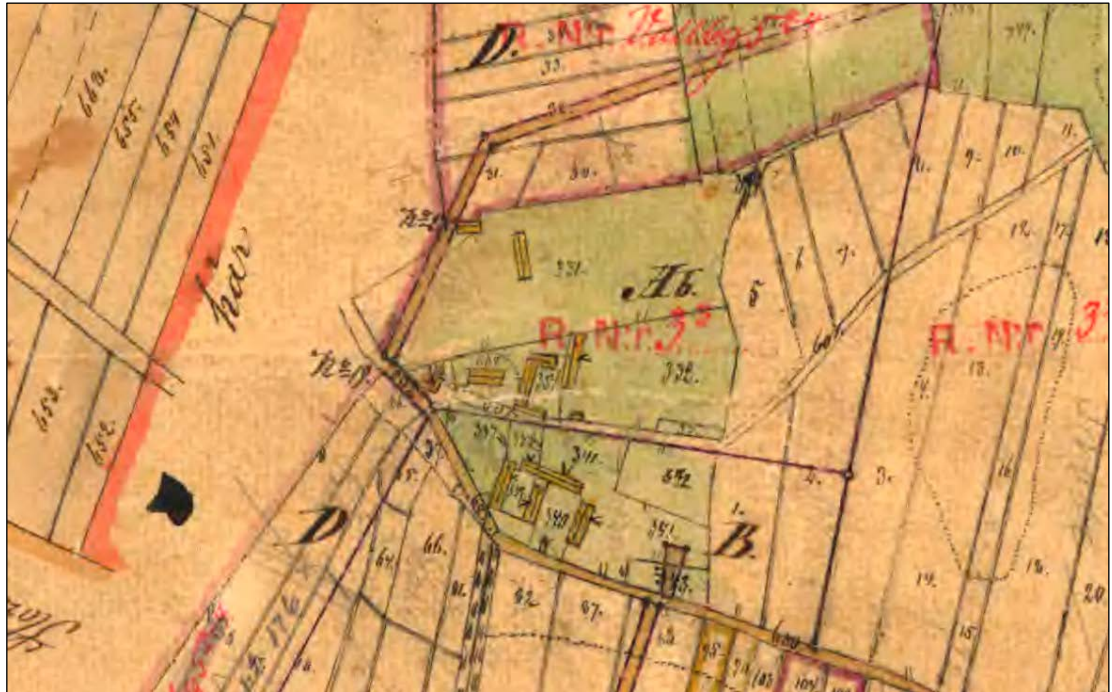
Söder om den gamla bytomten, på åkerholmar vid kanten av utmarken, fanns det sedan 1700-talet torp- och backstugebebyggelse. Kring mitten av 1800-talet hade bebyggelsen växt till så att det fanns hela 7 backstugor, jordtorpet Krushäll och ett soldattorp.



F.d. backstuge- och torpområde söder om Lilla Söderby.

Lilla Söderby

Laga skifte påbörjades 1858. Lilla Söderby och Stora Söderby sågs kameralt som en och samma by, och Lilla Söderbys två hemman betecknades därför Söderby nr 3 respektive 5. På hemmanet nr 3 fanns två gårdar, varav den ena skulle flytta ut från bytomten vid skiftet. De andra två gårdarna fick bo kvar. Även soldattorpet skulle få stå kvar på sin gamla plats.



Lilla Söderby bytomt 1858. Utsnitt av laga skifteskarta. LM.

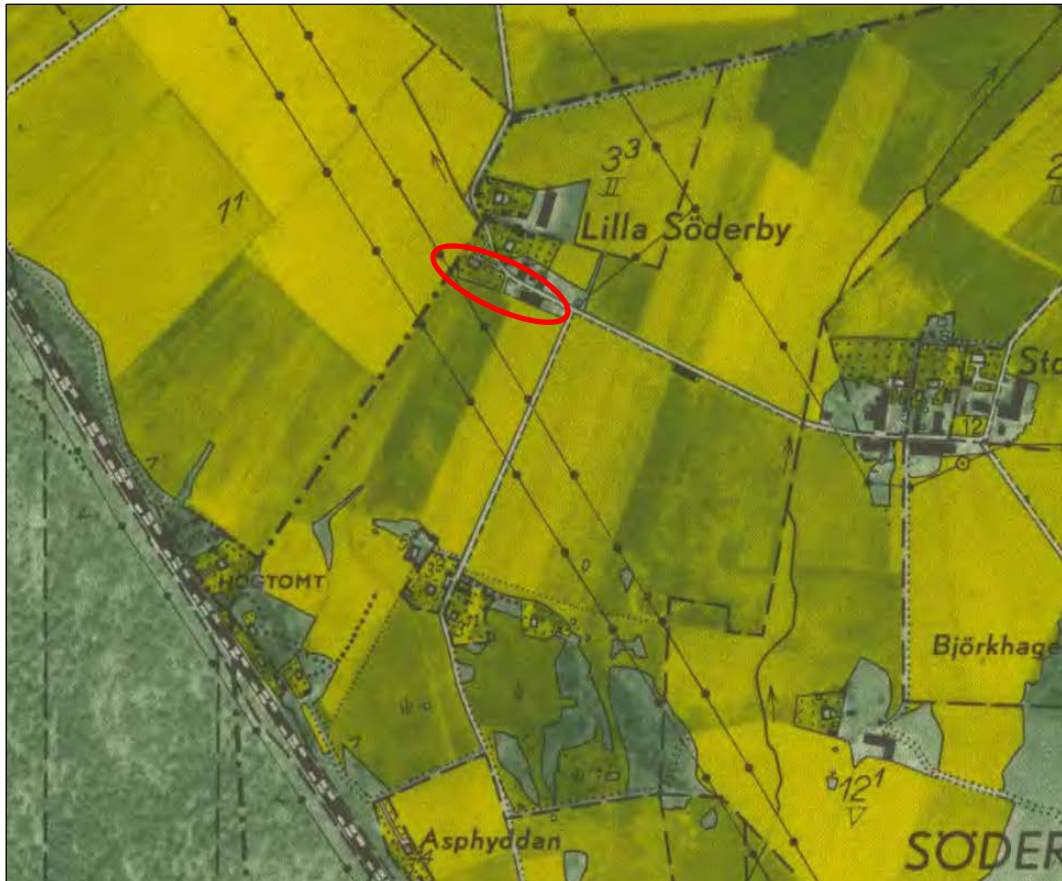


Bytomten till Lilla Söderby vid laga skifte med dagens fastighetskarta överlagd med vita linjer. Överlägget visar att byn fick en ny struktur efter laga skifte och ett nytt byggnadsbestånd. Bytomten utvidgades söderut men fick en mer begränsad utsträckning åt öster.

Lilla Söderby

1900-talet

Resultat av laga skifte blev att det fortfarande fanns tre gårdar i Lilla Söderby, men en av gårdarna etablerade sig söder om bygatan där det tidigare varit åker. Den ekonomiska kartan från 1952 visar en typisk utveckling efter laga skifte. Mangårdarna ligger i byns västra del och består av ett bostadshus med omgivande trädgård. Öster om dessa finns ekonomigårdarna med enstaka, stora längor. Lilla Söderbys gårdar var ganska små.



Ekonomiska kartan 1952. Den gård som flyttades ut vid laga skifte är markerad med en röd ring. LM.



Ekonomiska kartan 1979. LM.

Lilla Söderby

1979 har det tillkommit en småhustomt norr om den norra gården. Idag finns det ytterligare en småhustomt i byns norra del.



Lilla Söderby från öster. Bebyggelsen härrör från tiden efter laga skifte. Till vänster i bild syns äldre ekonomibyggnader till den gård som flyttade över vägen vid laga skiftet och i fonden av bygatan syns manbyggnaden till samma gård. Innan laga skifte utgjorde denna mark åker.



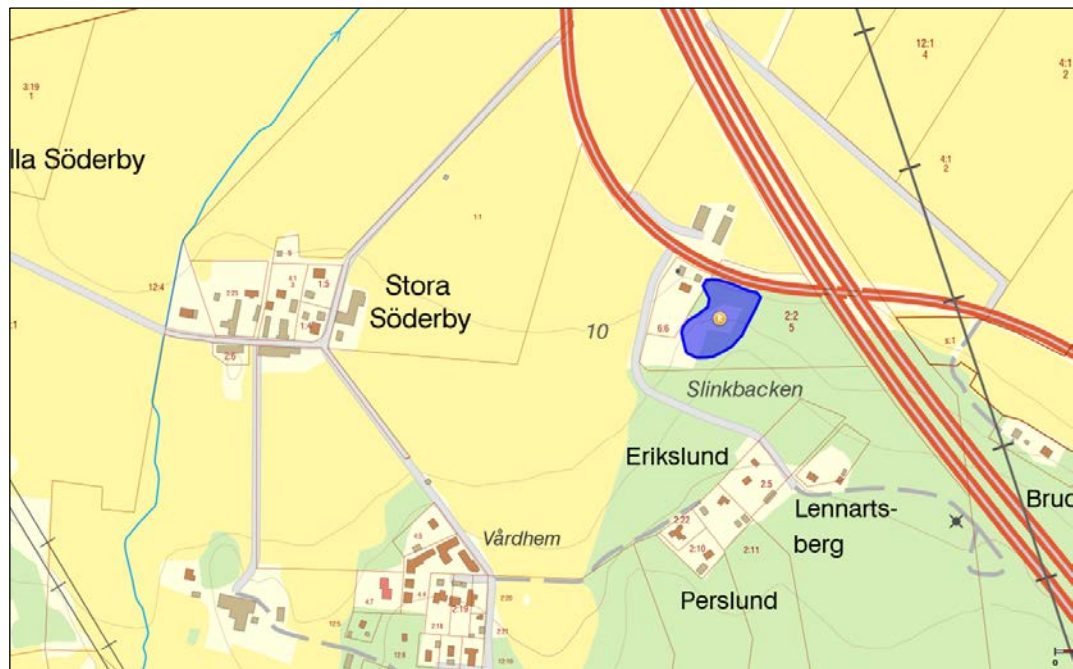
Lilla Söderby från norr.

4.9 Stora Söderby



Ekonomibyggnader i Stora Söderby.

Fornlämningar



Karta med registrerade fornlämningar. Fornsök, Riksantikvarieämbetet.

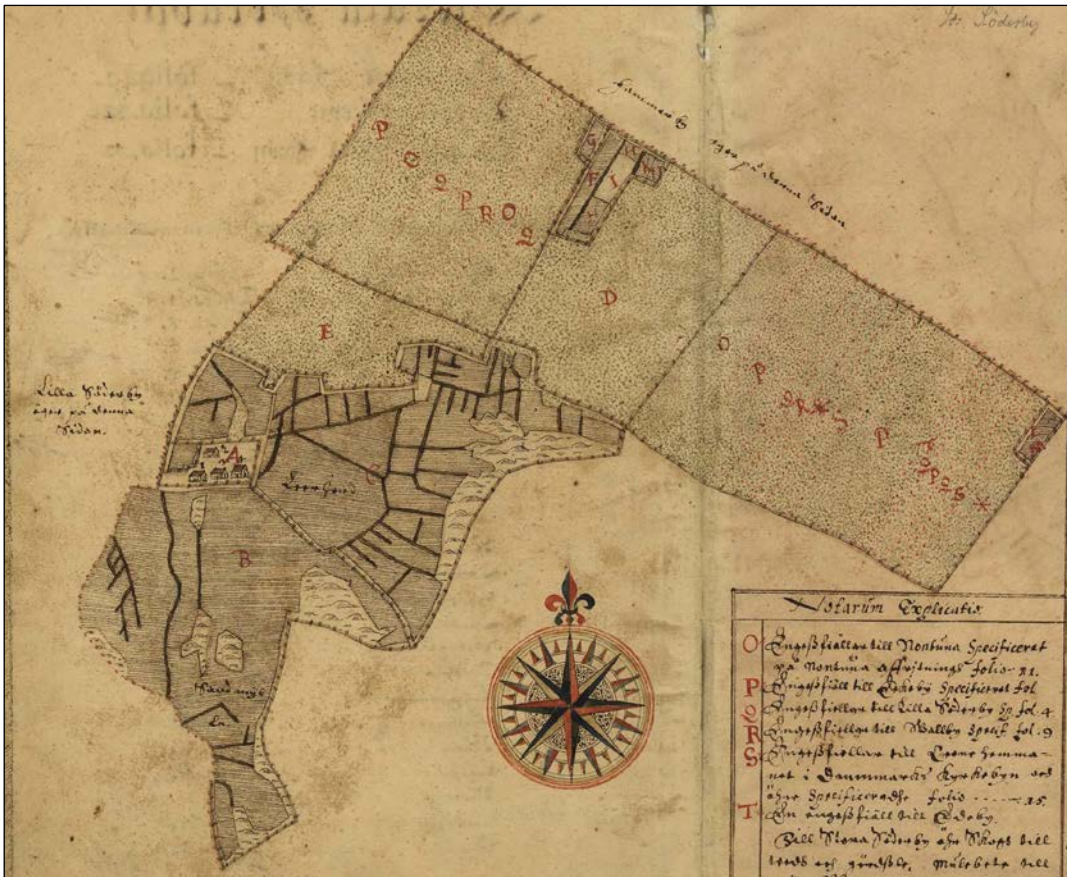
I Stora Söderby har det funnits ett gravfält norr om Slinkbacken (Danmark 98:1). Gravfältet undersöktes och togs bort 1969 – 1970. Det daterades till vendel- och vikingatid med inslag av folkvandringstid.

1600-talet

Stora Söderby bestod 1640 av fyra hemman, ett Danviks hospitalshemman och tre vanliga kronohemman. Gårdarna låg tätt samlade på en närmast kvadratisk bytomt nära gränsen till Lilla Söderby. Åkern brukades i två gårderna om vardera ungefär 30 tunnland. De stora ängarna gav 104 lass hårdvallshö. Av hussymbolerna på kartan att döma låg tre av hemmanen på rad mot bygatan och ett norr om de andra.

De två ängarna i väster och öster tillhörde inte Stora Söderby utan grannbyarna. Här hade Nántuna, Ekeby (som senare blev säteriet Bergsbrunna), Lilla Söderby, Edeby och Vallby ängsfjällar. Det fanns också en ängsfjäll till en av gårdarna i Danmarks kyrkby. I redovisningen 1688 kallas den södra av dessa ängar för Bondemorängen.

Stora Söderby



Stora Söderby enligt den geometriska jordeboken 1640. LM.



Överlägg av dagens fastighetskarta på kartan från 1640. Byläget är det samma och vägarna till och från byn har samma sträckning som på 1600-talet.

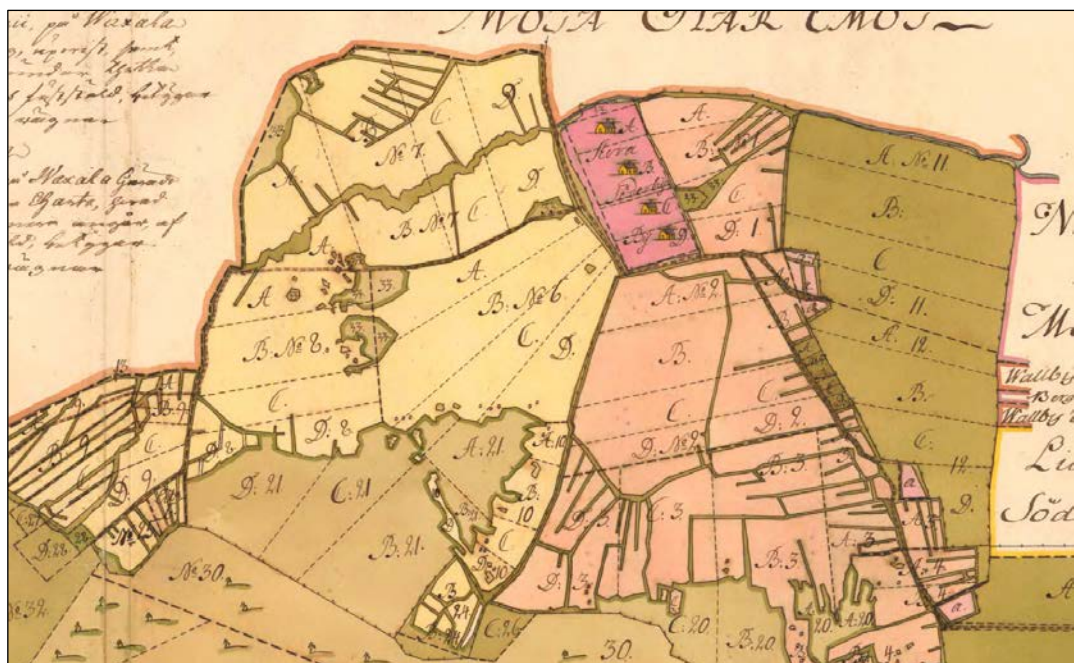
Stora Söderby



Redovisning 1688. LM.

1700-talet

Vid tiden för storskiftet ritas 1763 de fyra hustomterna med sina hussymboler in till en prydlig radby, ett utseende som byn inte tycks ha haft under 1600-talet. Gård A var liksom tidigare ett Danviks hospitalshemman, B var ett kronrusthåll, C ett augmentshemman till rusthållet och D ett skattehemman. D hade alltså skatteköpts sedan 1600-talet. Väster om byn låg nu byns soldattorp, liksom rusthållets ryttartorp.

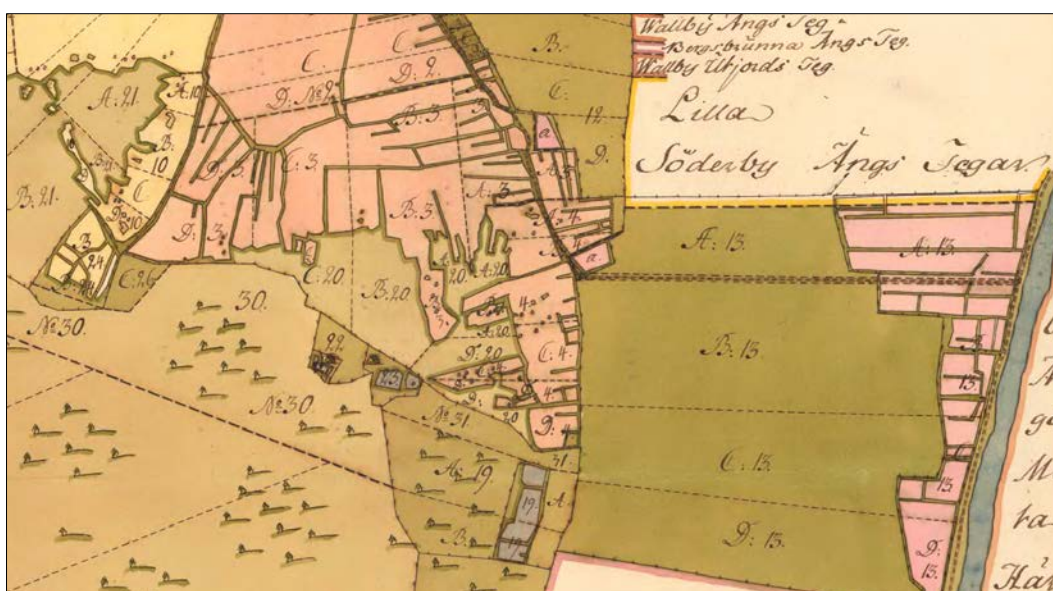


Storskifteskarta 1770. LM.

Stora Söderby



Dagens fastighetskarta lagd ovanpå storskifteskartan från 1770. Dagens bebyggelse är koncentrerad till den gamla bytomten, ett impediment i åkermarken samt utmarkens randzon mot åkern.



Utsnitt av storskifteskartan som visar soldattorpet och ryttartorpet (litt. 22 och 23). Ängsmarken närmast Sävjaån har odlats upp till åker. LM.

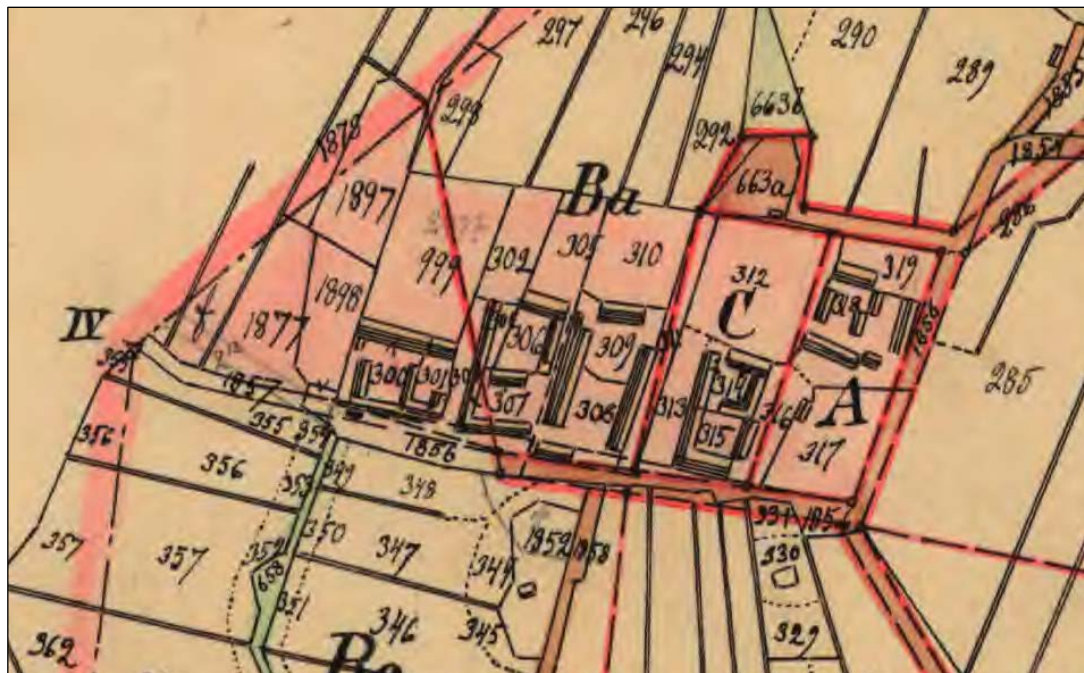
1800-talet

1858 påbörjades laga skifte för Stora Söderby. Hemmanen 1, 2, 4 och 6 låg i Stora Söderby medan hemmanen 3 och 5 låg i Lilla Söderby. Det fanns 5 gårdar på byns 4 hemman. Vid skiftet bestämdes att två av gårdarna till hemman nr 2 skulle flytta ut från bytomten, liksom gården till hemmanet 6. Detta skulle innebära att det bara fanns två gårdar kvar på bytomten. Både soldat- och dragontorpet kunde ligga kvar på sina gamla platser.



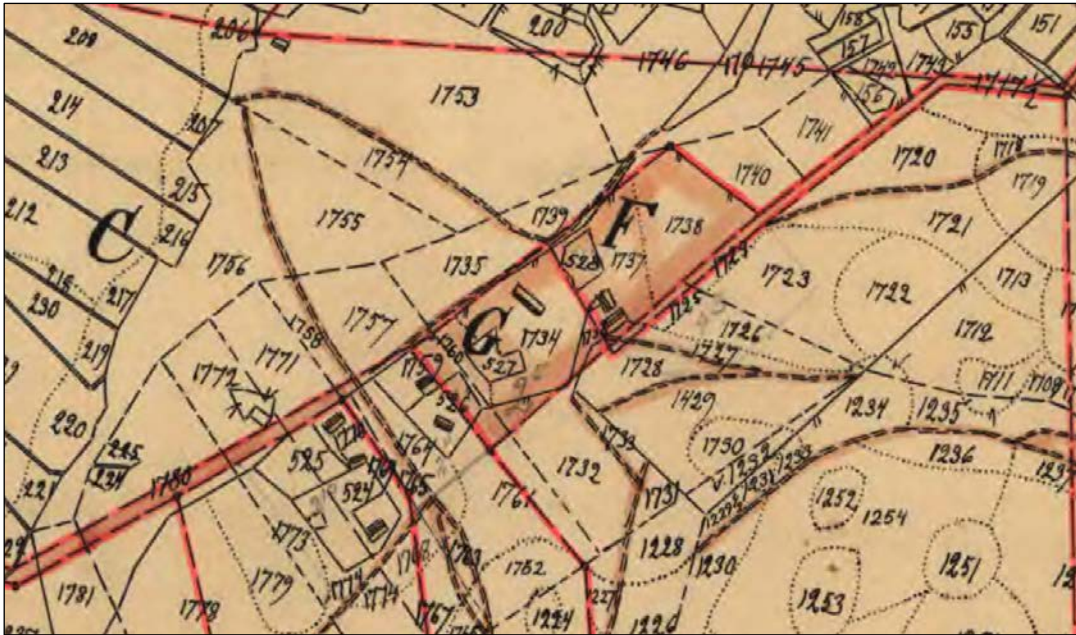
Häradskartan 1861.

1861 hade byn 93 ha åker och 8 ha äng. En mycket stor del av ängsmarken hade alltså odlats upp till åker.



Bytomten. Avritning 1927 av laga skifteskarta från 1863. Kartan visar fem gårdar i byn. LM.

Öster om bytomten, på utmarken men i direkt anslutning till åkrarna, fanns det en omfattande torp- och backstugebebyggelse. På kartan ovan betecknar F byns soldattorp och G betecknar dragontorpet. Den övriga bebyggelsen består av 5 backstugor.



Torp. Avritning 1927 av laga skifteskarta från 1863. LM.

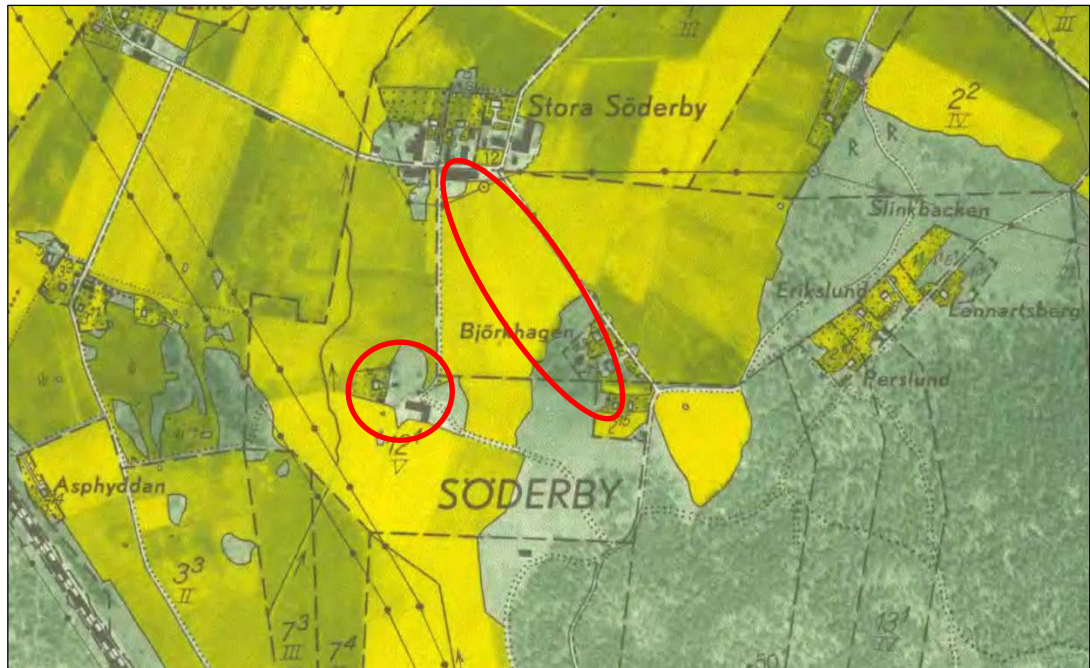
1900-talet

Efter laga skifte förnyades gårdsbebyggelsen och stora ekonomilängor uppfördes på rad söder om bygatan, liksom närmast öster om den gamla bytomten.



Laga skiftes karta med dagens fastighetskarta överlagd. Den bybebyggelse som finns idag har en ålderdomlig karaktär men är helt ett resultat av laga skifte med efterföljande utveckling.

Stora Söderby



Ekonomiska kartan 1952. De gårdar som flyttades ut vid laga skifte är markerade med röd ring. LM.



Ekonomiska kartan 1979. På platsen för den utflyttade mangården till Stora Söderby 4:1 har vårdhemmet Björkbackagården uppförts, och söder om denna har småbustomter styckats av och bebyggts. LM.

Stora Söderby



Bygatan i Stora Söderby.

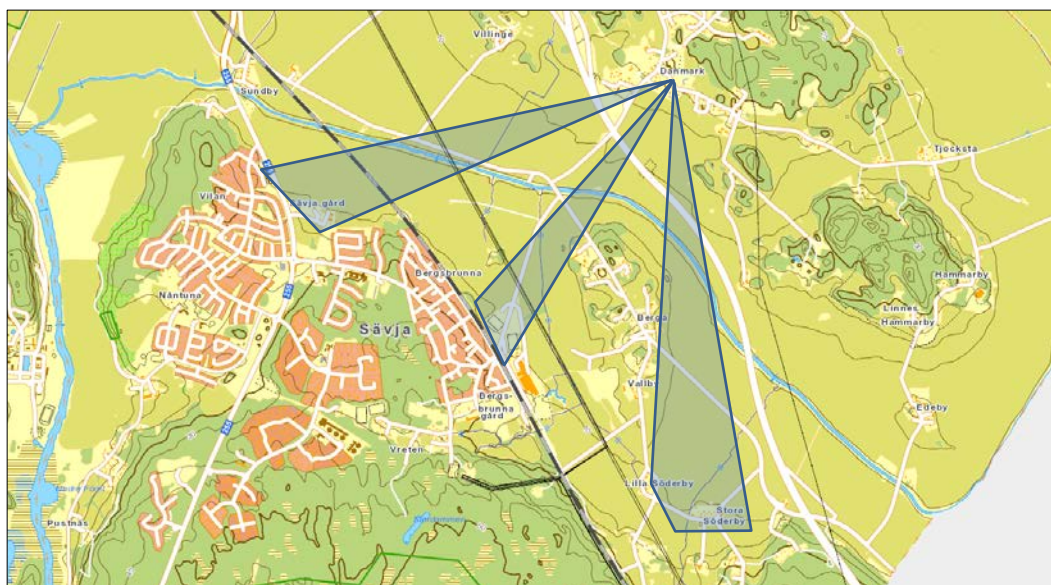


Mangård till en av gårdarna i Stora Söderby.

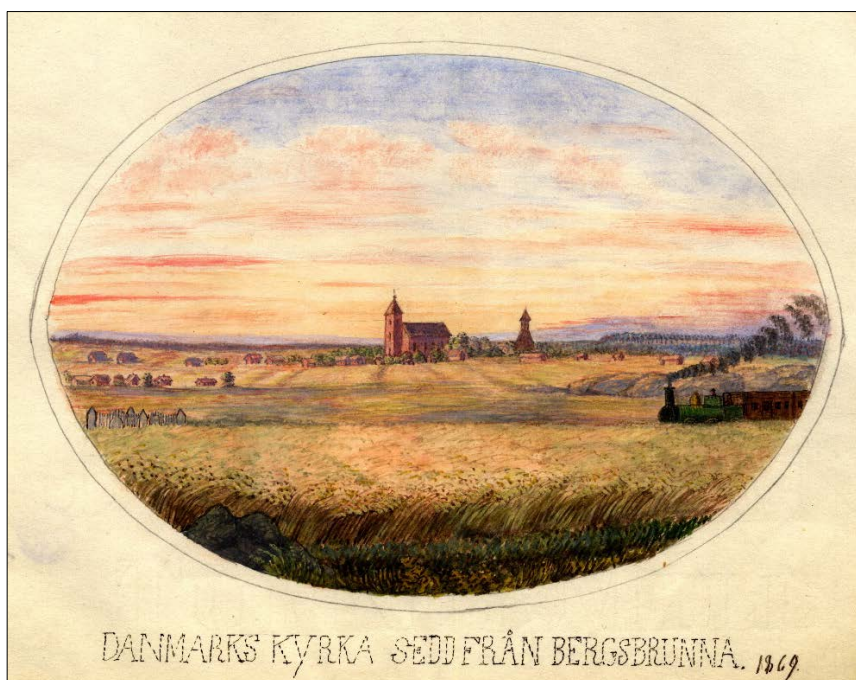
4.10 Siktlinjer

4.10.1 Danmarks kyrka

Utredningsområdet tillhörde i sin helhet Danmarks socken, och byarna var därmed i första hand sammanbundna med Danmarks kyrka. De anslående siktlinjer som finns från utredningsområdet mot Danmarks kyrka är därför viktiga att vidmakthålla för att förstå dess historia. Speciellt viktiga är vyer där både kyrkan och de gamla bytomterna är synliga.



Exempel på siktlinjesektorer mot Danmarks kyrkan från de gamla bytomterna till Nedre Sävja, Ekeby/Bergsbrunna samt Lilla och Stora Söderby.



Danmarks kyrka från Bergsbrunna strax norr om järnvägsstationen, en uppmärksammas vy redan 1869 då Eric Österlund målade den. UUB.

4.10.2 Uppsalas klassiska siluett

Från de norra delarna av utredningsområdet finns det värdefulla siktlinjer mot det som brukar kallas Uppsalas klassiska siluett, där framför allt domkyrkan och slottet är framträdande. Även om Danmarks kyrka var sockenkyrkan, har byarna i utredningsområdet historiska samband även med domkyrkan från tiden innan reformationen och Gustav I:s indragning av kyrkojord. Vallby utgjorde t.ex. ett kanonikat och en stor del av hemmanen var kyrkohemman, varav flera tidvis hade sin ränta anslagen till domkyrkobyggnadens vidmakthållande.

4.10.3 Linnés Hammarby

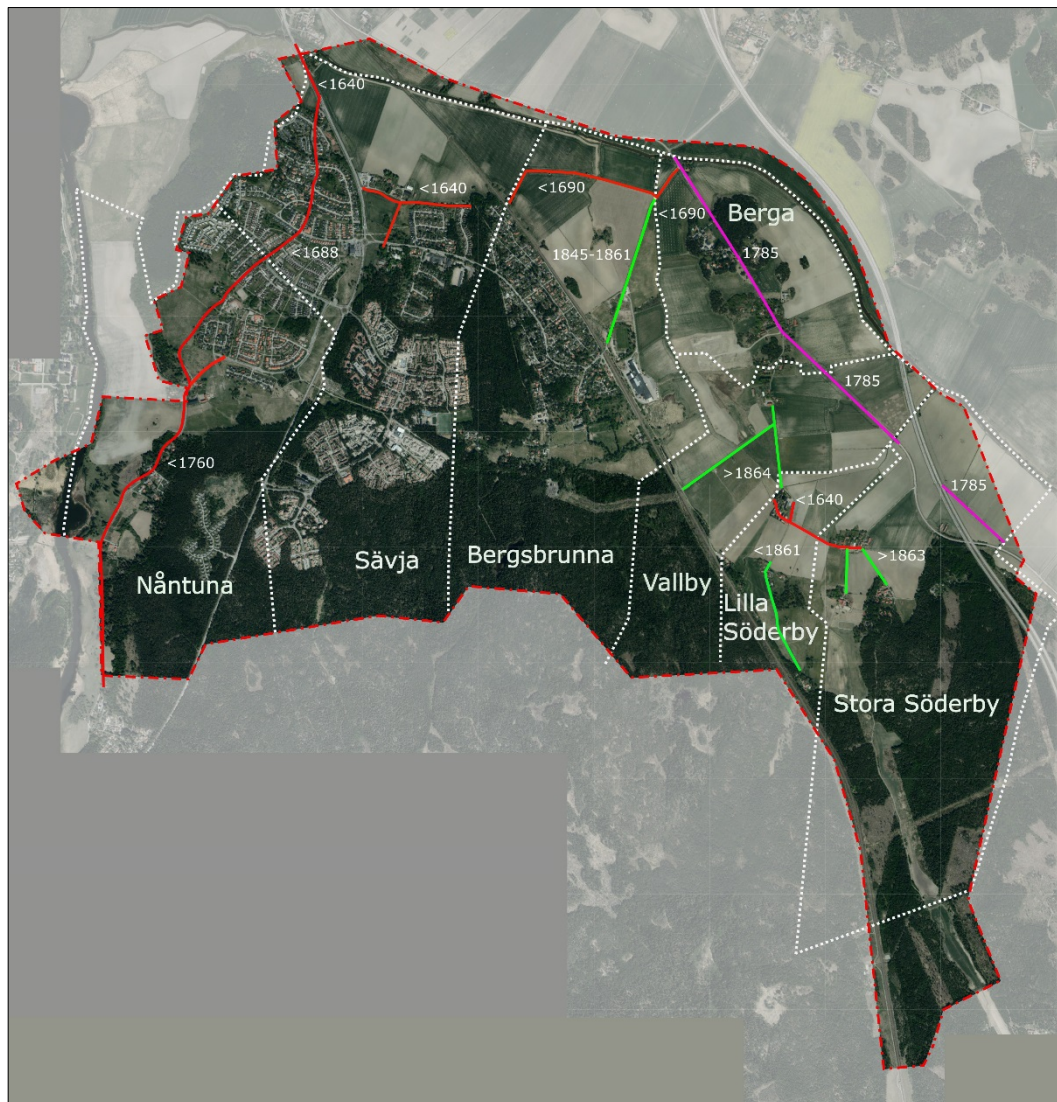
Carl von Linnés närvaro i undersökningsområdet har varit föremål för ett omfattande intresse. Han köpte hela fem hemman i Sävja, liksom ett i Vallby. På en av gårdarna i Övre Sävja, som numera utgör byggnadsminnet Linnés Sävja, inrättade han bland annat ett bostadshus åt sig som fortfarande står kvar, och de vägar som Linné använde för sina exkursioner är uppmärkta och skyltade. Det mest betydande av Linnés spår i landskapet är annars Linnés Hammarby som utgör ett kulturresevat. Ur kulturhistorisk synvinkel skulle siktlinjer mellan Linnés Sävja och Linnés Hammarby var värdefulla, liksom möjligen siktlinjer mellan Nedre Sävja och Linnés Hammarby. Några sådana siktlinjer finns dock inte. Ett visst värde har möjligen siktlinjer mellan Vallby och Linnés Hammarby.



Möjlig siktlinje mellan Vallby och Linnés Hammarby.

5. Bevarade strukturer

5.1 Stråk och kommunikationsleder

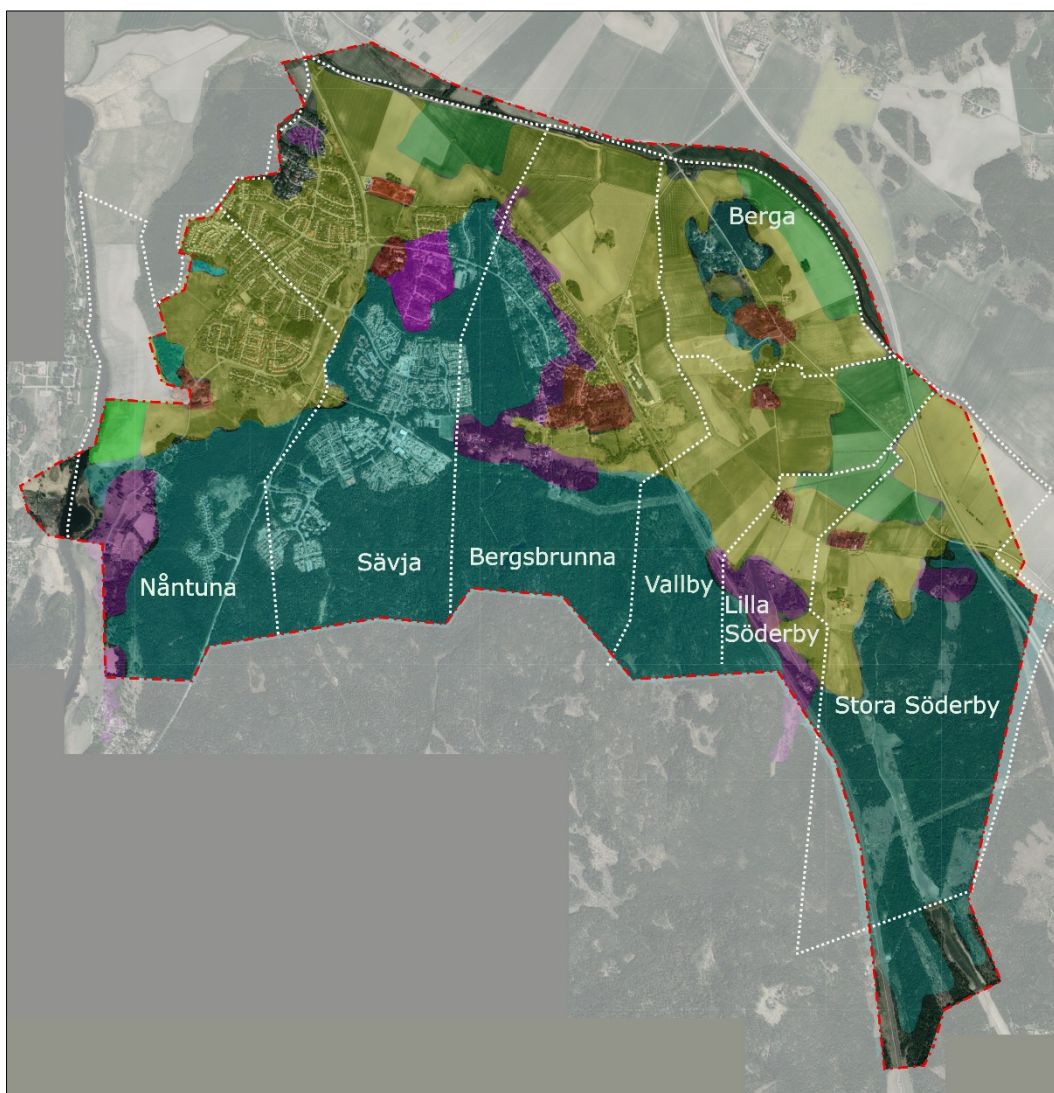


Utredningsområdet med betydelsefulla historiska vägsträckningar.

Kartan ovan visar viktigare historiska vägsträckningar som är bevarade idag. Av speciell betydelse är landsvägen genom Sävja och Nåntuna vars sträckning troligen är mycket gammal, bygatorna kring de historiska byarna samt den raka landsvägen genom Berga, som är ett ovanligt storslaget exempel på 1700-talets väganläggande. Även den raka vägen från Bergsbrunna brukningscentrum mot Falebro är intressant, som ett anslående exempel på väganläggandet som ett resultat av laga skifte.

En viktig kommunikationsled som inte är speciellt markerad i kartan är Sävjaån, en gång i tiden en del av en färdled ut mot Östersjön som idag brukar kallas Långhundraleden.

5.2 Gränser mellan ägoslag och historisk markanvändning

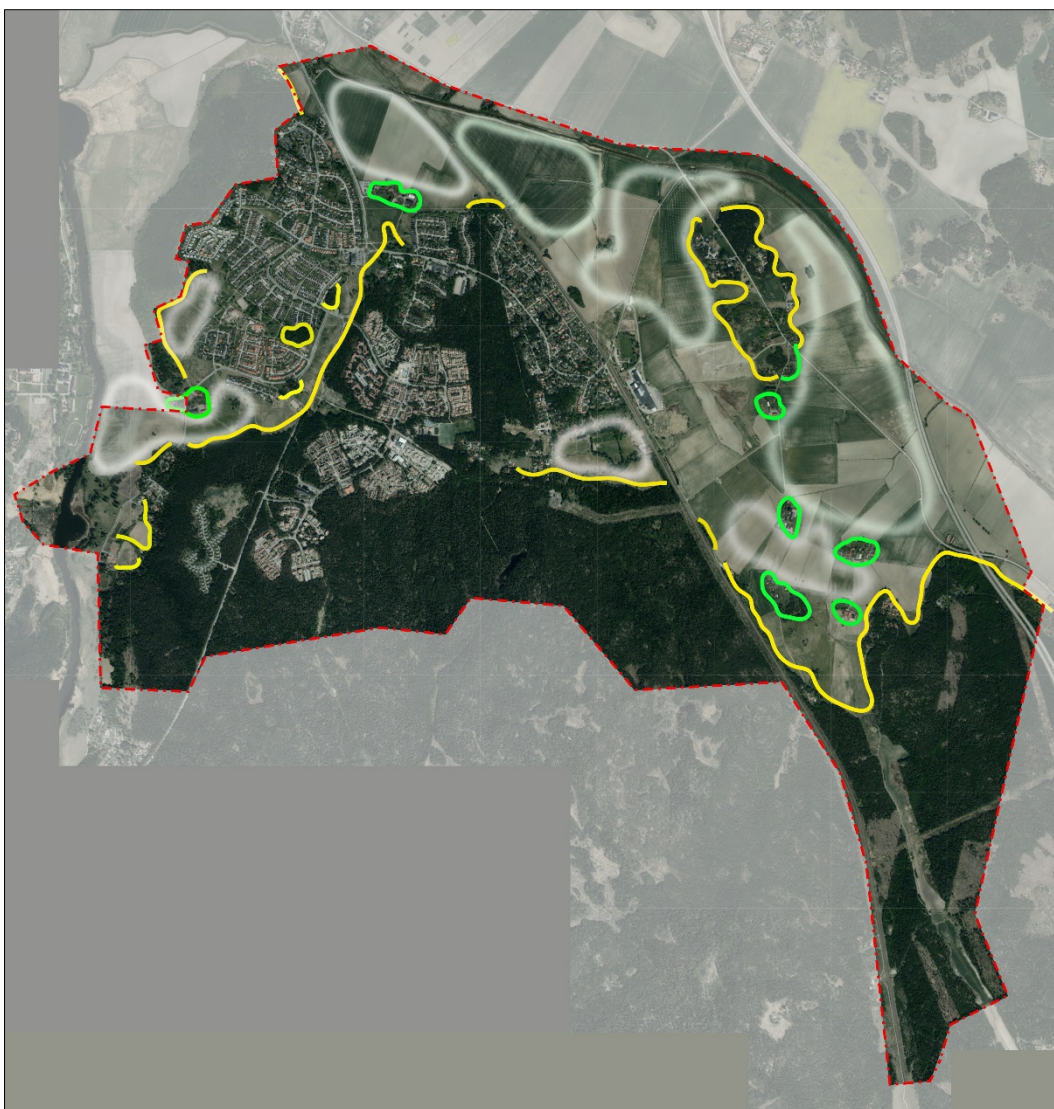


Historisk markanvändning innan laga skifte. Kartan visar förhållandena 1861.

På kartan ovan betecknar turkos skogsmark, gult åker, grönt äng, rött bybebyggelse och lila torp- och backstugebebyggelse. Kartan utvisar markanvändningen 1862. I stora drag är det samma markanvändning som under 1600-talet, med några stora skillnader: en stor del av ängsmarken längs med Sävjaån samt Bergabäcken har under 1800-talets första hälft odlats upp till åker och från 1700-tal har det tillkommit stora områden med torp- och backstugebebyggelse längs byarnas randzoner mellan utmark och inägor. Av kartan ovan framgår vilka förändringar i markanvändningen som skett.

- Bytomterna för Nántuna, Sävja, Berga, Vallby, Lilla Söderby och Stora Söderby ligger på samma ställen som under 1600-talet och har agrar bebyggelsekontinuitet åtminstone sedan dess.
- Ingen ängsmark finns kvar idag. Merparten av de ängar som fanns fram till mitten av 1800-talet har odlats upp till åker, bland annat vallodling, och återstoden används som betesmark.
- En stor del av torp- och backstugebebyggelsen finns bevarad, i allmänhet med inslag av nyare småhus i områdena. Torpbebyggelsen vid Övre Sävja, intill Bergsbrunna gårdscentrum och norrut längs järnvägen samt i Vilan är helt borta och har ersatts av nyare bostadsområden.
- Nästan all åkermark till Nántuna och drygt hälften av Sävjas åkermark har ersatts av bostadsområden under 1960- och 1970-talet.
- De nordliga delarna av Sävjas utmark har ersatts med bostadsområden under 1980- och 1990-talet.
- En järnväg har dragits centralt genom området på 1860-talet
- Väg 255 har dragits genom de centrala delarna av Sävja och Nántuna
- Gränserna mellan åker och skog är till stor del bevarade. De nya bostadsområdena i Sävja har dragits in från brynzonen och stör därmed inte de historiska ägoslagsgränserna.

5.3 Landskapsrum



Landskapsrum.

Kartan ovan visar kulturhistoriskt värdefulla landskapsrum inom utredningsområdet. Gula linjer markerar bevarade historiska gränser mellan skog eller utmark och åker och gröna linjer betecknar äldre bebyggelsefronter. Landskapsrummen är markerade med suddiga vita begränsningslinjer.

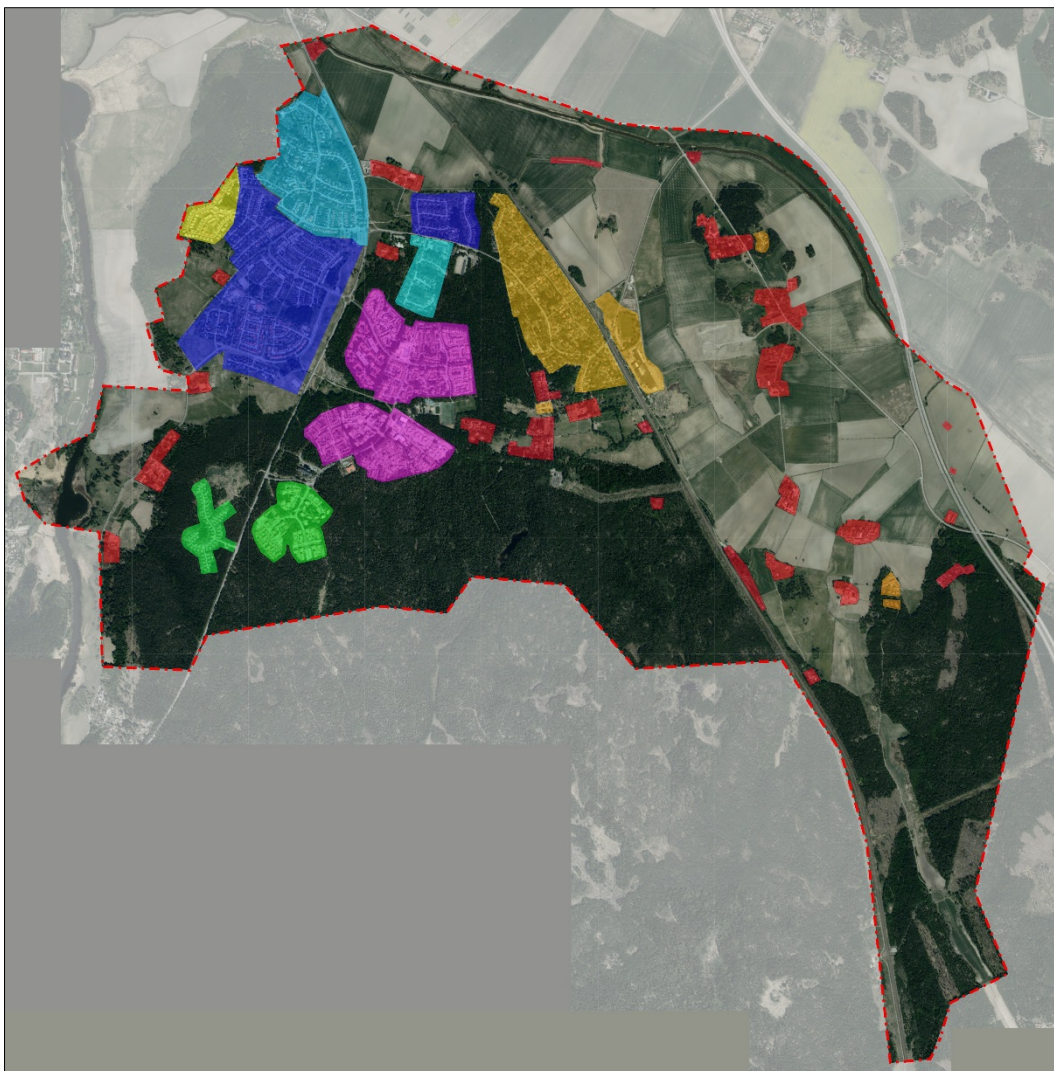
5.4 Samband



Viktiga samband och siktlinjer.

Kartan ovan visar viktiga kulturhistoriska samband som är synliga idag, som siktlinjer mellan bybebyggelse och torpbebyggelse och mellan bybebyggelse och utmark för respektive by. Röd linje markerar by, gul linje torpbebyggelse och grön linje utflyttad gård.

5.5 Bebyggelse



Utredningsområdets bebyggelse efter ålder.

Kartan ovan visar utredningsområdets bebyggelse, i stora drag redovisade efter sin ålder. Turkosa områden är uppförda under 1960-talet, blå under 1970-talet, lila under 1980-talet, gröna under 1990-talet och gula under 2000-talet. Orangea områden består av blandad bebyggelse som huvudsakligen präglas av byggnader uppförda efter 1950. Röda områden består av blandad bebyggelse som huvudsakligen präglas av byggnader uppförda innan 1950.

6. Kulturhistorisk värdering

6.1 Inledning

Utgående från historiken formuleras angelägna och viktiga *berättelser*, alltså historiska skeenden eller aspekter som på ett speciellt värtaligt sätt kommer till uttryck i objektet.

De olika delarnas värde bedöms efter hur väl de bidrar till att förmedla de olika berättelserna. För varje berättelse anges viktiga värdebärande strukturer som kan bidra med något angeläget om berättelsen.

Vid den sammantagna värderingen tas hänsyn till i vilken mån berättelsen och respektive värdebärande struktur är unik eller ovanlig, och om den berättar om äldre förhållanden som idag kan avläsas i landskapet på ett endast ett fåtal platser.

6.2 Byarna vid Uppsala

I ett större perspektiv är utredningsområdet speciellt genom sin närhet till Uppsala. Det har inneburit att en stor del av gårdarna har tillhört kronan, och innan reformationen kyrkan, och förhållandevis få har varit skattegårdar. Under 1600-talet övergick en del av kronans innehav genom donationer och köp till frälse. I detta sammanhang övergick till exempel byn Ekeby till att bli säteriet Bergsbrunna. Efter att det under 1700-talet blev möjligt att skatteköpa kronohemman även för icke ståndspersoner blev det vanligt att borgare i Uppsala köpte gårdar som de arrenderade ut till bönder. Ett exempel på skatteköp är Carl Linnéus köp av fem gårdar i Sävja och en gård i Vallby. En följd av handeln med gårdar blev att en och samma person kunde äga två eller flera gårdar i en by. Vid laga skifte fick det ibland till följd att en gemensam gård byggdes för alla ägorna, och innan dess naturligtvis vid säteribildningen. Trots att laga skiftet stipulerade utflyttning av gårdar så kunde marken till de gårdar som ålades att flytta ut brukas från en gård med samma ägare inne på bytomten. Utflyttade gårdar är inte ett lika markant inslag i landskapet som i många andra delar av uppsalaslätten.

Närheten till kungamakten och Uppsala kan också ses i de två f.d. kronoparkerna i området, Lilla Djurgården och Berga, och i de två gamla landsvägarna som passerar området på väg mot Uppsala, med gamla brolägen vid Kuggebro respektive Falebro. Här är Nántunavägen intressant genom sin höga ålder och Bergavägen intressant genom de stora resurser som lagts ner, både på att bygga en ny bro och anlägga en rak, bred landsväg genom landskapet söderut mot Mora stenar.

I Nántuna och Sävja har ett stort antal bostadsområden uppförts från 1960-talet fram till idag. Även detta är naturligtvis en följd av områdets närhet till Uppsala. Detta gäller även väg 255, som är en betydande infartsväg till Uppsala.

Viktiga strukturer är:

- F.d. kronoparkerna Lilla Djurgården och Berga, som är avläsbara dels genom sina distinkta gränser med skog mot åker, och dels genom sin avsaknad av äldre bybebyggelse.
- Vägen mellan Falebro och Mora stenar, som anlades i slutet på 1700-talet och som visar både på närheten till Uppsala och en stark central styrning
- Den gamla bevarade vägsträckningen från Flottsund genom Nântuna och Sävja vidare mot Uppsala, som var en mindre tillfartsväg jämfört med huvudvägen på Uppsalaåsen
- Brolägena vid Kuggebro respektive Falebro, som är mycket gamla och som visar på landsvägarnas historiska kontinuitet
- Bevarad bybebyggelse vid Nântuna och Sävja, som ger förklaringar till de sentida områdenas ursprung och historia och som är en del av deras identitet.
- Bevarad gårdsbebyggelse vid Bergsbrunna gård, som visar på 1600-talets säteribildning
- Bevarad bebyggelse till den norra gården på Bergsbrunna, vars manbyggnad markeras av att vara fondmotiv för den raka vägen från Falebro, vilken anlades efter laga skifte.
- Väg 255, som gav en snabbare och mer effektiv förbindelse mellan Flottsund och Uppsala än den gamla 1600-talssträckningen på Uppsalaåsen.
- De samlade, planerade bostadsområdena från 1960-talet och framåt, som visar på Uppsalas expansion och det stadsnära läget med goda kommunikationer.
- Landskapet präglas inte av utflyttade gårdar, vilket indirekt är en följd av det stadsnära läget



Strukturer som berättar om byarna vid Uppsala.

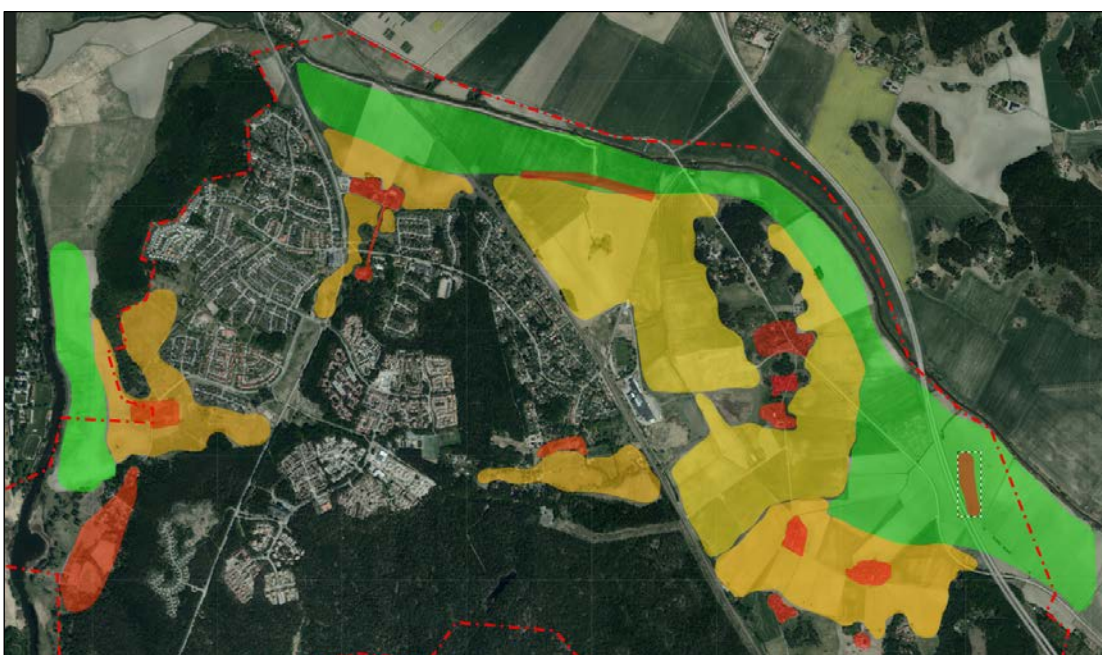
6.3 Slättens byar

En annan aspekt är de speciella naturgeografiska förutsättningarna som präglat det äldre agrarsamhället. Längs Fyrisåns och Sävjaåns dalgångar har det funnits omfattande naturliga ängsmarker fram till 1800-talet. Höfångsten var långt större än vad som var normalt för bondgårdar på Uppsalaslätten, och höet måste ha räckt till mer än de egna, relativt fåtaliga kreaturen. En påminnelse om höets historiska betydelse är de ängslador som finns kvar på några ställen. Ängarna var indelade i komplicerade ägomönster med talrika s.k. ängesfjällar. Byarna hade alltså del i ängarna på andra byars ägor. I motsats till de flesta byar på uppsalaslätten har utredningsområdets byar haft stora utmarker, i anslutning till Vaksala häradsallmanning i söder. Det har inneburit att byarna har sträckt sig i avlånga former, från de centrala odlingsmarkerna i norr till häradsskogen och gränsen till Alsike i söder. Undantaget är Berga som saknade egen utmark.

Viktiga strukturer är:

- Den äldre agrara bybebyggelsen på sina gamla bytomter
- Öppna jordbruksmarker utan bybebyggelse eller senare tiders bebyggelse ner mot Sävjaån, som antyder de tidigare ängsmarkerna
- Kvarvarande ängslador, som också antyder de tidigare ängsmarkerna och visar på höfångstens fortsatta betydelse, nu i form av vallodling

- Siktlinjer mellan byarna och dess tidigare utmarker, idag urskiljbara som skogsbryn
- Siktlinjer mot den omfattande torp- och backstugebebyggelse som växt fram under byarna, belägna på utmarkens randzoner mot åkermarken
- Den öppna åkermarken som omger byarna, och som både visar att det är gamla byar och ger de gamla bytomterna en distinkt, samlad form som återspeglar gamla förhållanden.
- Avsaknad av sentida ickeagrars bebyggelse i byarna.



Strukturer som berättar om slättens byar. F.d. ängsmark är markerad med grönt, åker med gult och bebyggelse med rött.

6.4 Järnvägssamhället

Dagens landskap är starkt präglad av järnvägen. Det är denna som är upphovet både till det gamla tegelbruket med dess lertäkter, som nu är industriområde och idrottsplaner, och de omfattande egnahemsområdena Bergsbrunna lanthem och Lillskogen, som nu har utvecklats till villaområdet öster om järnvägen.

Viktiga strukturer är:

- Järnvägen.
- Grunderna till den nu rivna stationsbyggnaden.
- Det gamla tegelbrukets byggnader.
- Spår i landskapet av lertäkter.
- Äldre bevarade egnahem i Bergsbrunna, som visar på områdets historia och ursprung, från början av 1900-talet och framåt.
- Villor och småhus från kring mitten av 1900-talet, som visar på framväxten av ett samhälle med goda pendlingsmöjligheter till Uppsala.



Strukturer som berättar om järnvägssambället.

6.5 Sammanfattande värdering

6.5.1 Översiktlig beskrivning

Den kulturhistoriska förstudien behandlar ett område som motsvaras av byarna Nántuna, Sävja, Bergsbrunna, Berga, Vallby, Lilla Söderby och Stora Söderby. Området karakteriseras i ett brett band längs Fyrisån och Sävjaån av ett öppet odlingslandskap med anmärkningsvärt välbevarade äldre byar omgivna av åkrar. I de västra delarna av området präglas landskapet av bostadsområden från 1960-talet och framåt. Bostadsområdena från 1960- och 1970-talet utgörs främst av småhusbebyggelse och ligger på gammal åkermark till Nántuna och Sävja. Bebyggelsen från 1980- och 1990-talet utgörs av relativt storskaliga bostadsområden med flerfamiljshus på skogsmark som utgör utlöpare till det stora Lunsenområdet. Utredningsområdet korsas av järnvägen, som utgör en skiljelinje mellan slättlandskapet i öster och den mer höglänta skogsmarken i väster.

6.5.2 Värderingsgrunder

Värderingen av utredningsområdets olika delar utgår från hur väl de kan förmedla ett antal angelägna historiska berättelser: *Byarna vid Uppsala*, *Slättens byar* och *Järnvägssamhället*. Berättelserna har olika dignitet.

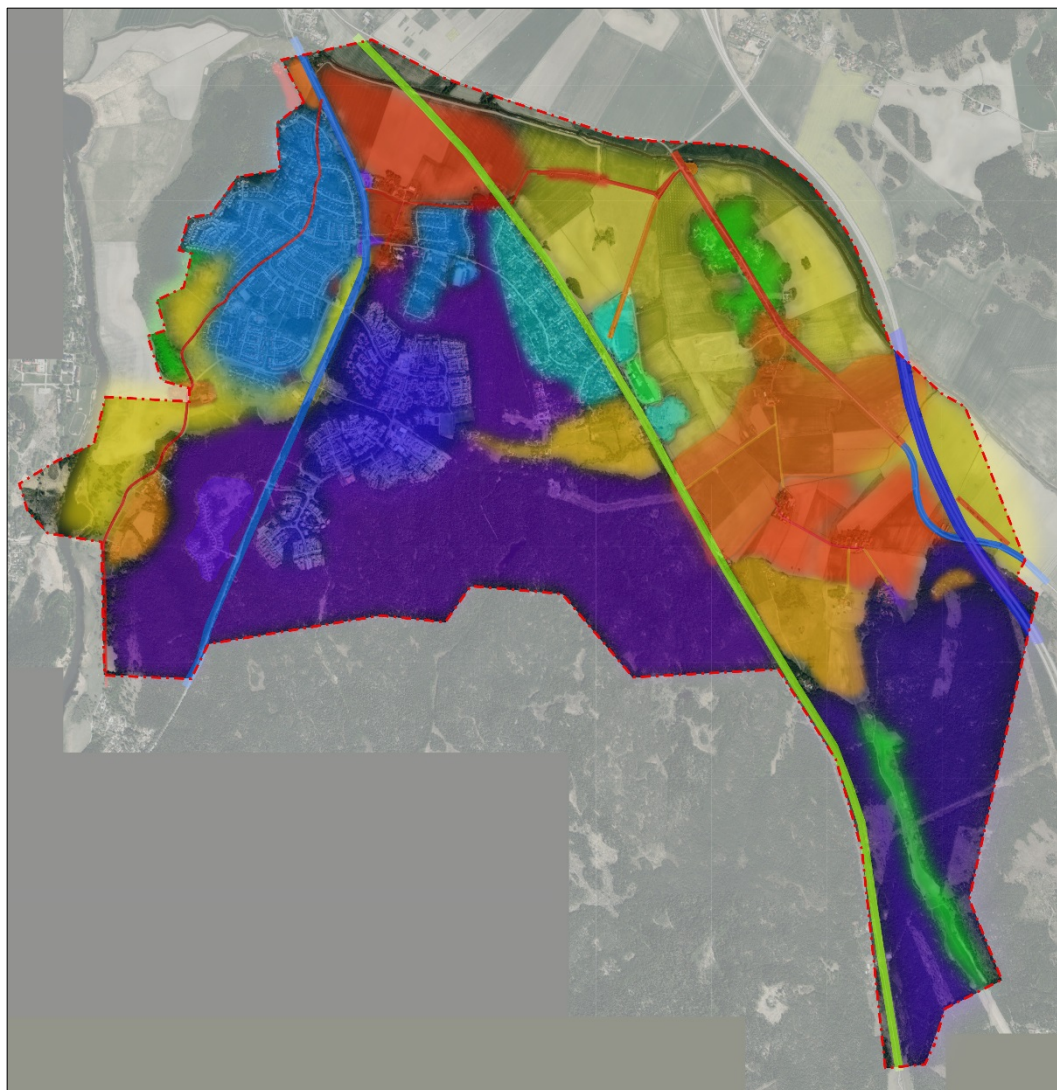
Berättelsen om byarna på slätten har ett intresse i ett större perspektiv. Berättelsen om de gamla byarna och dess näringsfångst är speciell för Uppsalaslättens centrala delar och på ett anslående slätt avläsbart i landskapet. Berättelsen är unik och speglar genom bevarade strukturer delvis förhållanden som är 500 år gamla.

Berättelsen om byarna vid Uppsala har ett intresse ur både ett regionalt och nationellt perspektiv, bland annat eftersom den speglar Uppsala som historiskt rikscentrum. Kyrkligt och världsigt. De fysiska strukturerna som illustrerar berättelserna är dock relativt få och svåravlästa.

Berättelsen om järnvägssamhället är främst intressant i ett lokalt perspektiv. Det finns ett mycket stort antal miljöer, regionalt och nationellt, som på ett mer värtaligt sätt berättar om järnvägen och dess påverkan på ett samhälles framväxt. De strukturer som berättar om järnvägssamhället får därför ett mindre värde.

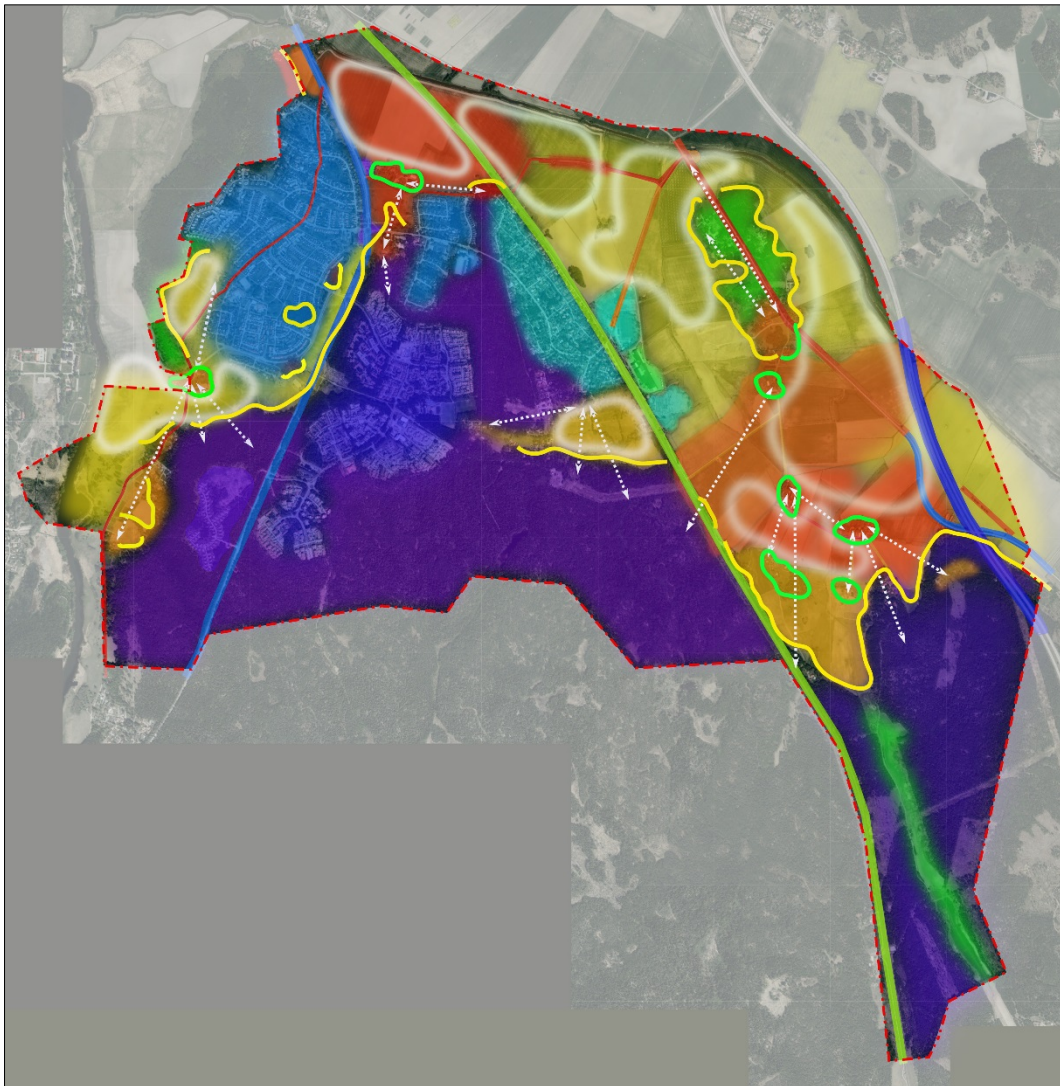
6.5.3 Värdering

I nedanstående karta redovisa det kulturhistoriska värdet hos utredningsområdets olika delar. En kallare färgtemperatur anger att det kulturhistoriska värdet är mindre och en varmare att det är större. Värderingen är översiktlig och gränserna har därför redovisats diffust.



Sammantagen värdering utgående från de olika berättelsernas värdebärande strukturer. Ju varmare färg desto högre värde.

För att belysa hur de kulturhistoriska värdena byggs upp av olika typer av samband har värderingskartan kompletterats med kulturhistoriskt viktiga landskapsrum. Dessa bildas av den öppna jordbruksmarken med väggar av i första hand skogsbryn, som visar den historiska gränsen mot utmarken, och äldre bybebyggelse på de gamla bytomterna. Landskapsrummen bidrar till förståelsen av byarnas historia och markanvändning, och möjliggör siktlinjer mellan byar, f.d. utmark, utflyttade gårdar och torpbebyggelse.



Värderingskartan kompletterad med kulturbistoriskt betydelsefulla landskapsrum (vita suddiga linjer), äldre bebyggelsefronter (gröna linjer) samt historiska övergångar mellan öppen jordbruksmark och skog (gula linjer). De streckade pilarna anger värdefulla kulturbistoriska samband.

6.5.4 Speciellt värdefulla områden

Studien visar att följande områden har *exceptionellt stora* kulturhistoriska värden, även ur ett regionalt och nationellt perspektiv:

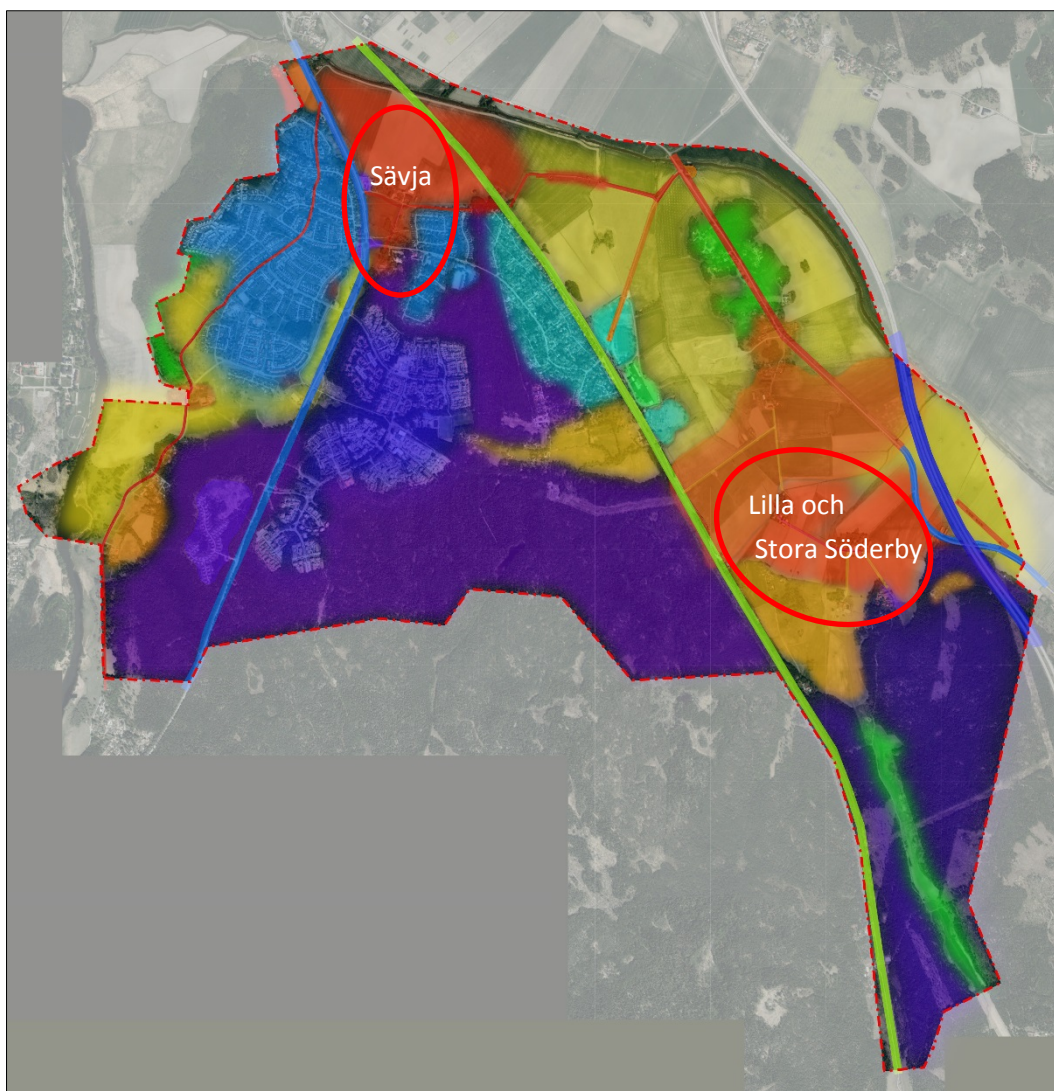
- 1) Lilla Söderby och Stora Söderby med omgivande öppet jordbrukslandskap och siktlinjer mot tillhörande torp- och backstugebebyggelse

Motiven för den höga värderingen är att bebyggelsen är helt agrart präglad och speglar förhållanden under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Inslaget av äldre byggnader är stort, bland annat i form av ekonomibygnader. Bytomterna har i stora drag samma utsträckning som under 1600-talet och är på ett ålderdomligt sätt distinkt avgränsad mot det öppna, mycket vidsträckt jordbrukslandskapet. Stora Söderby har en intressant radbystruktur, som troligen har sitt ursprung i 1700-talet men som delvis har förändrats efter laga skifte. Lilla och Stora Söderby har kameralt betraktats som en by, vilket gör de båda bylägena historiskt intressanta. Vägen mellan de båda byarna har samma sträckning som under 1600-talet. Söder om byarna har en torpbebyggelse växt fram, som har ett traditionellt läge vid utmarksgränsen med många äldre bevarade byggnader och visuella samband med moderbyn. Det finns också visuella samband med byarnas gamla utmark.

- 2) Nedre och Övre Sävja med fågatans gamla sträckning mellan de båda bylägena bevarad, och omgivande beteshagar och åker.

Motiven för den höga värderingen är Nedre Sävjas bytomts bevarade läge och utsträckning från 1600-talet, sin disposition av gårdar med radbykaraktär, sin utpräglad agrara bebyggelse med äldre manbyggnader och ekonomibygnader, sina väldefinierade gränser mot det öppna, omgivande jordbrukslandskapet, sina bevarade sträckningar av fågator mot Kuggebro i norr, i form av den nordligaste delen av väg 255, och mot utmarken och Övre Sävja i söder, i form av en gång- och cykelväg mot Linnés Sävja. Övre Sävja har kvar bebyggelse från en av de tidigare tre gårdarna, i form av en mangård med inslag av 1700-tals bebyggelse (byggnadsminnet Linnés Sävja) och en ekonomigård med bebyggelse från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. De två bylägens i sig är av stort intresse, där det fortfarande går att avläsa i landskapet att Övre Sävja låg på utmarken. Slutligen har de två bydelarna en viktig lokal identitetsfunktion, eftersom de visar på de nya bostadsområdenas äldre historia och förklarar stadsdelens namn.

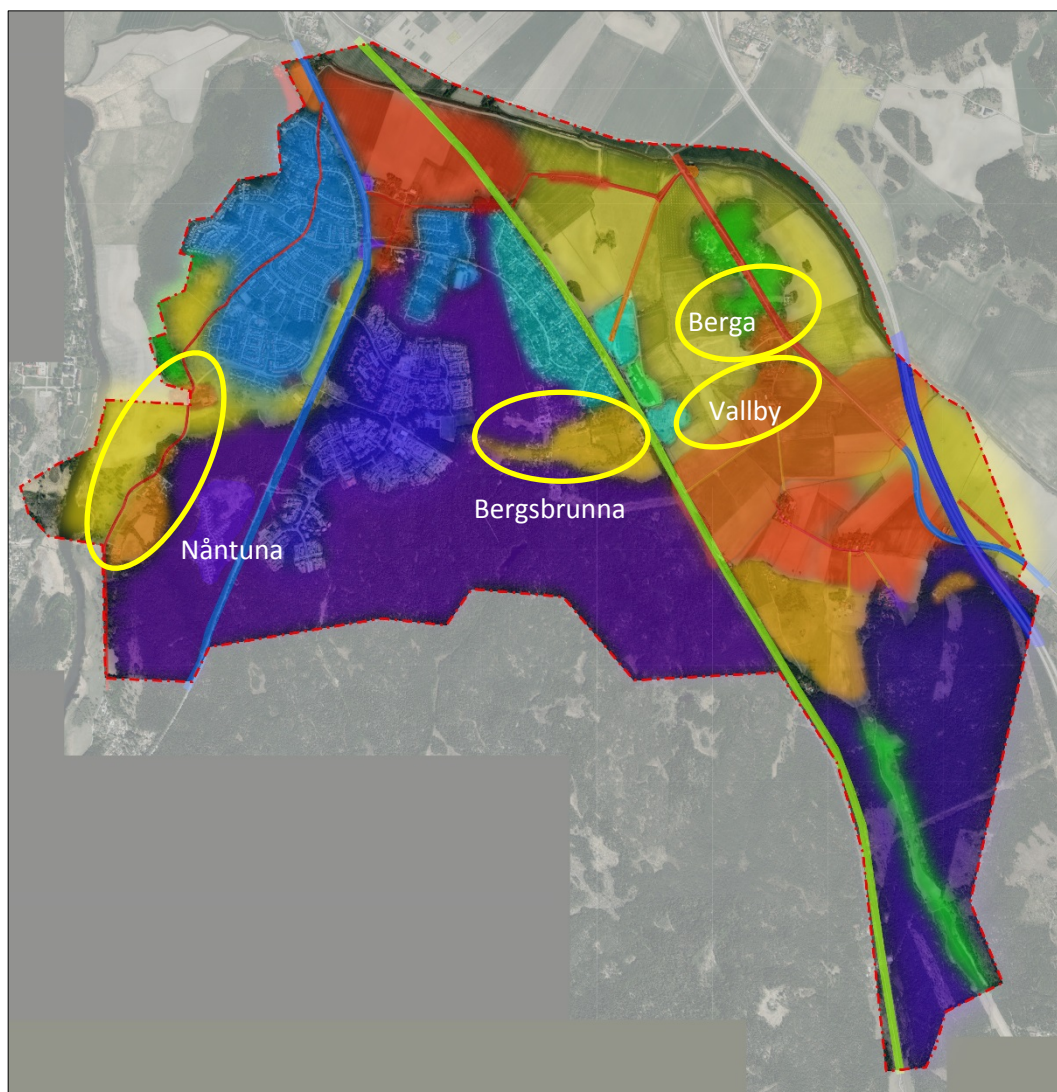
En av förutsättningarna för de stora värdena är de bevarade brynzonerna mellan åkern och skogen, som tidigare utgjorde utmark till byarna. En annan förutsättning är att den öppna jordbruksmarken mot Sävjaån, som tidigare utgjorde naturlig äng, bevaras. För Lilla Söderby förstärks värdet av den bevarade torp- och backstugebebyggelsen vid gränsen till den f.d. utmarken.



Områden med exceptionellt stora kulturhistoriska värden.

Studien visar vidare att följande områden har *mycket stora* kulturhistoriska värden ur ett lokalt och regionalt perspektiv:

- 1) Vallby, med gammalt byläge och agrar bebyggelse distinkt avslutad mot omgivande öppna jordbruksmarker
- 2) Berga, med bevarade gårdar på gammalt höglänt byläge med delvis ålderdomlig bebyggelse och f.d. kronoparken Berga, som avtecknar sig som en skogsklädd kulle i odlingslandskapet
- 3) Nántuna, med bevarad äldre agrar bebyggelse på den gamla bytomten och öppna marker ner mot Fyrisån
- 4) Bergsbrunna gård, med bevarad äldre agrar bebyggelse till den södra gård som uppfördes efter laga skifte och med relativt omfattande äldre torpbebyggelse



Områden med mycket stora kulturhistoriska värden.

7. Referenser

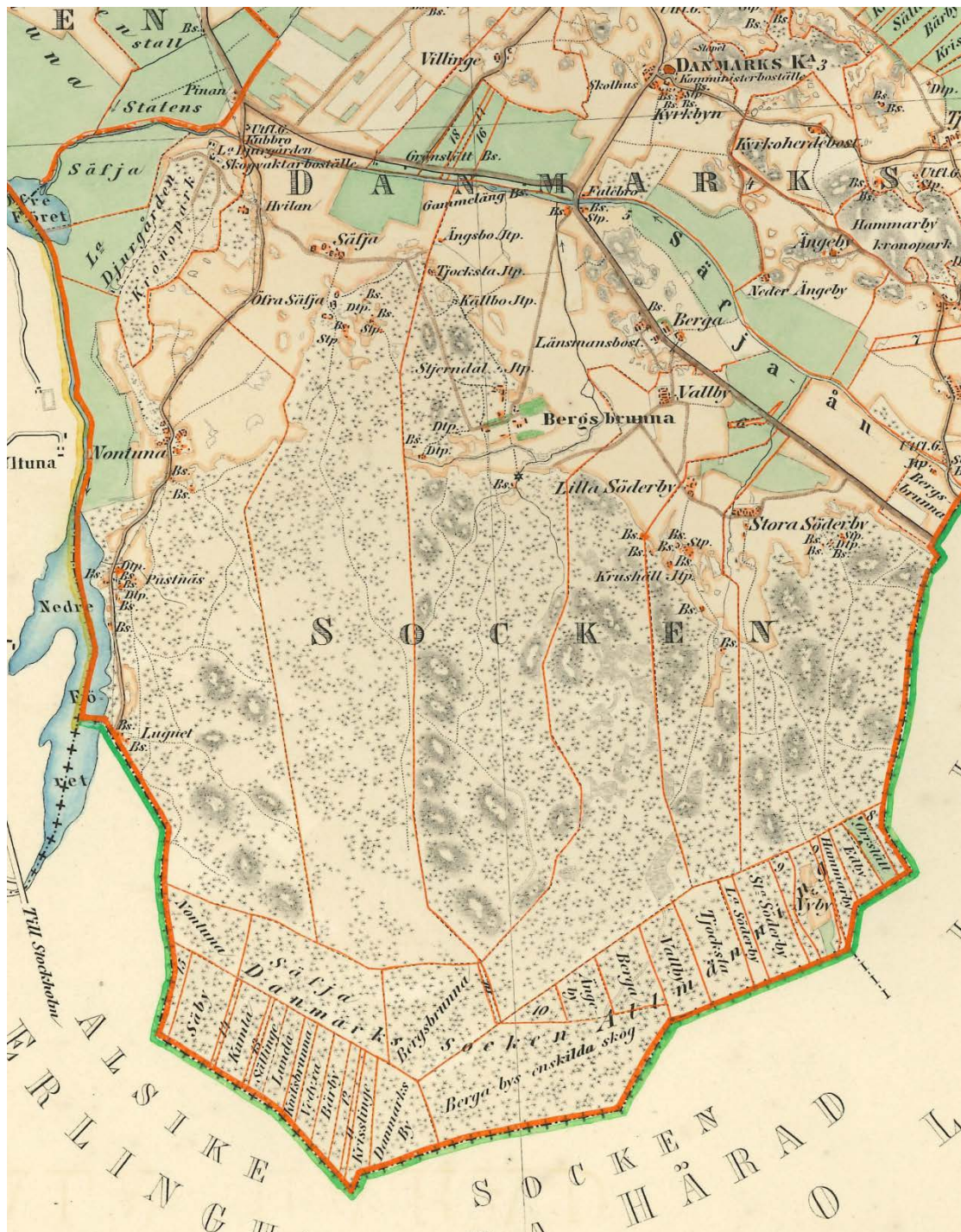
7.1 Arkiv

UM	Upplandsmuseets arkiv
LM	Lantmäteriet
UUB	Uppsala universitetsbibliotek

7.2 Tryckta källor och litteratur

DMS	Det medeltida Sverige. Tiundaland 1:2. Dahlbäck, Ferm, Rahmqvist . Stockholm 1984.
Länsstyrelsen 1997	Områden av riksintresse. Beskrivningar. Länsstyrelsens meddelandeserie 1997:13. Uppsala 1997.
SB	Sveriges Bebyggelse
Uppsala 1974	Inventering av stadsdelar och tätorter inom Uppsala kommun. Uppsala kommun 1974.
Uppsala 1989	Kulturmiljöer i Uppsala kommun. Upplandsmuseet och kulturnämnden i Uppsala kommun 1979.
Wahlberg 1994	Wahlberg, Mats: Uppsalas gatunamn. Ortnamn i Uppsala län 5:1. Uppsala 1994.
Östergren 2011	Östergren, Stefan (red.): Danmarks socken. Några byar, gårdar och sockenbor genom tiderna. Danmarks hembygdsförening 2011.

8.2 Häradsekonomisk karta 1861



8.3 Ekonomisk karta 1952 (LM)

